B3416

FARKAS CSABA

A TÜRK TÖRTÉNELEM BIZÁNCI ÉS KÖZÉPLATIN FORRÁSAI

Doktori disszertáció

S Z E G E D

1996

Bevezetés

A kínai horizonton az 540-es években jelent meg egy magát türknek nevező népcsoport, amely selyemvásárlás céljából vette fel a kapcsolatot e hatalmas keleti állammal. Ezen népesség vezetője Tumen volt, a későbbi türk feliratok Bumin kagánja. Az etnikum jelentőségét mutatja az a tény is, hogy a zsuan-zsuan birodalom hadvezetésében jelentős szerepet játszott Bumin, aki 552-ben már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy nyíltan szembeforduljon a zsuan-zsuanokkal és kivívja függetlenségét az első türk kaganatus megalapításával (Peter B. Golden: Introduction 127., Vásáry: A régi Belső Ázsia, D. Sinor: in Early Inner Asia 295–298).

Az új hatalmi központ kezdeteire vonatkozóan adataink szükösek, mindenesetre annyi megállapítható, hogy gyorsan terjeszkedett és erősödött (ezt két részre, nyugati és keleti szárnyra való osztódása is jelzi), menekülésre késztette az avarokat, leverte a hephtalita birodalmat stb.

Terjeszkedésüknek a bizánci hatalom szempontjából is jelentősége volt. Először a türk fennhatósággal ellenséges népek (pl. avarok) bukkantak fel a császári udvarban, majd a keleti hadszintér vált veszélyessé a türkök tevékenysége miatt. Mindez a bizánci diplomáciát élénk válaszlépésekre késztette, s amint erre földrajzi és politikai lehetősége adódott, felvette a kapcsolatot a türk kaganátussal.

Mindenesetre ezen élénk kapcsolattartás következtében a mediterrán civilizáció fontos adatokat ismert meg a türk történelemről és ez a görög és latin kútfőkben is tükröződik. Ezen kútfők a türk kaganátus kialakulásától a nyugati türk kaganatus megszűnéséig szolgáltatnak megbízható

adatokat. Az ennél korábbi időszakra vonatkozó „türk" szóval kapcsolatos említések az európai forrásokban bizonytalanok, vitatottak. (Ezek jó összefoglalását adja: Peter B. Golden: Introduction ... 116., D. Sinor: in Early Inner Asia 285–286). Ugyancsak ide sorolható M. H. Haussig máig fenntartott és képviselt véleménye a Iohannes Antiochenusnál (Excerpt. de insidiis p. 315, 15–16) a ca. 514-re vonatkoztatható Τουργουν, valamint a Jordanesnél (Get. 242.) olvasható Thorcilingi névadattal kapcsolatosan (Haussig Überlegungen ... 47). Éppen ezért ezeket nem szerepeltettük a fordításaink között.

A türkök történetének szakirodalmában sokáig kétséges adatnak számított, hogy a görög és latin kútfők információi mely időpontig azonosíthatók a kaganátus történetével. Ugyanis amennyiben ennél későbbi időre vonatkozóan említik az említett források a „türköket" úgy ezt a népnevet a mai történelmi terminológia szerint más népekre (kazárokra, magyarokra, stb. alkalmazzák, (Moravcsik BT. II. 320–327). A szakemberek többsége azokat a „türköket", akik a 620-as években a perzsák ellen szövetségre léptek Herakleios császárral, kazároknak tekintette. A probléma megoldásában D. Ludwig és Czeglédi Károly kutatásai hoztak fordulatot, akik számunkra is elfogadható kutatási eredményeikben ezeket a szövetségeseket is még a nyugati türk kaganatus etnikumával azonosították. Ezért azok a híradások, amelyek ezen 620-as években játszódó eseményekről tudósítanak, szintén belekerültek ebbe a gyűjteménybe.

Nem tartottuk szükségesnek a minden önállóság nélküli szövegek feldolgozását. Ilyennek tekintettük például: Theophylaktos Simokattés világtörténelmét, amelynek szövegét

szinte teljes egészében megőrizte a mű vatikáni kézirata. Ilyenformán a Konstantinos Porphyrogennétos korában és irányításával készült excerptum-gyűjtemények, mint pl. az Excerpta de legationibus kiragadott részletei vagy Photios patriarcha Bibliothecájának (Codices 1—87 ed. H. Henry Párizs 1959.) tartalmi kivonata önálló tájékoztatással nem szolgálhatnak. A Theophylaktos-szöveg kritikai kiadása pedig a textus megállapításánál tekintettel van az indirekt hagyományra is, elég volt tehát a mérvadó szövegkiadás feldolgozása, már csak azért is, mert az Excerpta és a Photios-féle kivonat külön interpretálása általában semmiféle haszonnal nem járt volna.

Minden olyan szöveg esetében, amelynek a ma mérvadó ediciót alapul vevő magyar fordítása nem állott rendelkezésre, a fordítást magunk készítettük, ott viszont, ahol már volt fordítás, arra támaszkodtunk, oly módon, hogy a fordítás elkészülte után megjelent ediciók hagyományaival egyeztettük, és ha az új szövegkiadások lényegesen új adatokat tartalmaztak, azokat gyűjteményünkben felhasználtuk. Hadd emeljük ki ebben az összefüggésben Moravcsik Gyula translatioját, egyebek mellett („A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, szerk: Györffy Gy.: legutóbb Bp. 1986), vagy Szádeczky-Kardoss Samunak és munkatársainak (Borsos Mártának, Olajos Teréznek és másoknak) az átültetéseit „Az avar történelem forrásai I." paragrafusaiban. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged 1992.)

Flavius Cresconius Corippus

In laudem Iustini Minoris III. 319–322.

„... mit dicsőíted itt a futva menekülőket, s próbálod felmagasztalni földönfutó népedet üres hírveréssel? Az avarok vad népe, amely (állítólag) hatalmas királyságokat igázott le, saját földjeit nem volt képes megvédeni, lakóhelyeit futva hagyta el..."

Az afrikai származású Flavius Cresconius Corripus a II. Iustinus császárt dícsőitő művét a mérvadó szakirodalom szerint az eseményekkel csaknem egyidőban 565–67 táján írhatta. (A kérdéssel kimerítően foglalkozik S. Antes ediciója előszavában XVII–XXI., ehhez képest újat A. R. de Verger 1985-ös kiadása sem ad.) Ezért a műve az események tisztázásához elsőrendű fontosságú.

Az idézett mondatok abba a szövegkörnyezetbe ágyazódnak, miszerint II. Iustinos császár a trónrakerülését követő napokban a hozzáérkező és Iustinianos által nekik adni rendelt juttatások megújítását fenyegetően követelő avar követek fennhéjázó szavaira csattanós választ adott. A passzus ugyan nem említi név szerint a türköket, de Menandros Protéktor (Hist. fr. 4. 2. Blockley 44-46; fr. 19. 1. Blockley 170–78.) valamint Euagrios (Historia Ecclesiastica V. 1., p. 196, 6–10) közlése csaknem bizonyossá teszi, hogy II. Iustinos az avar követség fenyegetésére vála-

szolva, azok megfutamítóinak (később urainak cf. 390–94) a türköket nevezte. Az avarok ezen menekülésérőI pontosan datálható adataink nincsenek, a szakirodalom jelentős része pl. (W. Pohl. Die Awaren 29.) a hephtaliták elleni türk harci készülődéssel hozza kapcsolatba ezt a „türk hatalmi szférából" történő távozást Menandros Protektor információjára (Hist. fr. 4. 2. Blockley 44–46.) hivatkozva.

W. Pohl (Die Awaren 29.) titkos, titokban történő menekülést vél kiolvasni ebből a fentiekben említett passzusból, viszont a fentebb említett Menandros passzus, valamint Corripus itt idézett sorai, amelyet egyébként Euagrios (Hist. eccl. V. 1. p. 196; 6–10) is megerősít, azt sejtetik inkább számunkra, hogy ezen megfutamodás katonai veszély, vereség hatására történt.

A passzussal kapcsolatban még egy fontos kérdés vár tisztázásra. Mikor és kiktől értesült a bizánci diplomácia az avarok menekülésének módjáról. Az számunkra teljesen kizártnak tűnik, hogy az információ forrásai maguk az avarok lettek volna, hiszen nem valószínűsíthető, hogy a Iustinianostól majd II. Iustinostól juttatásokat erőfitogtatással és fenyegetőzésekkel kicsikarni akaró avar követségek saját népüket menekülőknek, áldozatoknak, katonai vereségeket elszenvedetteknek mutatták volna be. Véleményünk szerint az információk forrásai maguk a türkök voltak. Bizonyítják ezt az avarokra vonatkozó termi-

nológiák: szolga, megfutamodó; ezek az avarokra használt türk terminológiák is. Mindenesetre bizonyos, hogy a bizánci udvar már Maniach vezette 568 évi türk követjárás előtt tudatában volt a türk-avar alá-fölérendeltségi viszonynak. Legvalószínűbb, hogy az 563. évi hermichion követjárás (ez az etnikum azonosítható a türkökkel) informálta a császári adminisztrációt az avar megfutamodásról, hiszen erről a kapcsolatról Corippus szerintünk maga is beszél (l. lejjebb III. 390-94. sorok) elég részletesen.

2/III. 347-349.

„Azt vélitek, hogy atyám ezt félelemből tette, holott csak a szűkölködőket szánta meg és a földönfutóknak adott ajándékokat."

A II. Iustinos császár szájába adott szavakkal Corippus arra az avar követelésre utal, hogy az új császári kormányzat is lássa el azokkal a juttatásokkal, amelyet Iustinianos biztosított nekik. Hogy itt is a türkök elleni megfutamodásra gondol a szerző azt nemcsak az előző passzus kommentárjában foglaltak bizonyítják, hanem az is, hogy Corippus ugyanazzal a névszóval (profugus) jellemzi az avarokat mint a 319. sorban illetve lejjebb türkökkel közvetlenül kapcsolatba hozható szövegkörnyezetben leírt 393. sorban. Az avarok szükölködő (egenus) jelzőjéből

nem olvashatunk ki használható adatot a türk-avar „szétszakadásra" vonatkozóan, mert hiszen Menandros Protektor közlése a türköknek nagy kárt okozó avar szökésről (fr. 4. 2. Blockley 44-46.) jelzi azt, hogy a bizánci határokhoz megérkező népesség nem szenvedhetett a legszükségesebbek hiányától.

3/III. 390—394.

„Enscultor kész udvarunkat szolgálni, követeket és sok-sok ajándékot küld hozzánk. A velünk szemben hálátlanok ellenében őket védelmezzük, s ehhez fegyvereinket készítjük elő! Az urak ellen fordulunk, szökött szolgáik előtt pedig megnyítjuk kapuinkat? Nem, törvényeinkkel az ilyesmi összeegyeztethetetlen. Elítélem, ami történt."

Corippus ezen soraival kapcsolatban meglehetősen eltérő a kiadók és a fordítók véleménye. Az 1879-ben megjelent J. Partsch kiadás után 1970-től kezdve 4 jegyzetes, kétnyelvű szövegkiadás és egy igen részletes kommentár tűzte ki célul II. Iustinos uralomra kerüléséről szóló panegyricus kézirati hagyományának teljesebb feltárását, interpretációjának elmélyítését. D. Romano (Palermo 1970), A. Cameron (London 1976), S. Antes (Parizs 1981.), A. R. de Verger (Sevilla 1985.) szövegkiadásai és fordításai illetve U. Stache egyébként igen részletes kommentárja (Flavius Cresconius Corippus: In laudem Iustini Minoris.

Ein Kommentar Berlin 1976.) azonban éppen szempontunkból félreértetten interpretálják ezt a passzust.

A forráshely helyes értelmezéséhez nem haszontalan felvázolni az avar követségnek választ adni akaró II. Iustinos gondolatmenetét. A császár szerint az avar követség fenyegetőzései, és a iustinianosi adományok további folyósításai két ok miatt utasítandók el: először: az impérium ereje felülmúlhatatlan, a basileus tehát belátása szerint ad vagy nem ad ajándékokat azoknak, akik engedelmes alattvalókként szolgálják világhatalmát. Követelőzésnek, mint amilyen az avaroké, nincs helye. Másodszor: az avarokhoz különösképpen nem illik az erőfitogtató fenyegetőzés, hiszen saját földjükön sem maradhattak saját gazdáik, földönfutókként szöktek el országukból. Ilyen összefüggésben áll a 393. sor. is: „Obstamus dominis, profugis damus ostia servis?" A szövegben található úr-szolga összefüggés a türk-avar ellentéttel való identifikálását az előző Corippus-passzusok kommentárjaiban már részletesen megindokoltuk. Az, hogy ez az ellentét évtizedekig milyen mélyen raktározódott a türkök gondolatvilágában és politikájában, szemléletesen tanúsítja a Menandros közlése (fr. 19. 1. Blockley 170–78.), aki szerint Turxanthos türk kagán 576-ban szemére vetette az ott tartózkodó bizánci követeknek, hogy császáruk

574–75 óta „szolgáikkal" a varchonitákkal (avarok) barátkozik.

Ugyancsak ide vonatkoztatható Iohannes Ephesinus elveszett egyháztörténetének Michael Syrus szír fordításában fennmaradt egyik passzusa, amiben az avar kagán 584–85-ös addig sikeres hadivállalkozása Anchialosnál azért ért véget, mert a türkök a törzsországát fenyegették. Az avarok évtizedek múlva érzett félelmét pedig az is tanúsítja, hogy kagánjuk erre a hírre sürgösen visszavonult Sirmiumba. (Ioh. Ephesinus VI. 49. fin; p. 260, 28–32.)

Menandros Protéktor forráshelye azonban nemcsak a türk avar ellentét megvilágítására alkalmas, hanem arra is, hogy az „obstamus dominis" szavak konkrét értelmét II. Iustinos császár beszédében megragadhassuk. Annak, hogy 565-ig, amidőn az újdonsült basileus az avar követséghez szólott, fegyveres konfliktusra kerülhetett volna sor Bizánc és a türk kaganátus között, a legkisebb valószínüsége sincs. Mikor 570–71 táján Zémarchos bizánci követ a türk kagántól visszatért a birodalomba, a Kaukázus északi részén élő alánok még függetlenek voltak, fejedelmük Sarózios csak fegyvertelenül engedte magához a Zémarchos társaságában utazó türköket (Menandros fr. 10. 5. Blockley 126.). Így tehát sehol sem érintkezett a kelet-római és türk hatalmi szféra határa még fél év tizeddel a Corippus által megénekelt események után sem. Az „obstamus" így katonai jellegű harci

szembenállást nem jelölhet a panegyricus írójánál. Jelentheti viszont egy baráti szövetkezésre irányuló kísérlet elutasítását. Sőt a fentebb említett Menandros passzus megvilágításában ezt kellett jelölnie. Hiszen a historikus szavaiból félreismerhetetlenül kitetszik: a türk kagán nem lehet barátja (baráti szövetségese) annak, aki szökött szolgáival, az avarokkal barátkozik. Márpedig Iustinianos velük barátkozott, követeik előtt mindig nyitva tartotta a kapuit, nem hiába írja a költő „damus ostia servis".

Az itt elmondottak értelmében kellett már 565 november 14–15 előtt egy olyan türk-bizánci érintkezésnek lennie, amely az „obstamus dominis", fordulatnak tényszerű tartalmat adott, (az tudniillik elképzelhetetlen, hogy a türkök az avarokat pár nappal megelőzve már követséget menesztettek volna az újonnan trónra került Iustinoshoz, vagy hogy egy Iustinianos halála előtt érkezett küldöttség még a konstantinápolyi udvarban tartózkodott volna az uralkodóváltáskor). Az ige praesens alakja itt egy a közeli vagy távolabbi múltban lejátszódott eseményre utalhat, melynek a végeredménye azonban a jelenig hat, érvényben van. A türkök keresték a barátkozást a császári adminisztrációval, amely azonban nem állt rá az alkura. Ezek szerint a 393. sor is arra utal, amelyet a szakirodalom és az újabb kommentárok általában a 390–91 kapcsán

vetettek csak fel, amikor is Corippus híradását azzal a türk követséggel azonosították, amely Theophanes Confessor egy homályos közlése szerint 563-ban járt Bizáncban. (C. de. Boor. I. p. 239.) Ennek megfelelően a 390. sor elején álló név egy türk fejedelmet jelöl. J. Marquart (Streifzüge ... p. 354.) óta a szakirodalom ezt a Corippus kiadásokban Scultor (vagy en Scultor) néven szereplő türk fejedelmet, helyesen, azzal a türk fejedelemmel azonosítja, akinek a neve Askéltur lehet a görög szövegben, és aki 563-ban indította küldötteit Bizáncba.

Mi még S. Antes habozását sem osztjuk, aki ugyan Marquart fenti nézetét tartja legvalószínűbb interpretációs megoldásnak (solution la plus seduisante), de metodikai aggályai vannak, mert Theophanes szöveghagyománya csak modern konjektúra egy „r" mássalhangzó betoldásával adja ki a Corippus Scultor nevével összecsengő Askéltur alakot. Az eltérés azonban könnyen plauzibilissé tehető: hiszen a tulajdonnevet követő főnév is „r" betűvel kezdődik, (régos), s így a másolói elírás egyik leggyakoribb esetével, a haplográfiával állunk szemben. Ezt tanúsítja Anastasius Bibliothecarius (ed. C. de. Boor. p. 148, 19–21.) fordítása, amely 60–70 évvel készült Teheopanes eredetije után, „Asceltus" névalakjával annyit félreismerhetetlenül bizonyít, hogy C. de Boor Theophanes-ediciójában előforduló Askél tulajdonnév-forma aligha helytálló, mert az Askél után

olvasható „τοῦ" nem a névelő genitivusa, hanem a személynév utolsó szótagjának része volt az Anastasius előtt álló textusban.

Ámbár Corippus legutolsó kiadásai (Antes 1981, Verger 1985.) en Scultor névformaként interpretálják a türk fejedelem nevét, és ebből fakadhatnak módszertani aggályok, meg kell jegyeznünk azonban, hogy a corippusi panegyricus legfőbb hagyományörző kézirata, a madridi kódex egy szónak (Enscultor) írja a névalakot, s így ha ezt fogadjuk el hitelesnek (s ennek semmiféle interpretációs akadálya sincs), akkor mindkét forrásunkban három szótagos névalak szolgál a türk fejedelem elnevezéséül.

Agathias Myrenaios

Historiae I. 3. 4.

„A frankok királyainál az a szokás, hogy sohasem nyiratkoznak, gyermekkoruktól fogva mindig nyíratlanok, minden hajfürtjük kétoldalt a vállukra csüng, miután az elülső tincsek is homlokuk felett elválasztva kétfelé omlanak. De nem olyanok e fürtök mint a türkök és az avarok haja, amely fésületlen, piszkos, elhanyagolt és visszatetsző módon közbefűzéssel befont."

Agathias, aki 579-582 között halt meg, egyebek mellett személyes élményei alapján írta Iustini-

anos császár, uralkodásának 552–558 közötti eseményéről szóló történeti monográfiáját. A szakirodalom (l. pl. Szádeczky-Kardoss: Az avar történelem 18.) általában az 558. évi avar követjárással hozza kapcsolatba ezt a passzust, és hangsúlyozza, hogy Agathias személyesen láthatta az avar követeket.

Felvetődik a kérdés: vajon a türkök hajviseletére vonatkozó információit honnan szerezte a historikus? Legvalószínűbb megoldás, hogy maga is szemtanúja volt egy ilyen követlátogatásnak. Az nem eldönthető, hogy melyik türk követlátogatáskor volt jelen a szerző, hiszen 563-tól kezdve több diplomáciai kapcsolatról is tudunk. Az a tény, hogy Agathias nem konkrét történeti eseményekről ad hírt, hanem mintegy közbevetésként általános leírást ad, amelynek érvényessége nem köthető dátumhoz, magyarázza a szerző azon eljárását, hogy az 558-ig terjedő eseményekről szóló történeti művében, 558 utáni élményeinek is egyes általános adatait belefoglalja, így tehát ebből a passzusból nem lehet következtetni egy 558-as türk-bizánci kapcsolat felvételre, amit egyes szakírók (pl. Gumiljev, Drevnije tjurki 37–38, Artamonov, Istorija hazar 134–135), feltételeznek, ugyan nem ezen passzusra való hivatkozással, hanem Menandros Protéktor egy híradását félreértelmezve. A textus interpretációja több helyen vitatott, a leírás tartalmát a régészeti kutatások pontosíthatják. Agathias

leírását (legalábbis az avar hajviseletre vonatkozóan) más auctorok is megerősítik, így pl. Johannes Ephesinus (ed. E. W. Brooks: VI. 24., 246, 20–22) hírt adott arról, hogy milyen feltűnést keltettek az avarok varkocsos hajukkal Bizáncban, sőt azt is megemlítette, hogy Iustinos hajuk levágásával is fenyegette az avar követeket 565 novemberében. Theophanés világkronikája az 558. évnél elmondja (l. C. de Boor. 232, 6–10.), hogy egész Bizánc összefutott a megcsodálásukra. Valószínűleg a türkökkel is ilyesmi történhetett.

Theophanes Byzantinus

Historiae in Photii; Bibliothecā 64 (p. 77, 28–78, 15.)

„A Dontól a keleti szél irányában laknak a régebben massagétáknak nevezett türkök, akiket a perzsák a maguk nyelvén kermichiónoknak mondanak. Az idő tájt ezek is ajándékokat és követeket küldtek Iustinus császárhoz kérve, hogy ne fogadja jóindulattal az avarokat. A császár átvette az ajándékokat, szíves készséggel viszonozta a barátságot és elbocsátotta a követeket haza. Később jöttek az avarok és kérték, hogy Pannoniában lakhassanak és békét köthessenek; a császár azonban nem szerződött velük: betartotta a türköknek adott szavát és az azokkal létrejött megállapodásokat.

Történt, hogy egy perzsa férfiú Iustinianus császár uralkodása idején mutatta meg először Bizáncban a selyemhernyók tenyésztését a rómaiaknak, amit ők korábban egyál-

talán nem ismertek. Ez a perzsa férfiú a Szérektől elindulván a selyemhernyó gubóját egy botban elrejtve csempészte át Bizánc városáig és tavasz kezdetén a hernyókat az eperfa leveleivel kezdte el táplálni. Azok a levélen táplálkozva szárnyassá fejlődtek, majd elvégezték egyéb dolgaikat (a selyemgyártást). Ezeknek az állatoknak a tenyésztését és tevékenységét később Iustinos császár megmutatta a türköknek, és azokat ezzel bámulatba ejtette. Ugyanis a türkök tartották fennhatóságuk alatt akkoriban a kínai selyem kereskedelmi és vizíútjait. Ezeket előzőleg a perzsák birtokolták; de aztán Ephtalamos, a hephtaliták nemzetségének nevet adó király legyőzte Perodzést és a perzsákat, s így azok elvesztették a selyem útvonala feletti uralmukat; helyettük a hephtaliták lettek az urak. Őket viszont nem sokkal később a türkök győzték le háborúban, és mindezt elvették tőlük. Iustinos Zémarchost követként elküldte a türkökhöz. Ő a türköket fényesen megvendégelte; ő maga is a legszeretetteljesebb vendéglátásban részesülvén visszatért Bizáncba."

A VI. sz. végén alkotó Theophanes Byzantinus Photios patriárcha által kivonatolt részlete több pontjában is vitát eredményezett a szakirodalomban. Mivel a historikus említi a hermichión nevet s utal a bizánci diplomácia avar politikájának változásaira, több kutató (pl. Artamonov, Istorija hazar 107; W. Pohl.: Die Awaren 40–41) ezt a forráshelyet 562/63-ra datálja, összevetve a forrást Theophanes Confessor (p. 239, 2023) adataival. Mi magunk részéről nem osztjuk ezen

nézetet. Ugyanis Photios patriárcha az idézett passzus előtti mondataiban, Theophanes Byzantinus művének kivonatolása előtt elárulta, hogy a történetíró krónikájának Iustinianosra vonatkozó fejezeteit nem látta. Ez azt árulja el számunkra, hogy ez a passzus nem származhatott Theophanes Byzantinus történeti művének Iustinianos korára vonatkozó fejezeteiből. Megerősíti ezt még az is, hogy bizánci Theophanes világosan II. Iustinos császárról beszél, akinek uralma idején, 568–69-re datálhatóan tudomásunk van egy türk követjárásról. (v. ö. Menandros fr. 10,2 1-3), amely baráti jellegű volt. Csatlakozunk tehát Szádeczky-Kardoss Samu nézetéhez, aki ezt a passzust 568-as türk-bizánci érintkezésre vonatkoztatja. (Az avar történelem 35–36.). Véleményünket alátámasztja, hogy Theophanes Byzantinus művét időrendi sorrendben kivonatoló Photios patriarcha ezután az 569-ben türkökhöz induló Zémárchos történetét említi Bibliothecajában.

A massageták türkökkel való azonosítása ahistorikus, legfeljebb annyi igaz, hogy a türk területek egy részén korábban massagéták éltek. Ez a toposz egyébként más népekre alkalmazva is előfordul (l. Moravcsik BT. II. 183-184), így a hunok, sőt később a tatárok is ezt az elnevezést kapták.

Az elbeszélés a türkök selyemkereskedelemben betöltött szerepét is bemutatja. A kaganátus ezen

tevékenységével a szakirodalom részletesen foglalkozik, s hangsúlyozza a türkök hegemóniáját. A történet valószínű kerete az, hogy a selyemkereskedelem feletti ellenőrzést fokozatosan átvevő „khermichionok" a bizánci piacra is ki akarták terjeszteni befolyásukat, de a fővárosiak szakismerete ebben akadályozta őket. Az „*ἐθαμβήσεν*" kifejezés esetleg arra is utalhat, hogy a türkök a selyemkereskedelemben jártasak voltak ugyan, de nem ismerték a selyemgyártás titkát. Egyébként a türkök nemcsak kereskedtek a selyemmel, hanem használták is nagymértékben ezt a terméket. (v. ö. Menandros fr. 10,3 42–52). A selyemgyártás titkának egy másik története is ismert volt korábban Bizáncban. Ez a forráshely Prokópios (De bello Goth. VIII., 7 ed. J. Haury 576–77), aki sokáig Indiában élő szerzeteseknek tulajdonítja a selyemhernyó gubójának kicsempészését Kínából. Akár így történt, akár másképp, a selyem előállításának ismerete még nem tette lehetővé Bizánc számára a megfelelő mennyiségű és minőségű árú termelését, ezért továbbra is rászorultak a kínai selyemre. A bizánci selyempiac megszerzésére való törekvésről ad hírt egy másik forrás is. (Menandros fr. 10, 1.), amelyet Vásáry (A régi Belső-Ázsia 67–68) a perzsák és türkök selyemkereskedelmi konkurrenciájával hoz kapcsolatba és interpretál. Ezt a magyarázatot helyesnek tartjuk mert kronológiai véleményünkhöz jól igazodik.

A türkök és a selyemkereskedelem összefüggésével kapcsolatban viszont elfogadhatatlannak tekintjük Haussig véleményét, (Überlegungen ... 46–50), aki a türk népnevet is kapcsolatba hozza a selyemmel. A textusban előforduló hephtaliták nevének vezérnévből való levezetése a bizánci és középlatin historiográfiában meglehetősen gyakori, így lettek az avarok a királyuk nevéről elnevezve (Isodorus Hispalensis: Etimologyae ... IX. 2,66) vagy Theophylaktosnál olvashatóak Var és Chunni nevű fejedelmek, akikről a var és chunni népek kapták elnevezésüket (Historiae VII., 7,7–8,6). A szövegben olvasható Perodzes király 457 és 484 között uralkodott.

Menandros Protector

1/Historiae fr. 4. 2. (Blockley p. 44–46.)

„Silzibulos a türkök vezére hallott már az avarok szökéséről és arról, hogy a türköknek nagy károkat okozva távoztak el; éppen ezért így beszélt öntelten viselkedve, mint ahogyan ez a barbár gondolkodásmóddal természetesen velejár: „Sem nem madarak ők, hogy a levegőn átrepülve megmeneküljenek a türkök kardjától, sem pedig halak, hogy víz alá kerülve eltűnjenek a tenger hullámának legmélyén, a föld színén járnak valahol. Amidőn majd befejeztem a hephtaliták elleni háborút, rátámadok az avarokra is és semmiképpen sem fognak megszökni az én haderőim elől." Ezeket a dicsekvő szavakat

mondotta állítólag Silzibulos s aztán buzgón fáradozott a hephtaliták ellen indulása dolgán."

Silzibulos a mérvadó szakirodalom szerint a türk birodalmat magalapító és annak keleti felén uralkodó Bumin kagán testvérével Istämi kagánnal (Theophylaktos Simokattésnél Stembischagannal, l. erre: Morawcsik BT II. 275), a kínai források Shih-tieh-mi v. Che-tie-mi, Tabari arab nyelvű történeti művének Sinǰibu, és a közép-iráni források Sinjepuk nevű uralkodójával azonosítható (a kérdés jó összefoglalását adja (Peter B. Golden, Introduction 127.), s ennek megfelelően a személynevet egy Sir (v. Sil)ǰabgu alakra vezetik vissza (többek között Marquart, Streifzüge 504). Bizonyos munkák Silzibulost számunkra nem megnyugtató módon a Theophanésnél szereplő Askél khermichion királlyal is identifikálják (l. erre: W. Pohl: Die Awaren 41., 349). Néhány kutató (pl. Haussig: Überlegungen ... 49) a „Sir" előtagot a selyem szóval is kapcsolatba hozza, amit úgyszintén nem fogadhatunk el.

Menandros Protéktor 582–602 között írt történeti monográfiájának a Konstantinos Porphyrogennetos korában és irányításával készült Excerpta de sententiis-ben fennmaradt részlete több fontos információt is elárul a keleti törzs históriájával kapcsolatosan: egyrészt megerősítani látszik azt a feltételezést, amit már Corippusnál felvázoltunk, a „türköknek nagy kárt okozó" avar

szökés módja olyan lehetett, hogy az a türk hatalmat jelentősen gyengítette, mert hiszen a kaganátus a „kétfrontos harcot" jelentő viszontcsapásra ezek után nem volt képes, ugyanakkor azt is valószínűsíti: hogy az avar menekülés a hephtaliták elleni háborúnak nem következménye, hanem vele szorosan összefüggő előzménye lehetett.

Silzibulossal kapcsolatban még egy megjegyzés: a bizánci diplomácia barbár fejedelemként tartotta nyilván és kezelte őt, bármennyire is szoros barátságban állt vele.

A „sem nem madarak, sem nem halak" sententia első változata már Hérodotos szkítáinál (Herod. I. 132–133.) is fellelhető. E mondás vagy élő hagyomány a steppei népek körében vagy pedig görög etnográfusok sztereotip formulája a nomádok jellemzésére.

2/fr. 4. 3. (Blockley 46.)

„Katülphos távoltartván a hephtaliták vezérét a további visszavonulástól barbár, de mégis közmondásszerű, meggyőzőerővel rendelkező szavakkal szólt hozzá: Egy kutya a saját otthonában erősebb tíz idegen kutyánál."

Menandros (fr. 10. 1. Blockley 112, 16–30.) szavaiból kitetszik, hogy Katülphos, az eredetileg hephtalita főember először a türkökhöz pártolva fordult szembe a hephtalita uralkodóval, aki a feleségét elcsábította. A jelen töredék

szinte biztosan akkor szól Katülphosról, amikor az vagy már a türkökkel szövetkezve, vagy átpártolásra készülődve került szembe uralkodójával. A szájába adott szólásmondás azt sejteti, hogy az adott konfliktus pillanatában Katülphos a maga szűkebb hazájában, birtokán, vagy tartományában tartózkodott és onnan dacolt korábbi urával. Katülphos személyét a szakirodalom jelentős része (l. erre Moravcsik BT. II. 156.) Cahun Κατουλγος konjektúrája alapján a török Kutlug szóból magyarázza, vannak azonban más nézetek is. A hephtalita uralkodót Gatfar-nak nevezték.

3/fr. 10. 1. (Blockley 110–116.)

„Amidőn Iustinus uralkodásának negyedik éve elérkezett a türkök követsége megérkezett Bizáncba. Amint ugyanis a türkök dolgai nagyok lettek, a szogdok, akik azelőtt a hephtaliták, majd utána a türkök alattvalói lettek, kérték királyukat, hogy küldjön követséget a perzsákhoz, hogy elmenvén hozzájuk felajánlják a selymet áruként nekik. Sizabulos engedelmeskedvén elküldte a szogdokat, hogy követségbe menjenek. A követséget Maniach vezette. Megérkezvén a perzsák királyához, kérték, hogy a selyemmel minden akadály nélkül kereskedhessenek. A perzsák királya viszont másnapra halasztotta döntését (ugyanis nem tetszett neki az, hogy számukra ne legyen akadály ebből fakadóan belépni a perzsák határai közé). Miután pedig minden alkalommal másképpen odázta el az ügyet, akkor, mikor a szogdok állhatatosan kérlelték, Chosroés gyűlésen tanácskozva megfontolta az ügyet.

Az a Katülphos, aki elárulta népét a türköknek hephtalita lévén, mivel királya erőszakosan közösült feleségével, ő buzdította a királyt hogy a selymet semmiképpen se küldje el, mert ő közben médpárti lett és áttelepedett. Azt is mondta, hogy a király vásárolja meg és fizesse is ki, majd a követek szeme láttára égesse el azt tűzben, hogy ne tűnjék ő igazságtalannak, és úgy, hogy fel akarná használni a türköktől való selymet. És a selymet elégették, ők pedig hazatértek a legkevésbé örvendezvén a történtek miatt. Miután ezt elmondták Silzibulosnak, az tüstént egy másik követséget küldött a perzsákhoz azt akarván, hogy az ő államuk a barátja legyen. Miután a türkök követsége ismét megérkezett a király úgy vélte Katülphossal és perzsa hivatalnokaival együtt, hogy barátságot kötni a türkökkel teljesen haszontalan dolog a perzsák számára, ugyanis a szkíta ingatag. Így a király azt adta parancsba, hogy a követek közül egyeseket méreggel pusztítsanak el, hogy lemondjanak a későbbi megjelenésről. És akkor a legtöbb türk követ három-négy kivételével ott elpusztult a méreg ételükbe keverése miatt. A szóbeszéd eljutott így a perzsákhoz, hogy a türk követek elpusztultak Perzsia fojtogató szárazságától, mivel az ő vidékük gyakran havas, és lehetetlen nekik élni fagyos éghajlat nélkül. Így, akik gyanakodtak is, és megmenekültek a cselvetéstől, visszatértek hazájukba és ők is ugyanazt mondogatták, amiket a perzsák, így történt a dolog. Sizabulos mégis felismerte mi történt (mivel éleseszű volt félelmetesen) úgy vélte, amit beszélnek, vaklárma; csel által haltak meg a követek. Innen kezdődött tehát a perzsák és türkök ellenségeskedése. Maniach, aki a szogdok élén állt, egy ilyen alkalmat megragadva azt tanácsolta Sizabulosnak,

hogy jobb a türköknek a rómaiak barátságát elfogadni, és hozzájuk elvinni a selymet áruként, akik azt más embereknél inkább használják. Azt mondotta, hogy ő készségesen elmegy a türk követekkel és, hogy a türkök és rómaiak jó barátok lesznek. Sizabulos végül is igent mondott, és elküldte őt és másokat, hogy követségbe menjenek; vigyék el üdvözletét és nem kevés selymet ajándékul és leveleket... Maniach ilyen leveleket birtokolván elkezdte utazását. Bejárván sok utat, áthaladván sok vidéken, a legnagyobb hegyeken, erdős völgyeken, tavakon és folyókon, azután a Kaukázus magaslatain kelve át megérkezett Bizáncba. Akkor a királyi palotába ment és a császár elé járulva mindent megtett, ami a barátság szentesítésével együtt jár, kézbeadta a leveleket, az ajándékokat pedig az erre rendelt tisztviselőknek, és kérte, hogy ne maradjon neki haszontalan az utazás fáradsága. A király tolmáccsal felolvastatta a szkíta írást, és igen nagy örömmel fogadta a követséget, kikérdezte a követeket a türkök államáról és országáról. Ők pedig elmondták, hogy négy tartományuk van, az egész nép feletti uralom azonban csak Sizabulosé. Ehhez még azt is elmondták, hogy meghódították a hephtalitákat is úgy, hogy azok adót fizetnek. A császár kérdezte: „tietek lett a hephtaliták egész birodalma?" Ők pedig ezt felelték: „Nagyonis. A hephtaliták városokban vagy valamiképp falvakban laktak-e? Városiak, oh, urunk. Ugyanis világos, hogy urai lettetek azok városainak is. Természetesen." A császár megkérdezte: „Világosítsatok fel bennünket, hogy mekkora tömegű avarság vonta ki magát lázadóan a türkök fennhatósága alól, és vannak-e még most is e népből nálatok?" A válasz ez volt: „Vannak még ó, császár, akik ragaszkodnak a mi országunkhoz, azok pedig, akik

megszöktek, úgy vélem, húszezren lehetnek körülbelül." Aztán felsorolták a követek a türköknek engedelmeskedő népeket, és kérték az uralkodót, hogy béke és harci szövetség jöjjön létre a türkök és a rómaiak között. Hozzáfűzték ehhez, hogy a legkészségesebben verik le fegyverrel a rómaiak birodalmának minden ellenségét, amely az ő földjük táján gyülekezik. Az elmondással egyidejűleg minderre a kezüket a magasba emelvén a nagy esküt is letették Maniach meg a vele lévők, s így bizonyították, hogy őszinte egyenes szándékkal beszélnek. Átkokat is szórtak önmagukra, Sizabulosra, sőt egész népükre is, ha ígéreteik nem bizonyulnának igaznak és nem tekintenék kötelességüknek azok tettre váltását. Így lett a türkök törzse a rómaiak barátja és nem léptek fel másként a mi államunkkal szemben."

Iustinos uralkodásának negyedik éve 568. november 14–15-én kezdődött, így e körüli időpontra tehető a türk követség érkezése is. A szogd vezető Maniakh nevével kapcsolatos szakirodalom megosztott. Egy részük a török Manaqu(a) szóra vezeti vissza (l. Moravcsik BT II. 181.), Peter B. Golden (Introduction 128.) néhány kutatóval egyetemben a manicheizmussal hozza kapcsolatba, míg Menandros kiadója R. C. Blockley is nyilvánvaló türk személynévnek gondolja Maniakh elnevezését (p. 262, 113. jegyzet). Bármi is az igazság: a passzus tanúsítja a szogd kereskedők jelenlétét és erejét a türk selyemkereskedelemben, akik gazdasági kapcsolataikat hasznosítani tudták. Szerepüket a türk diplomáciában is, mint

közvetítők jellemzi Golden (Introduction 134.), aki a türk kereskedelmi és politikai kezdeményezésekben mindig jelen levőknek mutatja be őket. A szakirodalomban előforduló nézetek a bizánci-türk érintkezés nyelvének is a szogdot tartják (P. B. Golden: Introduction 126.) említve, hogy a Maniakh által vitt szkíta írás feltehetően szogd nyelvű volt. Mindenesetre abból, hogy Maniakh a híradás tanúsága szerint jól ismerte a Bizáncba és Bizáncból vezető utakat, a bizánci selyempiacot, bennfentes volt a konstantinápolyi udvar szokásaiban és szertartásrendjében (l. 63–67. sorok), ha nem is bizonyos, mindenesetre valószínűsíthető, hogy a szogd követvezető már 568 előtt is járt Bizáncban.

A türk-bizánci kapcsolatok metódusának is fontos bizonyítéka ez a forráshely, ami szerint a követségi kapcsolatok írásosan (követek útján vitt levelekkel) és szóbeli úton (beszélgetések) történtek. Ez a mód nagy bizonyossággal később sem változott meg. Tanú erre Theophylaktos Simokattés, aki híres szkíta „exkurzusában" egy ilyen (követ által postázott) kagáni levelet ismertet. Az írásos kapcsolattartás jelentős türk adminisztrációt is feltételez, a tolmácsok a követségek által adott bizánci túszok személyében a kagáni apparátus rendelkezésére álltak (Menandros fr. 19, 1. 15–16. részlete világosan mutatja a bizánci-türk diplomácia túszokat cserélt követjárásokkor). A historikus fennmaradt

részletei meggyőzően mutatják, a szerző kiválóan ismerte a türk-bizánci érintkezések szóbeli anyagát, de a levelekből nem idéz. Véleményünk szerint ez arra vezethető vissza, hogy a Menandros művet kivonatoló konstantinos-kori excerptumkészítő mester csak a követjárások szóbeli anyagait másolta ki, az írásos dokumentumokat a levelek excerptumgyűjteményébe szánta, mutatják ezt szavai: *Ζήτει ἐν τῷ περὶ ἐπιστολῶν*. Sajnálatos, ez a gyűjtemény nem maradt fenn.

Ennek ellenére a Maniakh követség szóbeli híradásai néhány megjegyzést érdemelnek. A négy tartomány *τέτταρας ... ἡγεμονίας* említése az orkhoni feliratok keleti oldalának négy világtáját, négy égtáját elevenítheti fel (Magyarok elődeiről, 60.). S lehetetlen idézés nélkül hagyni Theophylaktos Simokattés (Hist. VII. 7, 78) kagáni levelét sem, amelyben a türk uralkodó önmagán kívül még 3 türk kagán nevét említi meg: Sparzeugunt, Kunaxolant és Touldikhot. Valószínűleg ez a négy tartományos beosztás még sokáig fennmaradhatott, annak ellenére, hogy a levélben a türk uralkodó hét világtáj uralkodójának és két nemzetség nagyurának is nevezi magát. Haussig a perzsa birodalom címei között talált ilyen „hét világtáj" említést.

Menandros passzusa a türk-avar kapcsolatokhoz is fontos adalékokat szolgáltat, meghatározva pontosan a szökött avarok létszámát (Az avarokról l. Szádeczky-Kardoss: Az avartörténelem I.). A

keleten maradt avarokról e híradás alapján a bizánci diplomácia később is tud, Komentiolos bizánci követ 584–85-ben az avar kagán előtt „ősi keleti törzsről levált néptöredéknek" nevezte annak népét (Theophylaktos Simokattés Hist. I. 4,6–6,6). Ugyancsak ide kívánkozik Theophylaktos Simokattés egy másik közlése, amely az említett szkíta exkurzusban található, s melyik a szökött népeket (zabender, kotrageros, tarniakh) az avarok (var és chunnik) közül valóknak mondja. A híradás alapján valószínűsíthető, hogy a türk hatalmi elit az avarok 557 előtti szökése után az ott maradottak irányában folytatta szigorú elnyomó politikáját, amely az idők folyamán talán még keményebb lett, s ezzel kiprovokálta az ott maradottak elmenekülését is.

4/fr. 10. 2 (Blockley 116.)

„Miután a türkök, akiket régen szakáknak neveztek, követeket küldtek béke ügyében Iustinoshoz, a császár elhatározta, hogy szintén követséget küld a türkökhöz. Meghagyta tehát a kilikiai Zémarchosnak, a keleti városok akkori parancsnokának, hogy készüljön fel. Miután minden, ami a hosszú útra szükséges, készen állt számára, amikor Iustinos uralkodásának negyedik éve vége felé közeledett, a 15 éves ciklus második évében, a latinoknál augusztusnak nevezett hónap elején Zémarchos útnak indult Maniachhal és társaival."

A türkök szakákkel való azonosítása ahistorikus, az azonosítások ugyanolyan jellegű csoportjába sorolható be mint a massagétákkal való identifikálás, amelynek alapja csak az lehetett, hogy a már Hérodotosnál (VII. 64.) is szereplő szakák többé kevésbé azonos területen éltek, mint ezer évvel később a türkök. A szaka egyébként Közép-Ázsia nomádjainak általános perzsa terminusa lehetett (Trye: The Heritage of Persia, London 1962. 43).

Zémarchos személye, aki Oriens-provincia magister milituma volt ebben az időben, tehát egy fontos katonai személyiség, jelzi Bizáncban a türk kapcsolatok primátusát és fontosságát, és a követség katonai jellegét. A türk-bizánci katonai kapcsolatok, szövetség kialakítására II. Iustinos számára, nyilván nem látszott kiválóbbnak más, mint az útját 569 augusztusában megkezdő katonai parancsnok Zémarchos.

5/fr. 10. 3. (Blockley 116–122.)

„Miután Zémarchosék sok napi utat megtettek, a szogdiaták vidékére értek. Mikor leszálltak lovaikról, a türkök közül egyesek, akiket nyilván e célból küldtek ki, vasat kínáltak nekik megvételre, szerintem azért, hogy bizonyosságot tegyenek arról, hogy vannak vasbányáik. Azt beszélik ugyanis, hogy náluk a vas nem egykönnyen megszerezhető áru. Ebből következik, hogy ezzel a fitogtatással arra céloztak, hogy van nekik vastermő földjük. Mások is megjelentek népükből,

akikről azt mondták, hogy ördögűzők; Zémarchosék közelébe léptek, és minden málhájukat, amit magukkal hoztak, középre helyezték. Azután tömjénágakkal tüzet gyújtván szkíta nyelven valami barbár igéket mormoltak, csengővel és dobbal nagy zajt csaptak, a lángtól sercegő gallyakat a málha felett körülhordozták, és őrjöngve és tajtékozva mintegy űzték a gonoszt. Miután — mint vélték —, elűzték a gonoszt, Zémarchost is átvitték a lángon, úgy vélték, hogy így őket magukat is megtisztítják. Ezek megtörténte után ezekkel a megbízottakkal együtt oda utaztak, ahol a kagán volt, az Ektagnak nevezett hegyre, amelyet a görög ember Aranyhegynek mondana. Eljutottak oda, ahol Sizabulos tartózkodott, az ún. Aranyhegynek egyik völgyébe. Miután Zémarchosék odaértek, hivatván, tüstént Sizabulos színe elé léptek. Ő egy sátorban volt, kétkerekű aranyszékben ült, amelyet, ha kellett, egy ló húzott. Miután ottani szokás szerint üdvözölték a barbárt, elébetárták az ajándékokat, és azok, akikre ez bízva volt, átvették. Zémarchos pedig így szólt: „Oh, annyi nép fejedelme, a mi nagy császárunk általam, mint hírvivője által adja tudtodra neked ama kívánságát, hogy hozzád, aki a rómaiak ügyének örülsz, és aki minket vendégszeretettel fogadsz, mindig kegyes és jóságos legyen a sors. Adassék meg neked, hogy mindenkor felülkerekedj ellenségeiden, és zsákmányolhass ellenfeleid földjéről. Az irigység, amely képes szétszakítani a barátság kötelékeit, legyen mitőlünk távol. A türkök törzsei és azok, akik a türkök alattvalói, az én szememben jó barátaink. Ti ugyanilyen érzelemmel legyetek irántunk!" Ilyesmit mondott Zémarchos, s Sizabulos is hasonló üdvözlőszavakkal élt. Azután lakomához láttak, és az egész napot lakomázva töltötték abban a sátorban, amely

színekkel művészien tarkított selyemszövetekből volt készítve számára. Bort ittak ugyan, de nem olyat, amilyet nálunk szőlőből préselnek, mert náluk nem terem ilyen, és nem is otthonos e fajta, valami más barbár itallal töltötték meg magukat. Ezután eltávoztak oda, ahol a szállásuk volt. Azután másnap egy másik sátorban jöttek össze, amely szintén selyemszövetekkel volt borítva és tarkítva, és ahol különböző alakú szobrok álltak. Sizabulos egy teljesen aranyból készült kereveten ült. A helyiség közepén aranykannák, korsók, sőt aranyhordók is voltak. Miután ismét lakmároztak, és ivás közben elmondták és meghallgatták mindazt, amit kellett, eltávoztak. A következő napon egy másik helyiségben voltak, ahol arannyal borított faoszlopok, továbbá arannyal bevont kerevet volt, melyet négy aranypáva tartott. A helyiség előtt hosszú sorban kocsik álltak, amelyeken nagy tömeg ezüst holmi volt: tálak és kosarak szintén ezüstből készítve, melyek semmiben sem maradtak el a mieink mögött. Ilyen fényűzés van a türkök fejedelménél. Miközben Zémarchosék még ott időztek, Sizabulos úgy határozott, hogy Zémarchos húsz szolgával és kisérővel kövesse őt, aki a perzsák elleni hadjáratba indul, a többi római pedig a chóliaták földjére visszatérvén, várja meg Zémarchos visszaérkezését. Így történt, s ajándékokkal elhalmozván elbocsátotta őket; Zémarchost pedig egy fogoly szolgálónővel is megtisztelte: ez a kirgizeknek nevezettek közül volt. Zémarchos elindult a perzsák ellen hadba vonuló Sizabulossal. Amikor a Talasnak nevezett helyen megszálltak, szembetalálkoztak a perzsák követeivel. Meghívta magához a rómaiak és perzsák követeit Sizabulos. Amikor azok megjelentek, Sizabulos nagyobb tiszteletben részesítette a rómaiakat

úgy, hogy azokat fényesebb kerevetre ültette... (Sizabulos) Zémarchosékat magához hívatta, és megerősítvén a barátságot, elbocsátotta őket, hogy hazatérjenek. Velük küldött egy másik követet, mert az előbb említett Maniach meghalt. A követ neve Tagma volt, méltósága pedig tarchan. Ezt küldte Sizabulos követként, és vele együtt az elköltözöttnek, azaz Maniachnak a fiát, aki még egészen fiatal volt, de örökölte atyja tisztségét, s Tagma tarchan után következő méltóságot is. Úgy vélem, azért nyerte el a gyermek atyja méltóságát, mert Maniach Sizabulosnak legbizalmasabb és leghűbb embere volt. Miután Sizabulos elbocsátotta Zémarchosékat, azok beérték a korábban elbocsátott rómaiakat ott, ahol megállapodtak velük. Miután együtt voltak, nekivágtak a hazafelé tartó útnak, és elhagyván a chóliaták fővárosát az erődítéseken át haladtak."

Zémarchos követségét a szaktudomány 569 és 571 közé datálja. A követség elküldését az előző két fragmentumban olvasható okok tették indokolttá. Az a tény, hogy Zémarchos nagytudású katonai vezető, valószínűleg jelzi, hogy a türkökkel való tárgyalásokon a perzsa háborúra készülődő Bizánc a kaganátus hatalmi elitjét is igyekezett szövetkezéssel bevonni haderejébe. Sikerüket mutatja az a fragmentum, ami szerint Sizabulos a bizánci követséget nagyobb tiszteletben részesítette, mint a perzsákét. A türk-bizánci szövetség másik összetartó pillére az avar probléma volt. Hogy született-e valami egyezség konkrétan nem bizonyítható, mindenesetre a

bizánci hadvezetés 571-ben nagyobb erőfeszítéssel vetette magát az avarok elleni küzdelembe, s Iustinos is olyan utasítást adott hadvezéreinek, hogy fokozzák a haditevékenységet (Menandros fr. 15. 1. Blockley 148; a kérdéshez l. Szádeczky-Kardoss: Az avar történelem 39). Nem kizárható, hogy ennek oka a türk-bizánci katonai szövetség kedvező alakulása volt. Persze Bizánc számára elsődlegességgel a perzsa probléma megoldása bírt. A bizánci követség visszatérésének időszakában II. Iustinos a tíz éves szerződési idő lejárta után megtagadta a Iustinianos által minden évben biztosított évpénz kifizetését a perzsáknak, s megindultak a nyílt ellenségeskedések. A bizánci-türk perzsaellenes kapcsolatok szorossá válását az is mutatja, hogy Sizabulos magával kívánta vinni Zémarchost a perzsák elleni hadjáratra.

Zémarchos útja a szogdok földjén át vezetett, ezt ismerhette legjobban Maniach, ez volt a szogd selyemkereskedők (esetleg türk selyemkereskedők) útja is. Az epizódban említett vaskereskedelemmel kapcsolatban a szakirodalom megjegyzi, hogy a kínai források a türköket a zsuan-zsuanok vasmunkásainak nevezik (Chavannes: Documents ... 235), s rámutat hogy a türkök vasbányászata és vasfeldolgozása igen elismert volt. (A kérdéssel összefoglalóan foglalkozik, D. Sinor in Early Inner Asia 295–96.).

A türkök exorcizmusára vonatkozó részletek más steppei népekre is vonatkoztathatók, (erről Blockley 264. 128. jegyzet) akiknél az ördögűzést a sámánok végezték. (Inan: Samanizm 151—159., Roux: La religion 64. ff.). Az ördögűzés tűzzel való végzése a tűz erős kultuszára vall, amit Theophylaktos Simokattés szkíta exkurzusa is megerősít, amelyben a türk kagán a türkök tűz iránti tiszteletéről ír. Ehhez jön még, hogy az orkhoni feliratok Tonjukuk kagánja egy hatalmas ellenséges támadást a lobogó steppei tűz égéséhez hasonlított, akkor valószínűsíthető nemcsak a tűz szeretete, hanem az attól való félelem is.

A passzusban található Ektag (Aranyhegy) nevének interpretációjában a szakirodalom véleménye szinte teljesen megegyezik, a török Aq Tag „Fehér hegy" kifejezésből származtatja. A hegy lokalizációjában azonban van eltérés, egyesek az Altai-hegységben, mások Kínában helyezték el, azonosítva a kínai A-kie-tien (Fehér) elnevezésű heggyel. Mi magunk részéről, abból kiindulva, hogy a nyugati türk kaganatus központja nem valószínű, hogy ennyire keleten lett volna, csatlakozunk Grousset (Empire 83.) nézetéhez, aki több más kutatóval egyetemben a Kucsától és a Quarasahytól északra, a Yulduz völgynek elnevezett területre lokalizálta az Ektagot. (l. ehhez még P. B. Golden: Introduction ... 129). Az a tény, hogy az Ektag elnevezés Menandrosnál (fr. 19, 1. Blockley 178.) Ektel alakban is előfordul,

nem okoz semmi nehézséget, Menandrosnál többször is előfordul a nevek varialódása, amelyet akár a konstantinos-kori excerptummásoló hibázásával is magyarázhatunk. Ezért nem tudjuk osztani Bury aggodalmaskodását, aki a hegynevek eltérése miatt, két különböző hegynek vélve azokat más-más helyre lokalizálta. (Bury The Turcs. 418–19).

Menandrosnak a türkök étkezésére, lakhelyére vonatkozó megjegyzései érdekes hasonlóságokat mutatnak Planó Carpini, 13. sz. utazó mongolokról szóló híradásaival (I. Dawson: Mission ... 8–9). Értékesnek tűnik Blockley azon elgondolása is (264, 134. jegyzet), miszerint a kocsikon elhelyezett ezüst edények arra utalnak, hogy az uralkodó magával vitte a kincstárát a háborúba. Úgy tűnik, hogy a steppei nomád népek uralkodói hasonlóképp jártak el ilyen esetekben, Baján avar kagán pl. a csatatérre magával vitte trónszékét is, és arra ülve fogadta ünnepélyesen a bizánciak követeit (Menandros fr.).

A követség pihenő helyeként ismertetett chóliaták földje a nyugati türk kaganátus négy tartományának egyike lehetett, (Cahun: Introduction ... 112–113.) amely elnevezést a szakirodalom török eredetűnek vél, (Moravcsik BT II. 345.). Mindenesetre a híradás szövegösszefüggéséből annyi kiderül, hogy a chóliaták (máshol Kalakh) földje, a nyugati türk kaganátus egyik határvidéke lehetett, amelyet katonai okokból jól megerősítettek erődítésekkel. A híradás értékét

esetleg megnövelheti Tabari egy közlése (l. Nöldeke), amely szerint a perzsa uralkodó (Chosroes) Sul bejáratait erődökkel tette biztonságossá. Ez azt valószínűsítheti, hogy a türk-perzsa határon jelentős számú katonai objektum szolgálta a védelmet. Egy ilyenen haladhattak át Zémarchosék is.

A perzsa-türk találkozó helyeként citált Talas folyót a szakirodalom Kelet-Turkesztánban lokalizálja, a Chu és a Szir-Darja folyók közé. 751-ben itt győzték le az arabok a kínai hadsereget, s lett az avar és a türk hatalmi szféra határa.

Menandros kisérőjeként a visszaúton Tagma nevezetű szogd előkelő, valamint Maniach ismeretlen nevű fia szerepeltek, ez tanúsítja, hogy a selyemkereskedő belső bizalmas már meghalt. Tagma nevét török eredetűnek véli a szakirodalom, az interpretálásban azonban eltér (l. Moravcsik BT II. 297.). A Tarchan elnevezés jelenléte az avarokról szóló forrásokban (Pohl: Die Awaren 292.), a protobolgár feliratokon (l. ehhez Moravcsik BT II. 299–300.) jelzi a méltóságnév elterjedését a steppei népek körében. (A tarkhán méltóságnév előfordulásának jó összefoglalóját adja Németh Gy. 1991, 202–205.) Ide tartozhat még hogy a türk feliratokban előfordul Taman-Tarquan elnevezés, amelyet Gombocz Zoltán (Árpádkori 49.) a szogd követségvezető nevével hoz kapcsolatba.

6/fr. 10. 4. (Blockley 124.)

„Amikor Turkiában a szomszédok körében elterjedt az a hír, hogy római követek tartózkodnak ott, és a türk követekkel együtt Bizánc felé tartanak, az ottani népek fejedelme azzal a kéréssel fordult Sizabuloshoz, hogy ő is küldhessen egyeseket a római birodalom meglátogatására. Sizabulos beleegyezett. Más népek fejedelmei is kérték, de ő nem engedte meg senki másnak, csak a chóliaták fejedelmének. Miután a rómaiak ezt is magukkal vitték, az Oichnak nevezett folyón átkelvén, s nem kis utat tevén meg, elértek ahhoz az óriás széles tóhoz. Itt Zémarchos három napot töltött el, és elküldte Georgiost, aki arra kapott megbízást, hogy egy rövidebb levél útján tegyen előzetes jelentést a császárnak a türköktől való visszatérésük felöl. Georgios tizenkét türkkel együtt neki fogott a Bizáncba vezető útnak, amely a tó homokos vidéke mellett haladt. Nehezen járható helyeken vonult át, és elérkezett az Ich folyásához, majd a Daichhoz és más tavakon át az Attilashoz, azután az ugorokhoz, akik hírül adták neki, hogy a Kophén folyó körüli bozótos helyeken négyezer perzsa áll lesben, hogy amikor ott elhaladnak, foglyul ejtsék őket. Itt az ugorok fejedelme, aki ott Sizabulos hatalmát képviselte, megtöltetett vízzel tömlőket és átadta Zémarchosnak ..."

Zémarchos visszaútjával kapcsolatosan érdemes megjegyezni, hogy az előre küldött Georgios által II. Iustinos előbb kaphatott hírt a türkökkel folytatott tárgyalások eredményeiről, s így meg Zémarchos visszaérkezése előtt meg tudta tenni az

előző passzusnál idézett avar és perzsaellenes intézkedéseit.

Menandros geographiai adatait a szakirodalom a következőképp azonosította: Oikh = Csou, Ich = Emba, Daich = Ural, Attilas = Volga, Kophén = Kuma. A szövegben idézett *„κατὰ δὲ τὴν λιμνην την ἄπλετον ἐκείνην και εὐρειαν"*, nagy valószínűséggel a Kaspi-tenger északi részét jelenthette. A passzus bizonyítja, hogy 571-ben a türk hegemónia a Volgán inneni területekre is kiterjedt, hiszen az ogurok fejedelme Istämi nevében gyakorolta a hatalmat. A Bizánc felé vezető utat megszállva tartó perzsáknak kettős célja lehetett. Egyrészt az ellenséges nagyhatalmakat elvágni egymástól, másrészt a selyemkereskedelem feletti ellenőrzést is átvenni. Nem kizárható ugyanis, hogy a követség útját irányító szogdok, (akik ezt az útvonalat ismerték Bizánc felé) ezen az úton vezettek selyemkaravánokat.

7/fr. 10. 5. (Blockley 126.)

„Alániában Sarozioshoz az ottani vezérhez akarván bemenni Zémarchos az őt követő türkökkel együtt, a vezér Zémarchost örömmel fogadta, de azt mondta, hogy a türkök nem juthatnak színe elé előbb, mint ha leteszik a fegyvert. Emiatt vita kerekedett köztük három napon át és Zémarchos békítette ki őket úgy, hogy a türkök végül is letették a fegyvert, hogy ez Saroziosnak jónak tűnjék, és színe elé járultak. Ekkor Sarozios megmondta Zémarchoséknak, hogy semmiképpen se men-

jenek a miusimianók ösvényén, mert a perzsák lesben állnak Suania földjén és hogy ezért jobb hazamenni az ún. Dariel ösvényen át... Zémarchosnak ilyen körülmények között ért véget elutazása, és visszautazása a türköktől."

A forráshely Zémarchos alániai kényszerű kitérőjét mutatja be. Az alánok királya Sarozios a türköktől menekülő avarokat szívesen fogadta, ezért érthető, hogy gyanakodott a türkökre (Menandros Protéktor fr. 5. 1., Blockley 48.). Gyanakvását csak erősíthette az a tény is, hogy a türk hegemónia területe az ogurok legyőzésével az alánokéval határossá vált. A passzus történetével függ össze Iohannes Epiphaniensis közlése, hogy a perzsák az alánokat felbérelték a bizánci követség megölésére (Hist. fr. 2. p. 377, 19–26.). Úgy látszik Sarozios számára, aki még ekkor független volt, fontosabbnak tűnt Bizánccal és a türkökkel nem szembefordulni. Zémarchos útvonalát a fordításból kihagytuk, mert a türkökkel kapcsolatban semmit sem jelent. Álljon itt röviden azért az útvonal: Dariel ösvény (Darjal szoros – Apsilia (Fekete-tengerparti terület) – Rogatorium (Kaukázusban) – Phasis folyó – Trapezunt – Bizánc. Menandros (fr. 9. Blockley 96–110.) közléséből pedig kitűnik, hogy Suania ebben az időben bizonytalan státuszú területnek számított. A miusimianók Agathiasnál (Hist. 3, 15, 8) egy kelet-kaukázusi népcsoportot jelentett.

8/fr. 13, 5. (Blockley 146.)

„... leginkább az adott szárnyakat Iustinosnak, hogy a perzsák elleni harcra mozdítsa fegyvereit, hogy a türkök, akik e háború oka voltak, behatolván Perzsiába, a földet feldúlták. És követséget küldtek Iustinoshoz, hogy ezen az alapon harcra ingereljék őt, és arra kérték, hogy közösen győzzék le mindekettejük ellenségeit, s válassza inkább a türkökkel való szövetséget. Ugyanis így az egyik keletről, a másik nyugatról vetvén rá magát, az elpusztul... Tehát amiként lehetséges volt biztosan megtartani a barátságát a türkökkel, a háborúra felkészült."

Menandros itt az 572-ben kitört perzsa-bizánci háború okait tárgyalja, a türk követség valószínűleg azonos azzal a Tagma tarchan vezette küldöttséggel, amely Blockley szerint (169, 170. jegyzet) 571 őszén tartózkodott Bizáncban.

9/fr. 19. 1. (Blockley 170–178.)

„Tiberios császár uralmának második esztendejében ... ismét követséget küldtek a rómaiak a türkökhöz, és erre Valentinost rendelték ki, aki egyike volt a császári udvar kardhordozóinak. Miután rábízták ezt az ügyet, felkerekedvén elindult kisérőivel és még 106 türkkel. Akkor ugyanis már régóta tartózkodtak türkök Bizáncban, akiket ebből vagy abból az alkalomból küldött oda népük. Egyeseket közülük Anankastés hozott magával, amikor követségbe ment oda, mások Eutychiossal érkeztek a városba, mások meg éppen Bizáncban

voltak, miután korábban Valentinossal érkeztek ide. (Valentinos ugyanis kétszer volt követségben a türköknél.) Ismét mások Heródianossal, és úgyszintén a kilikiai Paulossal, úgyhogy mindezekből az ún. türkök törzséből összegyűlt 106 ember. Valentinos mindezeket magához véve útnak indult a császári városból. Gyors hajókat vett igénybe, és Sinopén és Chersónon át ... elsietett Tauriké dél felé néző hegyei mellett. Valentinosék átlovagoltak azokon a helyeken, melyeken mocsaras vizek folydogálnak, és sok más nádas, bozótos és nedves vidéken, és úgyszintén áthaladtak az ún. Akkagán (ez egy nő neve, aki az ott lakó szkíták fejedelemnője volt, kineveztetvén erre Anagaios által, aki az utigurok törzsén uralkodott) egyszóval sok utazás és nehezen járható vidékek érintése után megérkeztek oda, ahol Turxanthos főhadiszállása volt. Ez egyike a türkök fejedelmeinek. Mert az egész területet, amely a türkök uralma alá került, nyolc részre osztották. A türkök legkisebb uralkodójának Arsilas a neve. Miután Valentinos megérkezett Turxanthoshoz, aki a többi fejedelem előtt találkozott az érkezőkkel, és felszólította, hogy örvendezzen a római császárral együtt (mert azért jött oda, hogy üdvözölje a türkök fejeit abból az alkalomból, hogy Tiberios császár hatalomra jutott) továbbá, hogy a baráti viszony szilárdsága ne csökkenjen, sem pedig a rómaiak és türkök közt korábban létrejött szerződéseké, melyeket Silzibulos és Iustinos császár kötött, amikor Zémarchos előzőleg ott járt, s amikor Silzibulos kinyilvánította, hogy a rómaiak barátja neki nem kevésbé barátja, és ugyanúgy van az ellenségükkel is, hogy mindez érintetlen és elszakíthatatlan maradjon. Minthogy akkortájt a rómaiak a perzsákkal hadakoztak, Valentinos az üdvözléskor azt mondta;

szükséges, hogy alkalmas időben ő is megtámadja a perzsákat. Amikor a követek ezeket előadták, Turxanthos tüsténT így szólt: „Ahogy most az én számban tíz ujj van, úgy ti, rómaiak, sok nyelvet használtok, az egyikkel engem csaltok meg, a másikkal pedig az én szolgáimat, a varchónitákat, és egyáltalán sokszínű szavaitokkal és ravasz cseleitekkel minden népet kigúnyolva és hízelgéssel kijátszva, amikor fejükre tódul a baj, cserbenhagyjátok, és a magatok számára fölözitek le a hasznot. Ti követek is, hazugsággal felövezve jöttetek hozzánk, és, aki küldött titeket, nem kevésbé csaló. TüsténT és haladéktalanul ki foglak benneteket végeztetni, mert türk ember számára idegen és tőle távol álló a hazugság. A ti császárotok kellő módon meg fog lakolni azért, hogy nekem a barátságról beszél, de a varchónitákkal, a mi szolgáinkkal (azaz avarokkal), akik uraiktól elfutottak, szövetségre lép. A varchóniták, a türkök alattvalói lévén, amikor akarom, visszatérnek hozzám és ha látják, hogy korbácsom feléjük suhint, a föld alá menekülnek; ha azonban, amint valószínű, szembenéznek velünk, nem kard fogja legyilkolni őket, hanem lovaink patkói taposSák el őket, és hangyák módjára fognak elpusztulni. Ami a varchónitákat illeti, biztosak lehettek efelől. Ti, rómaiak, miért vezetitek a mi követeinket a Kaukázuson át utaztatva Bizáncba, azt mondván nekem ugyanis, hogy nincs más ösvény, amelyen át mehettek? Azért teszitek ezt, hogy a nehéz terep miatt lemondjanak a római birodalom elleni támadásról? Én azonban tudom, hol van a Danapris folyó, hol folyik az Istros, és hol van a Hebros és, hogy honnan keltek át római területre a varchóniták, a mi szolgáink. Nincs rejtve előttem semmi. Hiszen nékem fejet hajt az egész föld,

ami napkeletnél kezdődik és napnyugaton végződik. Nézzétek, nyomorultak, az alán népeket és az unigurok népeit, amelyek nagyon bátrak, és erejükben bízván szembeszálltak a legyőzhetetlen türkökkel, de reményeik nem teljesültek. Ezért is engedelmeskednek nekünk, és szolgasorba jutottak." Ilyenformán kérkedett Turxanthos, mert ő fennhéjázó férfi, és szereti a hencegést. Valentinos pedig végighallgatván ezt mondta: „Ha az, hogy a te kezed által haljunk meg, oh türkök fejedelme, nem lenne olyan nehéz és lesújtó, és minden halálnál vészesebb, mert hiszen az összes emberek körében elterjedő, el nem múló gyalázat hárulna rád abból, hogy te olyanokba fogtál, amit még soha nem cselekedtek, de amit a tett elkövetése világosan tanúsítana, hogy tudniillik követségben járó embereket öltél meg, amit már hallani is szörnyű, de ami még borzalmasabbnak bizonyulna a tett elkövetése által, azt kívánnám, hogy ma lássam kardod által utolsó napomat, mivelhogy azt kell hallanom, hogy császárom kedveli a hazugságot, követei meg hazudnak. Ezért kérve kérünk, tekints ránk kegyesen, mérsékeld haragodat, és hirtelen felgerjedésedet csendesítsd emberséggel, és engedj a követekre vonatkozó közös törvénynek. Mi a béke munkásai vagyunk, és szent dolgok sáfárai lettünk. Egyébként is kell, hogy te, aki az atyai földet és sorsot örökölted, az atyai barátokat is örökségül vegyed, s hogy ezeket is atyai birtoknak véld. Hiszen atyád, Silzibulos is önként fordult a mi államunk felé, és inkább akart a rómaiak, mintsem a perzsák barátja lenni, mert ingathatatlan maradt, és mi is kitartóan ragaszkodtunk ehhez a barátsághoz, jól tudom, hogy a tiétek is szilárd marad. Mert az olyan érzületet, amely becsületes szándékkal van a szomszéd iránt, és nem tér le a helyes

útról, a lélek valami bizonytalan ingadozása révén nem érheti bántódás.

Miután Valentinos ezeket elmondta, Turxanthos így szólt: „Minthogy ideérkezve rómaiak a legnagyobb gyászban találtatok engem, mert nemrég halt meg atyám, Silzibulos, illő, hogy követvén a halottakra nálunk érvényben levő törvényt, orcáitokat kardjaitokkal felhasogassátok." Valentinos és kisérői kardjaikkal tüstént felhasogatták arcukat. A gyásznapok egyikén négy hun foglyot vezettetett elő elhunyt apjához (dochiának mondják saját nyelvükön a halotti szokásokat), ezeket a szerencsétleneket atyja lovaival együtt középre vezettetvén, barbár nyelven megparancsolta nekik, hogy jelentsék atyjának, Silzibulosnak, hogy neki mekkora... Miután Turxanthos elvégezte apja temetését, sok mindent megbeszélt még Valentinossal, és aztán elbocsátotta a türkök feljebb lakó fejedelmeihez, így Tardu nevű vérrokonához, aki az Ektel hegyen tartózkodott. Az Ektel annyit jelent mint arany. Amikor Valentinos az Ektel hegyre távozott, Turxanthos megfenyegette, hogy tüstént ostrom alá veszi Bosporost. Így hát... tüstént elküldte Bóchanost nagy haderővel, hogy foglalja el Bosporost. Anagaios más türk sereggel már azon a vidéken táborozott."

Valentinos követségét a szakirodalom egyöntetűen 576-ra datálja. A részletekből azonban következtetni lehet az 571—576 közötti igen intenzív türk-bizánci diplomáciai kapcsolatokra. Ebből az időszakból jónéhány követjárásról tudunk. Egyedül Anankastés nevének eredete vitatott, a kutatás Schönfeld nyomán általában germán

eredetűnek tartja. (Moravcsik BT II. 69.). Chavannes (Documents 239.) nyomán Blockley viszont türk követnek tartja (274, 217. jegyzet). A problémát az jelenti, hogy a korabeli forrásokban szerepel Anagastés római patricius, Iohannes Biclarensis pedig 576. évnél egy Anagastos nevű bizánci férfiút említ, akiket néhány kutató azonosít Anankastéssel. A többi követtel kapcsolatban azonban nincs kétség, mind bizánci főembereket jelölnek a nevek. Legnevezetesebb közűlük Valentinos, aki erre az időpontra már elég idős diplomata lehetett, hiszen már Iustinianos alatt is tevékenykedett, 558–59-ben az avarokhoz vezetett követséget (Menandros fr. 5,2 Blockley 48–50.). Menandros ezen közlését néhány kutató félreértette, és összevetve a Valentinos kétszeri türk követjárásával, úgy értelmezte, hogy egy 558–59. évi követjárás ment a türkökhöz (l. ehhez az Agathias passzus kommentárját). Mi természetesen ezt a lehetőséget is kizárjuk, és állítjuk, hogy 571 után vezetett két követséget a kagánhoz. Mindenesetre annyi valószínűsíthető a forráshelyekből, hogy Valentinos a „szkíta ügyek" szakértője lehetett a bizánci udvarban. Tapasztalatára szükség is volt, a türk-bizánci kapcsolatokban repedések keletkeztek. Tiberios új megbékélő politikát követett az avarokkal szemben, ez nyilvánvalóan felháborította a türk államvezetést, ugyanakkor a kagáni hódítások révén hatalmi érdekellentét

alakult ki, amely Bosporos türk elfoglalásával végződött. A feszültség éleződésére, úgy látszik, a bizánci udvar számított. Ezt igazolja, hogy valamennyi türk „diplomatát" (szám szerint 106-ot) engedett eltávozni a birodalom területéről. Akkaga területe (Chavannes Documents 240.) az Aral tótól északra helyezkedik el, a nevét a szakirodalom török eredetűnek tartja. Úgyszintén Anagaios nevét is (l. Moravcsik BT II. megfelelő címszavait), akit a kínai források Ana-koai személynevével is azonosítanak. Valentinos megérkezése előtt kevéssel halhatott meg Silzibulos, mert fia Turxanthos fogadta a követséget. Turxanthos neve török eredetű és a türk feliratokon is előforduló „sad" méltóságnevet rejti magában (P. B. Golden: Introduction ... 130.). A legkisebb türk kagán, Arsilas neve más forrásból nem ismert, a török Arslán kifejezésre vezethető vissza (Moravcsik BT II. 72.). Úgy látszik viszont, hogy a Valentinos követség türk adminisztrációra vonatkozó leírása ellentétben áll a Zémarchos vezette küldöttség megfigyeléseivel, míg az csak négy közigazgatási területről tud, Valentinos már nyolc ilyenről tesz említést. A kérdéssel a szakirodalom nem tud mit kezdeni. Mi magunk a következő lehetséges megoldást vázoljuk fel: Zémarchos leírása közvetlenül a Silzibulos által uralt területre vonatkozik, hiszen a követ informátorai Silzibulos alattvalói a nyugati türk kaganátus megbizottjai lehettek. Valentinos ese-

tében azonban más a helyzet, a bizánci követ egy hatalmas össznépi összejövetel, Bumin kagán testvérének, Istämi kagánnak temetési szertartása idején érkezett. Nem kizárható tehát, hogy a birodalom keleti felének vezetői is részt vettek az eseményen, Valentinos így a türkök keleti tartományairól is szerezhetett információkat tőlük, s ez magyarázhatja további négy provincia ismeretét.

Silzibulos (azaz Istämi) temetéséről az Orkhoni feliratok is megemlékeznek. A keleti oldal felirata (MEH. 60.) említést tesz arról, hogy Bumin és Istämi kagánok temetésére többek között Fu-lin nép is eljött. A Fu-lin alakot a kutatók többsége (többek között Vásáry I. 1993, 64–66.) a római (bizánci) népnévvel hozza kapcsolatba, s bizánciként interpretálja a forráshelyet. Ebből nagy valószínüséggel következik, hogy az Orkhoni feliratok keleti oldala a Valentinos küldöttség jelenlétét említi meg.

Valentinos a forrás tanúsága szerint feszült hangulatú tárgyalásokat folytatott a türk kagánnal, minden különösebb eredmény nélkül. Abból, hogy Valentinos tájékoztatta Turxanthost a bizánci uralkodóváltásról, arra következtethetünk, hogy Tiberios 574. december 7-i társcsászárrá válása után Valentinos 576. évi követsége volt az első türkökhöz indult követség. A passzus pontosabb kronológiát nem tesz lehetővé.

Turxanthos, aki szemmel láthatóan „primus inter pares" személyiség, közlése a Dnyeper, a Duna (Istros) és a Marica (Hebros) folyók ismeretéről fontos kombinációk kialakítására ad lehetőséget. A folyók ilyen sorrendje ugyanis egy Konstantinápolyba vezető hadiútvonalat jelöl. Vajon honnan szerezhetett tudomást a türk vezető erről az útvonalról? Abból a tényből, hogy 576-ban a türk haderő a krími Bosporos ellen elindult, feltételezhető, hogy a kaganátus már a Fekete-tenger északi partján élő más népekkel is hadban állhatott, (esetleg diplomáciai kapcsolatban) akiktől aztán megszerezhette ezeket az információkat. Ilyen népek az anták, kutrigur, utigur maradványok és az avarok. Az információk célzatos megszerzése bizonyítja, hogy a türk hatalom iránya az avarok pannóniai hazája, valamint Bizánc felé mutat. Feltételezésünket erősíti, hogy a kagán pontos információkkal rendelkezett az avar viszonyokra is, ezeket az adatokat szintén csak ezektől a népcsoportoktól szerezhette.

Azt, hogy a kaganátus nagy léptekben terjeszkedett Menandros is bizonyítja, az alánokat és az onogurokat (unigur) a türkök alattvalóiként említi. Az alánok meghódítása Theophanés Byzantinus (fr. 4. Photius Bibl. 64. I. 79.) tanúsága szerint 572 után történt.

A hadifoglyok temetési szertartáson történő feláldozása általánosan elterjedt szokás a

steppei népeknél, már Hérodotos a szkítákkal kapcsolatban, valamint később Priskos is megfigyelt ilyesmit Attila udvarában (Fr. 24, 1.). A türk temetési szertartási ritusok még a 14–15. századi ottománoknál is megtalálhatóak (Vryonis, Evidence ... 140–146.).

Tardu, aki az Ektel (l. Ektag) hegyen lakott, Tátou alakban a kínai forrásokban is fennmaradt, és nevét török eredetűnek tartja a szakirodalom (Moravcsik BT II. 299.).

A passzus vége meglehetősen töredékes, valószínűleg Valentinos Ektel-hegyről való visszatérését tartalmazta a romlott rész. Bóchanos türk hadvezér nevét török eredetűnek tartja a szakirodalom. Anagaios türk vezetőként való szerepeltetése azt tanúsítja, hogy az utigurok már türk fennhatóság alatt álltak 576-ban.

10/ Fragmentum Menandri in editione Blockleyano neglectum sub vocibus Sudae „Bóchanos" „Bosporos".

a/ „Bosporos, város a Helléspontoson, ami a türk Bóchanos elfoglalt Iustiniános császár uralma idején."
b/ „Bóchanos tulajdonnév. Türk hadvezér volt. Iustiniános alatt elfoglalta Bosporost. Keresd, ahol a Bosporos van!"

A X. század második felében elkészült lexikon szerzője vagy szerzői a mérvadó kutatások szerint eredeti forrásokat nem használtak, a konstantinoskori excerptumok, és szkolionok adatait vették

át. Menandros esetében is ez a helyzet, az excerpta de legationibus, excerpta de sententiis mondatai számos esetben azonosíthatóak a Suda szöveghagyományával. Ezért Menandros kiadója, Blockley a Suidas (Suda) kézirati hagyományainak és szöveg interpretációjának adatait is figyelembe vette a menandrosi história végleges szövegének kialakításakor.

Mivel a konstantinos-kori excerptumgyűjtemények, amelyekből 53 készült (Moravcsik BT I. 359.), csak kevés számban maradtak fenn, előfordul az a helyzet, hogy Suda olyan excerptumgyűjteményből idéz adatot, amely elveszett. Blockley a számára kétségtelenül Menandrostól származó szövegeket szintén idézi a lexikonból, pl. 12. 3. sz. fragmentum, amikor a lexikon maga is jelzi, hogy ettől a történetírótól vett át a mondatokat.

A számunkra érdekes fenti Suda citátum, azonban Blockley szerint nem minden kétséget kizáróan, csak feltehetőleg Menandrosé (l. Blockley p. 277. 235. jegyzet). Mi magunk részéről csatlakozunk Moravcsik Gyula nézetéhez, aki véleményében (BT II. 108.) a citátumokat menandrosi eredetüként értelmezte. Tesszük ezt azért is, mert Menandros szövegösszefüggéséből kiderül, hogy a Blockley kiadás 19. 1. és 19. 2. sz. fragmentuma közötti hiátust Bosporos városának Bóchanos vezette ostroma tölti ki. A 19. 1. sz. fragmentum utolsó sorai egyértelműen közlik a Suda általunk jelzett címszavait, valamint bizonyos mértékben a

szóhasználata is azonos. Egyetlen egy olyan momentum van a passzusban, amely az interpretálást nehezíti, az hogy Suda Iustinianos idejére helyezi az eseményt. Ez az adat nyilván ellentmondásban van a 19. 1. fragmentum datálásával, amely sem nem Iustinianos, sem nem Iustinos, hanem Tiberios császárságának 2. esztendejére teszi az eseményt. Ez az ellentmondás azonban feloldható: egyrészt nem kizárható a menandrosi mű töredékes volta miatt a lehetséges, Iustinos nevével kifejtett kronológia, másrészt ugyancsak nem kizárható a későbbi elveszett excerptumgyűjtemény alkotója által elkövetett hibás interpoláció sem, amely azután Suda lexikonába is bekerült.

11/fr. 19. 2. (Blockley 178.)

„Mialatt Bosporos városát elfoglalták, a rómaiak követei a türköknél voltak. Ettől kezdve nyilvánvaló lett, hogy a türkök hadjáratot indítottak a rómaiak ellen. Így hát Turxanthos a követeket, akik között ott volt Valentinos is, visszatartotta sértegetve, bántalmazva és egyéb rosszal illetve, majd elbocsátotta őket."

Bosporos városa, az antik Pantikapaion, a mai Kercs területén feküdt, katonai szempontból jól védhető, stratégiailag fontos katonai bázis lehetett, elfoglalásáig a kagán Valentinost valószínűleg túszként tartotta fogva. Bosporos

megszállása mindenesetre sokáig nem tarthatott, amit egy (588–590-re datálható felirat is tanúsít) mert egy görög nevű kormányzó feltüntetésével a bizánci fennhatóság helyreállításáról tudósít. (Latysev: Sbornik ... No 99, p. 109.)

12/fr. 25. 2. 17–33. (Blockley 222–224.)

„... ám az avarok számára a vállalkozáshoz nem alkalmas az időpont, hiszen a türkök immár Chersón vidékén ütötték fel táborukat, és gyorsan észrevennék őket, ha átkelnek a Dunán... Ő (császár) nem hosszú időn belül kipuhatolja a türkök szándékát, hogy merre is akarnak támadni, s ezt ő a kagán tudomására hozza majd. Az avar követ előtt nem maradt titokban, hogy a császár tudatosan koholja mindezt, mert reméli, hogy a türköktől való félelem felkeltésével visszatarthatja őket tervük végrehajtásától."

579-ben a Sirmium megtámadására készülő avarok követségét próbálta meg a bizánci diplomácia e szavakkal elriasztani tervüktől.

Iohannes Epiphaniensis

Historiae fr. 2 (p. 377, 19–26)

„Ezen felül, hogy amidőn a türkök követséget küldöttek a rómaiakhoz, s Iustinos császár fogadta ezt a küldöttséget, majd a követség tagjaival együtt elküldte Zémarchost, a

szenátus tagját, a perzsák meg akarták vesztegetni pénzzel az alánokat, s azon voltak, hogy Zémarchost, a vele levő rómaiakat és a türköket eltetessék láb alól. Ugyanis a követek az alánok országán keresztül szándékoztak útjukat megtenni."

A VI. század végén alkotó, antiocheiai patriarchátusi tanácsadó a 20 évig tartó bizánci-perzsa háborút tárgyaló művének ezen soraiban azokat az okokat sorolja fel, amelyek miatt 571-ben tíz év után az eredetileg ötven évre kötött római-perzsa béke megszakadt. A fő ok (Ioh. Epiph. fr. 2-3. p. 378, 5—14.): II. Iustinos 571-ben megtagadta annak az évpénz juttatásnak a kifizetését, amelyet az I. Iustinianos és I. Chosroes közötti 561. évi békekötés előírt. A türkökkel való barátkozás a háború kitörésének csak mellékes tényezője lehetett, mindenesetre a perzsa diplomáciának nagyon fontos katonai érdeke (a kétfrontos harc lehetőségének megszüntetése) volt a türk-bizánci kapcsolatok akadályozása.

Zémarchos követsége meggyilkolásának tervére vonatkozó adatok lényegüket tekintve igazak lehetnek, bár ellentmondásban vannak Menandros adataival, aki Zémarchos visszaútjára teszi a meggyilkolási terv egy másik változatát. (fr. 10. 4. 21—26. Blockley 124.). Ezt az ellentmondást és és az azokból levonható következtetéseket a szakirodalom még nem tudta feloldani, illetve helyesen magyarázni (l. többek között Stein Studien ... stb.) Ezek a következtetések a perzsa-bizánci

viszonyra vonatkoznak elősorban. Minedenekelőtt a passzus alapján feltételezhető: ezen baráti viszony már 569-re végérvényesen ellenségesre fordult. A kezdő lépéseket nyilvánvalóan már 565 után megtették II. Iustinos udvara a külpolitikát tekintve változtatásokra szánta el magát; a Iustinianos által vállalt évpénz juttatásokat egyes népek esetében (pl. avarok) felülvizsgálata (Olajos T., Ein Beitrag 259–267). A változásokat I. Chosroes perzsa udvara is érzékelte, bár ez még ekkor nem érintette őket kedvezőtlenül. 569-re azonban a viszony már annyira megromolhatott, hogy a sassanida politika is ellenséges lépésekre szánta rá magát, annak ellenére, hogy ezzel az akcióval az 561-es békeszerződést, s ezzel iustinosi évpénz juttatásokat veszélyeztette. Elhatározásukat esetleg befolyásolhatta, hogy a perzsa adminisztráció 569-ben már nem számított az 561-ben megkötött, és 571-ben hatályát vesztő békeszerződés megújítására, s kezdett felkészülni a fegyveres összecsapásokra. Ezzel a feltételezéssel összefüggésben áll a passzusunk, az esetleges háborúra készülődő Perzsiának létérdeke volt a türk-bizánci baráti kapcsolatok, vagy a még szorosabb katonai szövetségi viszony kialakulásának megakadályozása, bármilyen áron.

Felvetődhet a kérdés: vajon nem Johannes Epiphaniensis információját kellene inkább hamisnak vagy legalábbis hiányosnak, töredékesnek tartanunk? Hiszen Menandros fentebb említett frag-

mentuma nem a türkökhöz utazó, hanem a türköktől visszatérő Zémarkhost jelölte meg a gyilkossági tervezet kiszemelt áldozatának. Vajon nem tévesztette-e össze az antiocheiai patriarchátusi tanácsadó az eseményeket illetve azok kronológiáját?

Iohannes Epiphaniensis munkásságát tekintve azonban a válasz csak nemleges lehet. Ezt a kiváló auktort ugyanis a szakirodalom elsőrangú megbízhatóságúnak tartja (l. erre Olajos, La chronologie ... 156–157). Nincs semmi okunk tévedésre gyanakodni, Iohannes Epiphaniensis közlése a valóságot tartalmazhatja.

Euagrios

1/Hist. Eccl. V. 1. (p. 196. 6–10.)

„Az avarok szkíta nép. Ama szekéren élők közül való, akik a Kaukázus felett a túloldali síkságokat lakják. A szomszédos türköktől futottak el mindenestül, miután azok részéről bajt kellett elszenvedniök. Így érkeztek el a Bosporoshoz."

„A bajt kellett elszenvedniök" értelmezése bizonytalan leginkább katonai vereségre vagy kegyetlen szolgaságra gondolhatunk Manandros közlései alapján. A Kaukázus feletti túloldali síkságok lokalizációja a következőképpen fest: Dontól K-re levő sík vidék. Ezt megerősíti Isidorus

Hispalensis is (Etymologiae... IX. 2, 66.), aki az avarokat szintén ide „a fagyos Don" meg a „massageták" szörnyű népei közé lokalizálta. A passzusból az is kiolvasható, hogy az avarok menekülés utáni lakóhelyéről van szó, de a „szomszédos türkök" kifejezés értelmezése bizonytalan. Az ugyanis véleményünk szerint kizárható, hogy az a türk hatalom, amely csak az 560-as évek közepén terjesztette ki hegemóniáját a Volga környéki törzsekre, már az 550-es évek végén szomszédja lett volna, a Dontól K-re élő avaroknak. Már csak azért is így van ez: mert a türk hatalom, a hephtaliták elleni katonai akción kívül, lehet, a nagy távolság miatt is kénytelen volt lemondani az avarok üldözéséről.

Vonatkozhat azonban ez a szomszédság az avarok menekülése előtti időkre (a szomszédos türköktől futottak el), nézetünket megerősíti a szöveg megfogalmazása is, a *γειτνιωντας* participium imperfectum a görög nyelvben egyidejűséget fejez ki, s ez azt jelenti, hogy az avarok amikor bajt szenvedtek el a türköktől akkor voltak azoknak szomszédai. S ebben az esetben nagy valószínűséggel állítható, hogy egy türköktől elszenvedett katonai vereség következményeként menekültek el az avarok, akiket a türk kagán emiatt nevezett szökött szolgáinak. A menekülés előtti szomszédság lokalizációja és története bizonytalan és vitatott, amelyet Euagrios is okozhat hiszen azzal, hogy nem beszél türk-avar

fölé-alá rendeltségi viszonyról, (esetleg nem is tud róla) a két törzs vonatkozásában egy más kapcsolatrendszert jellemez és kronologizál, és eszerint az avarok a katonai vereség után, de még a türk hegemónia kialakulása előtt települtek át nyugatabbra.

2/VI. 15. (233, 11–16.)

„Saját uralkodójukhoz féltek visszatérni, mert az halállal fenyegette meg őket arra az esetre, ha nem mentenék meg vezéreiket. Ezért tehát a Hormisdas elleni trónviszályt támogatták, miután ezt a perzsák vezére, Baramés a környezetével együtt kitervelte. Baramés a türkökkel való összecsapásból tért vissza."

Az első sor azokra a perzsa katonákra vonatkozik, akik a perzsa-bizánci háborúk idején Herakleitostól vereséget szenvedtek és vezéreiket elhagyva Nisibisbe menekültek. Ekkor indult meg az a szervezkedés is, amely 590-ben Hormisdast egy palotaforradalommal letaszította a trónról. Baram Csobin fontos részvevője volt ennek a lázadásnak. Baram türkök elleni csatájáról szóló híradással a szakirodalom kapcsolatba hozza Sebeos (Historia Heraclii trad. F. Macler) egy tudósítását a türkök nagy királyának Baram nyíla általi megöléséről (Sinor in: Early Inner Asia 306.) A türk áldozatot a kínai források, Chulo-hu kagánjával azonosítják, aki a keleti türk

kaganátus uralkodója volt. Szintén Sebeostól tudjuk Baram Hormisdas elleni fellépésének okát (Hist. Heraclii II. p. 11–13., trad.Macler) azt, hogy Hormisdas nem elégedett meg a Baram által neki küldött türk kincsekkel, hanem katonáival a többit is begyűjtetni akarta, erre a katonaság fellázadt. Baram győzelme tehát, néhány héttel előzhette csak meg Hormisdas megbuktatását.

Maurikios

1/Strategicon II. 19–28. (Dennis 110.)

„Ezért, s ezt szem előtt tartva rendezték már a régiek a szükséghez képest különféle csapatokba, vagyis hadosztályokba és ezredekbe a katonaságot, mint ahogyan manapság az avarok és türkök teszik; ők ezt a fajta (tagolt) alakzatot betartják, és ebből kifolyólag rövidesen helyrehozzák a harcok folyamán soraikban előforduló részleges meghátrálásokat. Mert nem egyetlenegy csatarendbe rendeződnek, mint a rómaiak és a perzsák, akik így annyi tízezer lovas harci döntését egyetlen kockára teszik fel; ellenkezőleg ők (az avarok és türkök), hátrafelé leválasztva külön második, sőt megesik, hogy harmadik csatarendet is képeznek, ha különösen nagy a létszámuk. S így könnyen fognak különféle támadó vállalkozásokba."

A szakirodalomban sokáig Urbikios név alatt szerepelt katonai kézikönyvet, amelyet leg-

valószínübben Maurikios császár (Dennis 16–18) vagy legalábbis az ő legközelebbi környezetében élő személyiség (pl. Philippikos a császár sógora) (l. Wiita: The Ethnika I.) állított össze a VI. sz. végén a steppei lovas nomád hadművészetre is kitér nyilván pragmatikus okokból. Ennek következtében többek között az avar és a türk harcosokat is jellemzi. Megjegyzendő azonban, hogy a türkök katonai jellemzőit külön sohasem emeli ki, vagy az avarokkal együtt szerepelteti őket, vagy csak gyűjtőnevek (szkíta, hun) interpretációit lehet rájuk érteni. Éppen ezért a türk történelem szempontjából kevésbé értékes, mindazonáltal annyi mégis kiderül, hogy a bizánci hadművészet nem tapasztalt különbséget az avar és türk valamint a türk, illetve más steppei népcsoportok harcmodora között, a konstantinápolyi stratégák ugyanazt figyelhették meg a türkökkel kapcsolatban mint más népeknél is. Az információk elsődlegesen közvetlen harci összeütközésekből származhatnak, így az 576 utáni időszakból, de nem lehettek jelentéktelenek azok a megfigyelések sem, amelyeket a bizánci katonai diplomácia a követjárások alatt szerzett. Mert a türk kagánok hadjárataikra is magukkal vitték a követeket pl. Zémarchost, akik így hasznos tapasztalatokra tehettek szert.

Passzus a steppei hadművész azon jellemzőjét taglalja, hogy kisebb egységekben mozgatja a sereget és mélységben tartalék hadsorokat képez.

A moira=ezred, normállétszáma ezer fő, meros=hadosztály, normállétszáma 3000 fő, maximális hadilétszáma 6-7000 katona. (Aussaresses, L' armee ... 34,41.)

2/II. 1. 44-51. (Dennis 112.)

„Van, amikor az egyetlen csatarendbe rendezett harcosok már úgy vélik, hogy a hadiszerencse feléjük fordul, és a harcban kitaszítják állásaikból ellenfeleiket. Ám ha ilyenkor az összecsapás során egészen megbomlik hadrendjük, rendetlenül fognak az üldözésbe, s az történik, ami a szkíták esetében lenni szokott, hogy a futók visszafordulnak kergetőik ellen, vagy leshelyről egy másik ellenséges haderő bukkan elő, akkor bizony szükségszerű az addigi üldözők megfutamodása, hiszen, mint mondtuk, senki sincs, aki a váratlanul támadókat visszaverhetné."

Maurikios XI. 2. (Dennis 360) passzusa világosan elárulja, hogy a szkíta és hun archaizáló nevet elsősorban a türkökre és avarokra érti a szerző.

3/IV. 2. (Dennis 194.)

„Az összecsapás megtörténtével azok, akiket előre állítottak szándékosan megfutamodnak, és ha az ellenség hadirend nélkül végzi az üldözést, miután azok túlhaladtak a leshelyen, a lesben állók előretörnek, és hátba kapják az ellenséget. Azután megbeszélt jelre a megfutamodók is visszafordulnak,

és közrefogják őket. Ezt cselekszik általában a szkíta népek."

A passzus címe: A szkíta lesvetésről (Moravcsik Gy. ford.) Az ezt megelőző fejezetben arról van szó, hogy vannak olyanok, akik a seregnek egy részét, mégpedig a kisebbiket lesbe állítják. Ennek a példájaként hozza a szerző a szkíták harcmodorát.

4/V. 4. 1-8. (Dennis 212)

„A harcba indulók onnan a tréntől vegyenek magukhoz vezeték lovakat s vagy kicsiny sátrakat vagy kétrétű köpenyeket, az egyiket, hogy szükség esetén beburkolózhassanak, a másikat, hogy sátruk, azaz hálóhelyük legyen. Vegyenek fel készletet komiszkenyérből (kétszersültből) vagy zúzott gabonából (kölesből?) vagy más fajta élelemből húsz avagy harminc fontnyit, ha elsősorban szkíták ellen folyik a háború."

Az idézett passzus értelmezése bizonytalan mivel a katonák által felveendő élelmiszerkészlet elég tekintélyesnek tűnik, 30 font 10 kilónak, 20 font több mint 6 és fél kilónak felel meg. Szádeczky Kardoss véleménye szerint (Az avar történelem 82.) a katonáknak a nomádok elleni harc közben azért volt a szokásosnál több tartalék élelmiszerre és felszerelésre szüksége, mivel őket a steppei népek harcmodora következtében több, előre nem látható fordulat fenyegette. Mi magunk

a tudós professzor ezen véleményét elfogadjuk, s itt csak a következőket tesszük hozzá: a maurikiosi passzus szövegkörnyezetéből világosan kitetszik, hogy a szerző a saját országban (bizánci birodalomban) folytatott hadmozdulatok szervezését tárgyalja, nem gondolhatunk tehát arra, hogy a szkíta föld (Barbaricum) geográfiai és gazdasági jellemzői tették a bizánci hadvezetés számára kényszerré a többletfelszerelés elrendelését. Mindenesetre esetleg egy dolgot azért elárul a passzus, hogy a birodalom peremterületei a Barbaricum felől történt szkíta betörések hatására gazdasági szempontból visszafejlődtek és a bizánci hadsereget nem tudták élelmiszerrel ellátni.

Ugyancsak összhangba hozható a citátum a maurikiosi mű egy másik passzusával (XI., 2.), amiben a katonai tudós megemlíti, hogy a szkíta népek az ellenség bekerítésében (15), a szükségesekben való megszorításban (5) lelik kedvüket. Különösen fontos ezen fejezet 17. paragrafusa, amelyben a stratéga elmondja, hogy a szkíta népek a megerősített helyre menekült ellenségeket a szükségesekben való megszorítás útján igyekeznek kézre keríteni. Ennek kivédésére néhány napi élelmiszer és víz beszerzését ajánlja a szerző (24).

5/VI. 1. (Dennis 218)

„A szkíta katonai alakzatról. – A szkíta gyakorlat sajátossága, hogy a zászlóaljak megkülönböztetés nélkül szerepelnek, más szóval az iméntiek értelmében nem különülnek támadókra (cursores) és védekezőkre (defensores). Egyetlen csatarendbe kell rendezni őket, s nem három, hanem csak két ezredre bontani. A hadosztály két szárnya mintegy bekerítésre mozdul, és egymás fele hajlik, majd egy megfelelő területet körülfog: a jobb szárny kívül, a bal belül kerül, körvonalban haladnak el egymás mellett, közben egymással ellentétes irányban hajtanak. Ilyen módon játszottak valaha harci játékot a téli táborba szállott lovasok a Mars-mezőn."

Maurikios stratégiai művének VI. könyve a gyakorlatozásokról szól. Ebből a katonai feladatból négy félét különböztet meg a szkítát, az alánt, az afrikait, és az itáliait. A bizánci tagma=zászlóalj normállétszáma 300 volt. Az utolsó mondat a valószínűleg az ókori Róma Equiria elnevezésű lovasjátékokkal megült ünnepeire céloz, amelyet Mars hadisten tiszteletére tartottak március előestéjén és derekán a téli, harcra nem alkalmas évszak végetértekor.

6/VII. 1. 25–28. és 33–37.

„A bölcs hadvezér a háború előtt pontosan kifürkészi az ellenség körülményeit, ügyel annak elkerülésére, ami előnyt

jelenthet az ellenfél számára, viszont ráveti magát arra, ami azt hátrányba hozhatja. Például... ha a nyilazás az ellenség erős oldala, akkor igyekszik nyílt mezőn csatarendbe állani, és ott kézitusát, közelharcot vívni. Ez érvényes szkíta vagy hun vonatkozásban: februárban vagy márciusban kell rájuk támadni, amidőn lovaik a téli nélkülözés nyomán nyomorúságos állapotban leledzenek, s úgy kell megütközni velük, mint ez a nyilazókkal szemben ajánlatos."

A bizánci hadvezetés jól érzékelte, hogy a steppei népek számára nagy gondot okozott a téli időszak, mivel nem tudtak kellő mennyiségű takarmányt biztosítani lovaiknak.

7/VII. B. 11. (Dennis 250)

„Ha a háborús összecsapás első napja kedvezőtlen kimenetelű küzdelemmel jár, szerintünk teljességgel haszontalan és alkalmatlan eljárás az ütközetben alulmaradottakkal még azokban a napokban vagy azidőtájt ismét általános, nyílt harcba fogni. Nem tanácsoljuk a hadvezérnek, hogy ezzel a gondolattal foglalkozzék. Ez általában mindenki számára kellemetlen, s nincs is senki, akinek szokása volna rögtön vereségek után új harcot kezdeni; kivételt csak a szkíta népek képeznek."

Maurikios ezt a szkíta harcmodort a XI. 2. fejezetben fejti ki igen részletesen.

8/VII. B. 11. 45–52. (Dennis 252)

„Ha azok, akik legyőztek bennünket... lovasok, akár perzsák, akár szkíták, nem kell törődni a felesleges, a lassabban mozgatható állatokkal meg holmikkal. Gyalogosan kell helytállni, s kevés lovas kivételével minden katonát két tömör gyalogoszlopba, vagyis ilyen csatarendbe kell sorakoztatni, vagy pedig egyetlen téglalap alakú négyszögbe: középütt kell vinni az állatokat és a málhát, kívül, mint mondtuk, csatarendben vonultatni a katonákat, az íjászokat is gyalogosan. Ekként intézhetők a helyváltoztatások, illetve a visszavonulások biztonságosan."

A passzus a vereség esetén ajánlatos tennivalókról szól. A bizánci hadművészet az egyetlen helyes megoldást választotta a visszavonulás esetére, ugyanis a türkök kitartóan üldözték az ellenségeiket. Az orhoni feliratok többször idéznek olyan jeleneteket, amikor a türk vezérek ellenfeleiket üldözés során fogták el vagy ölték meg.

9/IX. 7–11. (Dennis 306)

„Más hadvezérek néhány napon át saját táboruk közelében állottak fel általános összecsapásra készen csatasorba, tettették, mintha tartanának az ellenségtől, és ezért nem távoznak messzebb táborhelyüktől. Ezzel fellazították amazok éberségét s aztán éjszaka támadtak."

A citált mondatok az éjszakai harcokról szóló fejezetből vannak. Ámbár Maurikios csak az avarok kaganját hozta fel példaként, az éjszakai támadásokra vonatkozó megjegyzés a türk harcmodorra is illik (pl. Tonjukuk felirata szerint: a kirgizeket álmukban lepte meg.)

10/IX. 5. 30—35. (Dennis 328)

„Miután annyiféle különbség van az egyes csatarendek és harci alakzatok közt, az ilyesmivel járatlan harcosokra bízni az előörsködést nem szabad, vagy legalábbis nem kell feltétlen hitelt adni szavaiknak, amint azok éppen elhangzanak. Hiszen a többség számára felfoghatatlan nagyságrendű az, ami felette van a húsz-harmincezernek; különösen a szkítákkal kapcsolatban szem előtt tartandó ez, mert olyan temérdek a lovuk."

Maurikios (XI. 2.) fejezetéből kiderül, hogy a steppei népek az ellenség megtévesztése, illetve a harc közbeni lóváltás miatt sokkal több állatot vonultattak fel mint amennyi a harcosaik száma volt.

11/XI. 1. 46—48. (Dennis 356)

„(A perzsákra nézve hátrányosak) ... az ütközet közben őket érő erélyes lökések, mert ettől rövid hátrálásba kezdenek, és aztán nem képesek gyorsan visszafordulni támadóik ellen, miként a szkíta népek."

A színlelt futásból gyors visszafordulás az egyik legtöbbet emlegetett ereje a nomád harcmodornak.

12/XI. 1. 80–84. (Dennis 360)

„... az előlük (perzsák elől) visszavonulókat, ha újra vissza akarnak fordulni, hogy szembe kerüljenek az őket üldözőkkel, baj éri, amennyiben hadirendben lévőkbe ütköznek. A perzsák ugyanis üldözés közben nem csatarend nélkül támadnak, miként a szkíták, hanem hidegvérrel és hadirendben."

Maurikios ebben a fejezetben a perzsa -bizánci háború hadászati tanulságait taglalja. A perzsa harcmodor jellemzőin túlmenően színesíti mondanivalóját a szkíta és perzsa harcművészet összevetésével is.

13/XI. 2 (Dennis 360–368)

„Hogyan kell a szkítákhoz, azaz az avarokhoz s a türkökhöz és a többi, velük hasonló életmódot folytató, hun népekhez alkalmazkodni?

/1/ A szkíta népeknek, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van; sok fő alatt állnak és a dolgokkal szemben közönyösek. Csupán a türkök és avarok népe fordít gondot hadirendre, s így a többi szkíta népnél nagyobb erővel vívják az ember ember elleni harcokat.

/2/ A türkök népe férfiakban gazdag, és szabad, távol áll tőle a többi dolgokban való ügyeskedés és jártasság; másban nincs gyakorlata, mint hogy vitézül viselkedjék ellenfeleivel szemben.

/3/ ...Ezek a népek tehát, mint amelyek egy fő alatt állanak, feljebbvalóiktól kemény fenyítéseket állnak ki vétkeikért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őket féken; a fáradalmakat és nehézségeket derekasan tűrik, elviselik a forróságot és fagyot s a szükségesekben való egyéb nélkülözést, mint afféle nomád népek.

/4/ Fürkészők és színlelők, barátságtalanok és megbízhatatlanok, telhetetlen kincsszomj rabjai; semmibe sem veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem mielőtt az adottat elfogadnák, fondorlaton és az egyezségek megszegésén törik a fejüket.

/5/ Ügyesen kilesik a kedvező alkalmakat, s azokat haladéktalanul kihasználják; ellenségeiket nem annyira karjukkal igyekeznek leküzdeni, mint inkább cselekkel, rajtaütésekkel és a szükségesekben való megszorítással.

/6/ Fegyverzetük bőrvért, kard, íj és kopja, s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak és, amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják.

/7/ De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi.

/8/ Gondjuk volt rá, hogy gyakorlatot szerezzenek a lóhátról való nyílazásban is.

/9/ Követi őket nagy csapat, hím és nőstény ló is egyaránt, részint táplálékul, részint pedig sokaság látványának keltése végett.

/10/ Nem ütnek körülárkolt tábort, mint a perzsák és a rómaiak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve télen-nyáron folyvást legeltetik lovaikat; akkor pedig azokat, amelyekre szükségük van, maguk mellett tartva és béklyóba verve őrzik a sátrak közelében a csatarendbe állás idejéig; s a csatarendbe álláshoz éjnek idején kezdenek.

/11/ Őrszemeiket távol sűrűn egymás mellé állítják fel, nehogy egykönnyen rajtaütés érje őket.

/12/ A harcban nem, mint a rómaiak és a perzsák, három hadosztályban állítják fel a sereget, hanem különböző ezredekben, tömören üsszekötve egymással az ezredeket, hogy valahogy egyetlen csatasornak látszódjanak.

/13/ A derékhadon kívül van tartalékerejük, melyet kiküldenek lesbe állni azok ellen, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy szorongatott csapatrész megsegítésére tartogatnak. Vezetéklovaik a csatasor mögött a közelben vannak, s úgyszintén a málha is, a csatasortól balra vagy jobbra, egy vagy két mérföldnyire kellő őrizet alatt.

/14/ Gyakran egy kötélre vévén a felesleges lovakat, a csatasor hátában annak védelmére halyezik el. A rendek mélységét nem egyformán alakítják, hanem ahogy jön, inkább a mélységre fordítva gondot, és az arcvonalat egyenletessé és tömörré teszik.

/15/ A távolharcban, a lesbenállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és az ék alakú, azaz szétszóródó harci alakzatokban lelik kedvüket.

/16/ Megfutamítván ellenfeleiket, minden egyebet másodrendűnek tekintve nem elégednek meg, miként a perzsák és rómaiak és a többi nép, idieg-óráig tartó üldözéssel és prédaszerzéssel, hanem mindaddig nyomukban vannak, míg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva e célra.

/17/ Ha pedig valamely üldözött ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan kipuhatolván, hogy akár a lovak, akár az emberek miben szenvednek hiányt, mindent elkövessenek, hogy ezekben való megszorítás útján ellenfeleiket kézre kerítsék, vagy ezeket a nekik megfelelő egyezségre rábírják, oly módon, hogy eleinte könnyebb dolgokat követelnek, majd, ha ezekbe az ellenség belement, akkor súlyosabbakkal hozakodnak elő.

/18/ Hátrányos számukra a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát;

/19/ és ütközet idején a hadirendben álló gyalogos alakulat, mely ártalmukra van nekik, akik lovon ülnek és nem szállnak le róla, mert gyalogosan nem képesek helyt állni, minthogy lovon nőttek fel, és a szokás hatalma folytán lábon járni sem tudnak;

/20/ a lapályos puszta vidék, a lovasság sűrű csatasora, amely osztatlanul nyomukban van;

/21/ a kézitusa, azaz a közelharc és az éjjeli támadások, melyek biztos sikerűek feltéve, hogy az egyik rész hadirendben bocsátkozik harcba, a másik rész pedig lesbe áll.

/22/ Erősen kedvüket szegi a szőkevények elpártolása is, mert minthogy állhatatlan természtűek, haszonlesők és sok törzsből tevődtek össze, nincsenek tekintettel rokonokra és az egymás közötti egyetértésre.

/23/ Ha egyesek megkezdik az átpártolást, és szíves fogadtatásban részesülnek, egész tömeg követi azokat.

/24/ Szükséges tehát, ha harci szándékkal közelednek mindenekelőtt körültekintően egymást bizonyos távolságokban sűrűn követő őrsöket állítani fel, azután gondos előkészületeket tenni balszerencse bekövetkeztére, megerősített helyet szemelni ki veszély esetére és néhány napi élelmet keríteni, lehetőleg a lovak számára is, de kiváltképpen az emberek számára és főleg vízben bővelkedni. Azután a málhaféléket is úgy kell elhelyezni, amint az erről szóló részben meg van írva.

/25/ Ha gyalogság is van közte, főleg az első ütközetben, mialatt a sereg kiismeri e népet, oly módon kell azt csatarendbe állítani, ahogyan azt kifejtettük a hátrakanyarodó csatarendnek, azaz annak a leírásában, amelyben a lovasok a gyalogosok mögött helyezkednek el.

/26/ Ha csak lovasok azok, akik felvehetik a harcot, a hadirendről szóló részben elmondott módon kell a csatarendet felállítani. A zömét és a legjavát az oldalakra kell elkülöníteni, hátul ugyanis elegendők a hátvédek,

/27/ a rohamozók pedig üldözés közben ne távolodjanak el a hátvédek csatasorától három vagy négy nyíllövésnyinél messzebbre és lerohanás közben ne ragadtassák magukat esztelenségekre azokkal szemben. Iparkodni kell, amennyire csak lehet, a csatasort puszta és nyílt terepen felállítani, ahol sem erdők, sem mocsarak, sem mélyedések nincsenek útban, tekintettel azok lesvetéseire.

/28/ Az őrszemeket a had négy oldalán bizonyos távolságokban kell felállítani.

/29/ Ha lehetséges, jó, ha a had hátában vagy nehezen átgázolható folyó vagy mocsár vagy tó van, hogy a háta biztosan fedezve legyen.
/30/ És ha jól üt ki a háború, nem kell mohón utánuk rohanni, de hanyagul sem szabad viselkedni, mert, ha az első ütközetben le is győzték őket, nem hagyják abba a harcot, mint a többi nép, hanem míg csak teljesen tönkre nem silányítják őket, mindenféleképpen iparkodnak ellenfeleik ellen támadni."

A steppei népek történetének kutatói számtalan esetben folglalkoztak ezzel a passzussal.
Mi magunk ezért itt és a türkök hadszokásairól szóló más források tanúságaival állítjuk párhuzamba az itt előadottakat.

Be kell vallani, hogy az orhoni feliratok szűkszavú hadtörténeti és hadművészeti vonatkozásai és a bizánci megfigyelések között mutatkozik némi eltérés. Ez azonban a geográfiai környezet különbözősége miatt van. Míg az orhoni feliratok kagánjai zömmel hegyes-völgyes területeken harcoltak és ehhez alakították ki harcmodorukat addig a maurikiosi megfigyelések a türkök steppei, azaz nagyrészt, sík vidékekre alkalmazott hadszokásaira vonatkoztak.

Az általános hadászati jellemzők azonban rendszerint megegyeznek. Így azonos és ugyanazon célt szolgáló a türk harcosok felszerelése: kard, bőrvért, lándzsa, nyíl. Mindkét forrás hangsúlyozza a hadvezér szerepének fontosságát és a

lovak szerepét. Míg például Maurikios hátrányosnak tekinti a legelő hiányát a türkök számára, a lovak élelmezésére tekintettel, addig Kül tegin a feliratában kétségbeejtő helyzetéről panaszkodott a lovai kiaszottsága miatt.
A passzus végén Maurikios összefoglalja a steppei népek ellen szükséges tennivalókat.

14/XI. 4. 74–78. (Dennis 376.)

„Szükség van... hídszerkezetekre, ha lehetséges biztosítani, úgynevezett úszó csónakokra, hogy észrevétlenül történhessen az átkelés a folyókon... szkíta mintára az emberek egy része a híd, más része a hozzávaló pallók készítésén dolgozzék."

Maurikios a szkíta hídverés módjait az avarok elleni harcokban figyelte meg, a türk hídverési szokásokról bizánci forrásokból nincsenek adataink.

15/XII. D. 91–93 és 100–105. (Dennis 496–494)

„Ha rövidebb idő áll csak rendelkezésre, a közbülső teret gyalogosokkal jobban szűkre lehet szorítani úgy, hogy pajzsot pajzs mellett magasra emelve jóformán kéznyújtásnyira foghatják el a vadat... Ez az elrendezés az erődített táborból kimozduló, az oda ismét visszatérő és a menetelő sereg számára is alkalmas. Ugyanis nemcsak a szemmel észlelt állatokkal szemben bizonyul megfelelőnek, hanem azokkal szemben is, amelyek, mint valószínű, váratlanul riadnak fel a hadsor

arra jártakor. Ez utánozza egyébként a háborús csatarendet is, amit a szkíták ugyancsak buzgón tesznek; persze rejlik benne egy kis vontatottság és a hadrend szétszakadásának a veszélye is."

Maurikios vadászatról szóló fejezetének értelmezése a bizonytalan (Szádeczky: Az avar tört. 84.) mindenesetre valószínűnek csak annyi látszik, hogy mind a bizánci, mind a szkíta népek vadászatai a hadra rendeződés begyakorlásának is az eszköze volt. Kőhalmi Katalin szerint a türk-avar kor nomádjainak hajtóvadászatai egyben hadgyakorlatokká is váltak. (A steppék nomádja 124.)

16/XII. D. 158—166. (Dennis 498—500.)

„Lehetséges más módja is a vadászatnak kevesebb lovassal úgy, ahogyan a szkíták előszeretettel csinálják. A lovasok sátorközösségnyi egységekre bomlanak, ötösével, tizesével maradnak együtt, leginkább az íjászok, és a vadtól megfelelő távolságban lévő külső állásokat megosztják maguk között. Amint a vad mozog, a közelébe kerülnek, saját területükön hajtják, s amint tehetik lenyílazzák. Ez persze az egyes férfi számára több mozgást és gyakorlást biztosít; ám ugyanakkor az ilyen hajtások veszélyt jelentenek a fiatalabbaknak, kimerülést a lovaknak, s céltévesztéssel is járhatnak."

Erre a részletre is vonatkoznak az előző passzusnál elmondottak.

Georgios Pisides

1/Bellum Avaricum 16–24.

„Mint a rosszul nőtt ágak, a türkökről levált vadhajtások, s aztán mint a mi nemes földjeinkre ültetett oltványok, a hasznos házi növények között hitvány, vad alkatú gyümölcsöt termettek."

A 626–627 körül keletkezett munka szerzője erősen költői képbe ágyazva szól az avarok türk fennhatóság alóli meneküléséről.

2/In Bonum patricium 133–134, 139–140

„De te (Herakleios) megelőzöd az ég közepén járó Napnak a futását, rövid ideje egy megegyezésből indultál ki ... add a kezed az utánad kiáltóknak és rázd fel az eleséstől fenyegetetteket, idő előtt megelőzve a bajt."

Georgios Pisides ezen panegyricusa 626. júniusában, még az avar ostrom előtt íródott. A költemény kiadója Pertusi itt a türk-kazár szövetségre való utalást vél felismerni a „*διαλλαγή*" kifejezésben: „Il termine *διαλλαγή* deve indicare qualche cosa di preciso: un „accordo"

una „pace", o un „aleanza".In effetti in questo tempo Eraclio stringeva alleanze con i Chazari..." (Pertusi 172). Mindenesetre a szövegből annyi világos, hogy Herakleios nem tartózkodik a császárvárosban, alattvalói különféle intézkedéseket várnak tőle az avar támadás elhárítására. Az avarok ebben az időben még csak Hadrianupolisnál táboroznak, közvetlen támadásuk csak később várható. Ha az olasz bizantinológusnak igaza van, akkor megállapítható, hogy a türkökkel kötött béke- és szövetségi szerződésről már júniusban tudnak Bizáncban, tehát ennél korábban már megkötteteett.

Theodoros Synkellos

Homilia de acathisto IX. (p. 301. 15–18.)

„Menekülő szökevény volt, aki ezt test szerint nemzette. Távoli földről származott ... A rómaiak korábbi uralkodóihoz fordult, azok pedig akkor földönfutóként bántak vele."

A szöveg „menekülő szökevény" szavai retorikusan kifejezik az avarság türkök hatalma alóli távozását. Úgy látszik a bizánci adminisztráció még évtizedek után is nyilvántartotta az avarok menekülését. A passzusban szereplő avar a 626-ban Konstantinápolyt ostromlók kagánja volt, akinek

apja Baján kagánként ismert Bizánc történetében (Olajos T. La chronologie 151–158).

Theophylaktos Simokattes

1. Historiae I. 5.

„Tartsd tiszteletben saját méltóságodra gondolva ezt a római földet, a miénket! Ez vált menedékeddé, magához ölelte a földönfutót és idegent, otthont adott a jövevényeknek, amidőn az ősi keleti törzsről levált a te néptöredéked."

Az idézett passzus nagy valószínűséggel 584 őszére, – 585 tavaszára tehető eseményt örökít meg, amikor is Elpidios szenátor vezetésével egy követség járt az avar kagánnál, aki éppen Anchialos városát ostromolta. A követség egyik tagja, Komentiolos Theophylaktos szerint igen kemény szavakkal szólította meg az avar uralkodót, a fent citált mondatok is az ő beszédéből valók.

Mint lejjebb, a I. 8. 4–5. alatt olvasható, Theophylaktos Simokattes az avarokkal (illetve azok egyik főemberével, Bookalabrassal) kapcsolatban közel azonos kifejezéssel „ősi törzs" illet egy népcsoportot, amelyet aztán pontosan meg is nevez, a türkökről van szó. Nem kétséges tehát, hogy az ősi keleti törzs terminus alatt Theophylaktos szerint a türköket kell érteni, még

akkor is ha a történeti valóság kissé árnyaltabb, hiszen a türk fennhatóság alatt élő avarok váltak szét, és közülük mintegy 20 ezer ember távozott csak el az „avarokról leválva," és nem pedig a türköktől.

Szempontunkból azonban Theophylaktos nézete az érdekes. A mérvadó kutatások (Szádeczky: Az avar történelem 63.) eredményei szerint Komentiolos retorikus hangvételű beszéde nem eredeti, hanem minden bizonnyal Theophylaktos alkotása, a történeti valóságot a szerző ismereteihez mérten tükröző, de ebből kifolyólag pontatlan is és bizonyos adatokat elhagyó.

Úgy tűnik azonban, hogy az avar-türk kapcsolatok korai (550-es évekbeli) története a 620–630-as években alkotó Simokattes korára torzul, az avarokat a türkökről lekapcsolódott népnek ismerik (tehát közel azonosaknak gondolván őket). Ezt tanúsítja az ekkor alkotó Georgius Pisida, aki erősen költői képében (Bellum Avaricum IV. 16–21.), „a türkökről levált" vadhajtásoknak nevezi az avarokat.

Azt, hogy Theophylaktos a türkökről beszél ebben a passzusban, esetleg még egy tény erősítheti, ez pedig Anchialos ostromának a sorsa. Erről Theophylaktos Simokattes nem tesz említést, de Iohannes Ephesinus Michael Syrus szír fordításában fennmaradt történeti művéből (VI. 49. p. 260. 28–32.) ismeretes, hogy az avar kagán sietve abbahagyta Anchialos ostromát és vissza-

tért Sirmiumba, mert meghallotta, hogy a türkök népe a nyomában van, s megtámadni készül őt. Ilyen történelmi szituáció már korábban is adódott, 579-ben Baján avar kagán követe szintén tudomást szerzett egy türk felvonulásról, bár akkor koholmánynak tartotta azt. (Menandros fr. 25, 2, 20–26, Blockley 222–224.). Az informátora akkor még Tiberios császár volt, a bizánci diplomáciának ugyanis létérdeke volt, hogy ennek felemlítésével eltérítse az avarokat a bizánci területektől.

584–85-ben hasonló a szituáció, és halvány nyomát őrizheti ezen passzus, Komentiolos nem véletlenül vette elő a „türk kártyát a talonból" (Pohl: Die Awaren 80.) a keleti törzs felemlítése a türköket juttatta a kagán eszébe. Mi úgy gondoljuk, hogy a bizánci diplomácia nyilván ennél nyiltabban adta a kagán tudtára a türkök közeledését úgy, ahogy 579-ben Tiberios is tette.

Az avar államvezetés ilyen hírekre adott reagálásában is jelentős változást figyelhetünk meg. 579-ben a figyelmeztetés még nem hat az avarokra, 584-ben azonban már igen. Nem kizárhatóan ez abból is adódhatott, hogy az avarság 579–84 között már közvetlen kapcsolatba kerülhetett a türk hatalommal, ezen érintkezés esetleges katonai jellegéből következően meggyőződhetett a türk hegemónia hadi erejéről és annak nagysága, minősége és területi közelsége

miatt joggal tarthatott az avar törzsország megtámadásától.

2/I. 8. 4–5.

„Menekülni készült tehát vissza népe ősi törzséhez, megnyerve magának a gepida alattvalók közül hetet. Az ősi törzset hunok alkotják, keleten laknak s a perzsák szomszédai, a többség számára ismertebb néven türköknek is mondhatjuk őket."

A passzus történetének a kerete a következő: Bookalabras avar fősámán, miután együtt hált a kagán asszonyai közül eggyel, halálos veszedelembe kerülvén menekülésre kényszerült, és bizánci földre lépett.

Theophylaktos megfogalmazása a szakirodalomban vitákat váltott ki Bookalabras személyét illetően. Az események kronológiája a türk történelem szempontjából csak azért fontos, mert ez a szakirodalom szerint 580-as évek első felében (legvalószínűbben 582-ben, mivel először abban az évben követelte az avar kagán az előkelőség kiadatását, majd 586–587-ig napirenden tartotta ezt a követelését) játszódó affér (Pohl id. mű 83.) a türk hatalmi szféra kiterjedtségével összefügg. Mint láttuk, Turxanthos türk kagán 576 után élénk nyugati irányú expanzióba kezdett, Bosporost elfoglalta, 579-ben Chersón vidékén táborozik hadserege, 584-ben

pedig már addig ért el a hatalma, hogy a bizánci diplomácia közellétük hangsúlyozásával el tudta riasztani az avarokat Anchialos ostromától (Joh. Ephesinus. VI. 45–49, p. 259, 20–260, 32.). A Fredegár krónika lejjebb idézett passzusa (II. 6, 20–24, III. 2, 10–11.) pedig azt sugallja, hogy a türkök egyes kalandozásai a Duna-deltáig, Thrákia környékéig is eljutottak. Mindenesetre a forrásokból kitűnik, hogy az avar államvezetés tudott a türkök közelségéről, s nyilvánvalóan más információkkal összevetve el is hitte e híreket. A felső vezetéshez tartozó fősámán, Bookalabras döntését is ez a közelség befolyásolta, az ősi törzsig nem hosszú utat kellett megtenni. Megkockáztatjuk, az avar főember a türkök pontos hollétét is ismerte, legalábbis annyiban, hogy az bizánci területen át jól megközelíthető. Bookalabras esete azt bizonyíthatja, hogy az avar vezetésben a türkök közelsége miatt belső ellentétek, meghasonlások, sőt talán belső sikertelen lázadások keletkeztek, ezek jellege vallásos lehetett.

3/III. 6. 9–16.

„Hormisdas, a perzsák királya ugyanis a messze északon lakó hunok ellen, akiket ők türköknek neveznek, ahogy a szóbeszéd járja viselt nagy és győztes háborút, s aztán tette át a harcok színhelyét Kolchis földjére Baram..., hogy a hunok adót fizettek a perzsáknak. Pedig azelőtt éppen megfordítva

a türkök szedtek be 40 ezer arany évpénzt a médektől, aminek fejében nyugton maradtak. A türkök birodalma így a perzsák révén vált aranyban gazdaggá, és a nép ott nagy fényűzéshez szokott. Aranyból kovácsoltak kereveteket, asztalokat, kelyheket, székeket, emelvényeket, lószerszámdíszeket, teljes fegyverzetet és mást, amit a gazdagságtól megrészegedett agy csak kigondolhatott. Egy idővel később a türkök már semmibe vették a szerződést, s a szokásosnál több pénzt kezdtek el követelni maguknak: igen nagy többletet kívántak ... A perzsák fényes győzelmet arattak, és a szerencse változásával a dolgok is visszájára fordultak. Most már a türkök fizettek adót a perzsáknak, és elvesztették azokat a pénzeket, amelyeket korábban összegyűjtöttek... Hormisdas diadalai emlékezeteseknek és nagyszerűeknek mutatkoztak. Hiszen a hadizsákmányban ott voltak az aranyból készült kerevetek, asztalok, székek, lószerszámdíszek, kelyhek és mindazok a tárgyak, amelyek az urak fényűzésére rendeltettek. Miután a türkökkel kapcsolatban minden kedve szerint történt, Suania ellen emelte kardját; azt követően volt ez, hogy a szkíta hadrend lehanyatlott a perzsák csapásai alatt. Baram nagy hírnévre tett szert a türkök elleni háborúban, s úgy indult Suania földjére."

A türkök és a perzsák szerződése 587-ben történt, de a perzsák egy évnél tovább nem voltak hajlandóak a 40 ezer aranyat fizetni, és megtagadták annak folyósítását. Emiatt 588 nyarán kitört a háború, amely 589 áprilisig tartott (Schreiner: Theophylaktos p. 274–75 n. 343–44). A türkök egyébként valószínűleg már jóval korábban is

szedtek évpénzeket (ha nem is a perzsáktól), erre vall az a gazdagságuk és arany és ezüst használati tárgyaik, amelyeket Zémarchos 569–71-es követsége megfigyelt. Az évpénz, mint a béke megváltására adott pénzösszeg, szedése általános e korban. Így fizetett adót az 571-ig II. Iustinos a perzsáknak, 558-tól megszakításokkal a bizánciak az avaroknak (erre l. Szádeczky-Kardoss: Az avar tört.). A szakirodalomban meglehetősen nagy vitát váltott ki a türkök etnikai összetételével kapcsolatban az ezzel az eseménnyel összefüggő források ellentmondásossága. Theophylaktos Simokattés azt állítja, hgoy a türkök voltak azok, akik 588, 589-ben a perzsa birodalomba törtek be Keletről. Az orientális források egy része, pl. Tabari (Geschichte der Perser un Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari überzetzt von Th. Nöldeke Leiden 1879, 269–272) szintén türkökről beszél ebben az összefüggésben. A kútfők másik része, pl. Sebeos (Histoire d'Héraclius par l'évéque Sebeos traduite de l'Arménien et annotée par Frédéric Macler Paris 1904, 11–12) a türkök helyett a hephtalitákat említi, mint Baram vereséget szenvedő ellenfeleit (vö. Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i von J. Marquart, Berlin 1901, 65, vö. 58–59). A kétféle híradást egyesek úgy próbálják összangba hozni, hogy a betörő sereg hephtalitákból állott, ám az a türk állam kebelébe tartozott, türk parancsra

vagy hozzájárulással lépte át Perzsia határát (l. Marquart id. h.; Theophylaktos Simokates Geschichte. Übersetzt und erläutert von P. Schreiner, Stuttgart 1985. 250, 274 feltételesen). Mások a szó szűkebb értelmében vett türköket tekintik Baram legyőzött ellenfeleinek (így Nöldeke, id. h.; M. Whitby, The History of Theophylact Simokatta. An English Translation with Introduction and Notes, Oxford 1986, 81–82.). MI magunk azt véleményezzük Baram győzelmének legendaszerű elbeszélése alapján a türk kagán megöléséről (l. Marquart, Eransahr 82–83., Nöldecke, Tabari 474–78.), hogy a perzsák haderejét a hephtaliták haderejénél nagyobb katonai erő támadta meg, bár azt elfogadjuk, hogy a türk hadseregben jelentős mennyiséget kitevő hephtalita harcolt. Tesszük ezt azért, mert Theophylaktos szkíta hadrendről beszél, és ebben a gyűjtőnévben a bizánci szóhasználat szerint ez az iráni eredetű etnikum nincs benne (l. Moravcsik BT II. 279–283.). A türk történelem egyéb ekkori történései is tanúsíthatják a türkök perzsa hadszintéri jelenlétét, nevezetesen az, hogy a türk haderő, amelyet erősen leköt Perzsia katonasága, ekkor szorul vissza a Nyugatról, tűnik el a bizánci határokról pl. feladja Bosporost. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy ez a visszahúzódás a Perzsia elleni támadási előkészületek eredménye is volt.

4/IV. 4. 17.

„Vajon nem vittem-e nagyra a perzsák hadirendjét, miközben a babiloni államot lelki nagysággal kormányoztam? Szavaim bizonyítéka, hogy a türkök adót fizetnek nekünk."

A passzus 589 őszi eseményeket idéz. A trónjáról letaszított és megalázóan fogságban tartott IV. Hormisdas perzsa uralkodó az ország nagyjai elé állítva beszédet mond saját érdekében, védelmében. Ebben utal az uralma alatt elért harci sikerekre, első helyen arra, hogy a türköket seregei legyőzték, és évi adók fizetésére szorították. A „babiloni állam" a Sassanida Perzsia archaizáló szónokias megjelölése. A katonákat a beszéd nem csillapította le, a következő passzusban Chosroes rokona kellőképpen válaszolt. Az, hogy II. Chosroés rokonai is belekeveredtek a lázadásba, mutatja a perzsa felső vezetés megosztottságát, és azt, hogy a lázadás inkább a perzsa udvari klikkek az uralomért indított harca volt, mint alulról jövő katonai kezdeményezés. A Hormisdas puccs alapinformációit a bizánci diplomácia számára a tőle segítséget kérő II. Chosroes és kísérete adhatta, mivel meglehetősen pontosak és a belső összefüggéseket jól mutatják.

5/IV. 5. 9.

„Így igaz, a türk nép adófizetőnk lett, ám ez nem a te eszes gondolkodásmódod gyümölcse. A gondviselésé, és a halálraszánt perzsa harcosok és hadvezérek erényei szerezték meg dícsően."

Hormisdas perzsa katonaságot sújtó intézkedéseire 589-ben kitört lázadásban Hormisdas néhány rokona, így Bindoes is részt vett, aki egy beszédében különféle vádakkal illette a perzsa uralkodót. Miként a lázadás, úgy a beszéd is a türkök elleni győzelem után néhány héttel lehetett.

6/IV. 6. 10.

„/Kabadés/ maga mellé vette legkipróbáltabb barátját, Seósést, és ama hunok törzseihez ment, akiket a történelem türk néven oly sokat emlegetett."

A passzus (I) Chosroes Anusirwan apjának, Kabadés perzsa uralkodónak az előzetését meséli el. Mivel a 488–496, 498–531 között uralkodó Kabadés előzetése a 496. év eseménye, a menekülés céljának feltüntetett hunok azaz türkök említése bizonytalan, anakronisztikus, legfeljebb annyi lehet az igaz, hogy Kabadés olyan területre ment száműzetésbe Theophylaktos forrásaiban, ahol a szerző művének keltezésekor, illetve a történet

fő vonalát képviselő Baram lázadás idején türkök éltek.

Kabadés király száműzetését Prokopios (De bello Persico 1, 5, 6 és 1, 61–19.) is elmeséli, amiben először említi meg a hephtalitákat, mint egy olyan népet, amely állandó háborúban áll a Szasszanidákkal. Theophylaktos minden olyan népet türknek nevez, amely azok hatalma alatt áll, ezért lehetséges, hogy türk név alatt itt a türk kaganátus fennhatósága alatt élő hephtalitákat kell érteni. Ezt támasztja alá, hogy a hephtalitákat bizonyíthatóan számos Theophylaktos előtt író bizánci szerző nevezi hunoknak (l. Moravcsik BT. II. 233.) míg a türkök vonatkozásában szinte senki (Moravcsik BT. II. 234–35.)

7/IV. 10. 1.

„/Chosroésnek/ egyesek azt javasolták, hogy a keleti szkíta néphez menjen, akiket türköknek szoktunk mondani."

II. Chosroés a Baram Csobin lázadás idején kénytelen volt menekülve elhagyni Perzsiát, lovára bízván a döntést, ami Kirkesionba, egy bizánci határhoz közeli városba vitte. Természetesen politikai megfontolásból ment oda, tudniillik, hogy a hatalmát onnan próbálja meg visszaszerezni.

A passzus világosan mutatja a perzsa udvar megosztottságát. Voltak olyan tanácsadók, amelyek bizáncellenes célzattal türk szövetséget ajánlottak figyelmébe, az uralkodó türk segítséggel szerezze vissza hatalmát. II. Chosroes (Parvez) azonban felismerte a helyzet újszerűségét, az hogy a Perzsia ellen 580-as évek második felében grúz közvetítéssel kialakult koalíció (l. erről Artamonov: Istorija Hazar 139–140.) szétesett, Bizánc az 589-ben legyőzött türkökre már nem számíthat szövetségesként. A helyzet tehát Bizánc kikapcsolására a megfelelő volt számára, ezért nem fogadta el tanácsadói ajánlatát és Kirkesionból Bizánccal vette fel segítségkérés céljából a kapcsolatot. Maurikiosnak kapóra jött az ajánlat az 571-ben kezdődött, lassan már 20 éve tartó perzsa-bizánci háború befejezésére, és megfelelő feltételekkel (területek elcsatolásával) Chosroésnek megadta a kért segítséget. Ezek után a türköknek nem maradt más választásuk, mint hogy Baram Csobint és lázadóit támogassák (Denis Sinor: in Early Inner Asia 306.).

8/V. 10. 13–15.

„Miután a perzsa király megtudta, hogy egyes rabok a türkök népéből valók, ezeket Maurikioshoz küldötte... Ezeknek a türköknek a homlokukba volt tetoválva az Úr szenvedésének a jele, amelyet keresztnek neveznek a kereszténység követői. A császár megkérdezte, hogy mi is ez a jel tulajdonképpen a

barbárokon. Azok azt mondták, hogy anyjuktól kapták. Mikor egy igen nagy erejű ragály lépett fel a keleti szkíták között, egyes keresztények szükségesnek látták azt javasolni, hogy ilyen jelet tetováljanak a fiatalok homlokára. A barbárok nem utasították ezt el, és így a jó tanács megfogadásával sikerült is megmenekülniük."

A II. Chosroes támogatására érkezett Narses vezette bizánci sereg Chosroes katonáival együtt Kanzakon (ma: Gandzak) városa közelében egy síkságon megütközött Baram seregeivel. Narses az elfogott hadifoglyok egy részét Chosroeshez küldte, néhány türköt azonban Maurikioshoz.

A passzus világosan mutatja azt, hogy a türk katonák között voltak keresztények, ezeket a szakirodalom általában nesztorianusoknak mondja (P. B. Golden: Introduction.) Ez tanúsítja nesztorianus missziók valamikori jelenlétét a türk kaganátusban. Baram hadseregében 589. óta szolgálhattak türkök, miután Baram legyőzte őket. Ugyanakkor azt sem lehet kizárni, hogy a perzsa-bizánci szövetség létrejötte után a türkök közvetlenül is beavatkoztak a kűzdelmekbe, s csapatokkal támogatták Baram Csobin ellenállását.

9/VII. 5., 7, 7–9, 1, 12

„Miután a kagán így huzakodott és vitatkozott vele ezekről a területekről, Priskos – úgy mondják – megrovólag emlegette a keletről való szégyenletes szökést a kagán előtt. Miután

pedig a Kaukázus vidéki és az attól északra lakó szkítákról említést tettünk nosza, hadd helyezzük el itt, históriánk fonalát megszakítva, mintegy közbevetett elbeszélésként azokat az eseményeket, amelyek ezekben az időkben ama hatalmas nagy népekkel történtek.

„Ez év nyarának beköszöntésekor az, akit a türkök keleten kagánnak tisztelnek, követeket küldött Maurikioshoz, a császárhoz, és levelet szerkesztve abban győzelmi híradásokat írt le. A levél felirata szó szerint így szólt: „A rómaiak császárának a kagán, a hét nemzetség nagyura és a hét világtáj uralkodója." És valóban ez a kagán háborúban legyőzte az abdélok fejedelmét (azokról beszélek, akiket hephtalitáknak mondanak), s megszerezte e nép feletti uralmat. E diadallal nagyot emelkedett, Stembischagant is a szövetségesévé tette, és így hajtotta szolgaságba az avarok népét... a legyőzött avarok közül egyesek azokhoz menekültek, akik Taugastot tartják a birtokukban. Taugast fényes város, s azoktól, akiket türköknek neveznek, ezerötszáz mérföldnyire fekszik... Az avarok között mások, akik a vereség nyomán megalázó sorsra jutottak, a mukri elnevezésű néphez mentek. Ez a legközelebb él a taugastokhoz...

A kagán további vállalkozásra is indult, és az összes ogorokat hatalma alá hajtotta... Ezek keleten laknak, ahol a Til folyó halad át, amelyet a türkök Feketének neveznek.., Miután az ogurt legyőzte a kagán, a kolch nép vezérét hányta kardélre... Miután a győzelem ilyen fényesen a kagánra mosolygott, polgárháború tört ki a türkök között. Egy Turum nevű férfi, aki rokonságban állott a kagánnal, fellázadva nagy haderőket gyűjtött össze. Miután bitorló serege a harcban erősebb volt, a kagán követséget küldött három másik

kagánhoz, akiknek a neve ez volt: Sparzeugun, Kunaxolan és Tuldich. Miután az egész harcra felálló sereg Ikarnál összegyült, ezt a területet nagy síkságok fogják közre, és az ellenfelek itt hősiesen szálltak csatába egymással, elesett a bitorló, a vele szövetséges katonák megfutamodtak, és nagy öldöklés után a kagán ismét ura lett országának. Ezekről a győzelmekről is küldött értesítést követek útján Maurikios császárnak. Ikar különben az un. Aranyhegytől négyszáz mérföldre van. A hegy kelet felé helyezkedik el. Az ott lakók „Arany" névvel illetik részben a rajta termő növények bősége miatt, másrészt, mert tele van jószágokkal és hátas állatokkal. Törvény a türköknél, hogy a hegyet a hatalmasabb kagánnak engedik át. A türkök népei két dologgal dicsekszenek. Azt mondják ugyanis, hogy ők sohasem tapasztalták ragályos vész fellépését, és azon a vidéken ritka a földrengés... A türkök igen nagy tiszteletben részesítik a tüzet. Tisztelik a vizet és levegőt is, a földet pedig himnuszokban dícsérik. De csak az Ég és a Föld teremtőjét imádják, őt nevezik istennek. Ennek lovakat, marhákat és bárányokat áldoznak saját papjaik, akikről úgy vélik, hogy a jövőt is képesek megjósolni. Ugyanekkor a tarniachok és kotzagérosok (ezek a var és chunnik közül valók) megszöktek a türköktől... A türkök kagánja a polgárháborút befejezve szerencsésen intézte ügyeit. Taugast lakóival is szerződésre lépett, hogy minden oldalról nyugalmat biztosítson magának, és így háboríthatatlanná tegye hatalmát...

De hogy történelmi vizsgálódásom kitűzött pályájától nagyon el ne kalandozzék, ennyit és nem többet a szkítákról, akik Baktriane, Sogdiane és a Til (Fekete) folyó tájékán élnek."

A szakirodalom által „szkíta exkurzusnak" elnevezett (l. erről Haussig Theophylakts Exkurs Byzantion ... 23, 1953. 275–462.) passzus előtt Priskos megvető szavai hangzanak el, amiben nyilvánvalóan az említett menekülés a türkök elől történt. Az, hogy a türköket nem említi „expressis verbis" a történetíró, lehet, hogy az ő retorikájára (pl. I. 5. passzus), vezethető vissza, mindenesetre, hogy a türkökről van szó, azt a történelmi tények bizonyítják.

A szkíta exkurzussal foglalkozó szakirodalomban általános az a vélemény, hogy az idézett türk kagáni diplomáciai levél a (nyugati) türk kaganátus 595-ig terjedő eseményeit összefoglalóan adja, az ott felsorolt „győzelmek" több kagán dicsőséges tettei. (l. pl. Haussig Thephylaktos Exkurs) és ebből is következően nem egy levélre, forrásra utalnak a kutatók, hanem több diplomáciai dokumentum felhasználását véleményezik. Gumiljev kivételt képez (Biografija VV 26. (1965) 67–76), aki Tardu kagán levele egy fordításának gondolja csak azt. Megemlíthető még Czeglédi Károly véleménye (Nomád népek 102–103.), aki a passzusban előforduló tárgyi tévedéseket említvén azokat más bizánci forrásokra pl. követjelentésekre vezeti vissza. Ámbátor a tárgyi tévedéseket Theophylaktos felületes forráskezelésével is interpretáljuk, magunk is elfogadjuk a több más forrás felhasználását. Tesszük ezt azért is, mert a szkíta exkurzus több

olyan avarokra és más népekre vonatkozó dolgot ismertet, amelyről a türk kagán nem tudhatott, tehát ezt máshonnan vette. A türkökre vonatkozó adatok származhatnak egy türk kagáni dokumentumból, de hozzá kell tennünk, hogy Theophylaktos ezt, mint ahogy más helyen is érzékeltük retorikailag átalakította, átszerkesztette. Az, hogy a kagáni levél pontos volt, tanúsítja a bizánci-türk kapcsolatok története. A türk diplomácia a források szerint mindig pontos információkkal látta el Bizánc követeit, és uralkodóit az adatokat nem keverte össze előttük. A tulajdonképpen egy diplomáciai ismertetésként felfogható Orkhoni feliratok sem keverik, vonják össze különböző kagánok tetteit. Nagy valószínűséggel állítható tehát, hogy a türk kagán pontos adatokat tartalmazó levelét Simokattes stilizálta át egyben pontatlanítva is azt.

A szakirodalom általában 595 tájára datálja a levél elküldését filológiai okokra (ezen a nyáron) hivatkozva. Haussig véleménye (Byzantion 23 (1953) 384.) ettől eltér jelentősebben, ő 600-ra teszi a levél keltét kínai forrásokra támaszkodva, és Tardu kagánt tarja a megfogalmazójának.

Stembischagan Istämivel azonosítható, Taugast az észak-kínai Tabgacs városa. A Til folyó lokalizálása problematikus, a Volga, Káma, Tarim, Togla és Orkhon folyókra gondoltak a különböző

kutatók. Mi magunk Menandros Protéktor párhuzamos helyére való hivatkozással (l. Zemarchos és Valentinos követség) a Volgát tekintjük helyes lokalizációnak. A levél több etnikum legyőzését említi abdelok-hephtaliták, ogorok, avarok. Michael és Mary Whitby egy olyan rendszert képzelnek el, a kagáni levélben, amely nem kronológiai, hanem lokális (égtáji) alapokon nyugszik: Szerintük az avarok a nyugati, az ogorok az északi, a kolchok a keleti és a hephtaliták a déli hódításokat jelképezik (The History 188–189, 35. sz. jegyzet). Mi magunk az adatok bizonytalansága miatt ezt a rendszert nem tudjuk elfogadni.

A Turum lázadás a szakirodalomban különbözőképpen datált, 582–598 közé helyezik a kutatók (582 – Haussig Byz. 23. 1953, 383, Artamonov Isztorija 139–140, 598 – Gumiljev: Drevnije tjurki 138.) Mindenesetre a türk kagán levele nem sokkal a Turum lázadás után lehetett.

A levél egyéb kitételei érdekes egyezéseket mutatnak Menandros Protéktor közléseivel (pl. a tűz tisztelete), valamint más orientális forrásokkal, amiben az Ég és Föld teremtőjét istennek nevezik (kök tengeri). Erről az istenről nevezik a türkök vallását tengrizmusnak.

A tarniachok szökésére l. Szádeczky-Kardoss: Az avar történelem 107–108.)

A szkíta exkurzus a türkök történetének elmesélése után Taugast historiáját tekinti át, de ez szempontunkból érdektelen.

Isidorus Hispalensis

1/Etymologiae sive Origines IX. 2, 66.

„... királyukról, avaroknak nevezték el őket. Ezek előbb a távoli Maeotisnál a fagyos Don meg a massageták szörnyű népei között laktak."

Sevillai Izidor lexikona név szerint nem említi meg a türköket, de Theophanes Byzantinos Photios Bibliothécájában fennmaradt kivonata (p. 77 28-29.) tanusítja, hogy az akkori köztudat a massagéta ahistorikus elnevezésen a türköket is értette. Moravcsik (B. T. II. 183.) szerint még a hunokat is illették ezzel az elnevezéssel, de ez a lehetőség történeti okokból itt kizárható. Ezt bizonyítja bizánci Theophanes Sevillai Izidor passzusának további összevetése is, ugyanis mindkettőben lokalizációs pontként szerepel a Don folyó.

Euagrios (V. 1. 196. 6—10.) pedig azt tárja elénk, hogy az avarok és türkök szomszédok voltak és a Kaukázus felett élnek. Ezen adatok összevetése és az ezekből levonható következtetés alapján úgy hisszük, megalapozott az az állítá-

sunk, hogy Sevillai Izidorus nem egészen történészi pontosságú, források torzításával keletkezett megfogalmazásában a massagéták elnevezés alatt türköket kell értenünk.

Chronicae quae dicuntur Fredegarii

1/II. 6, 20-24.

„Az ugyanolyan eredetű népek közül a harmadik, ahogy a hír is megerősíti, a türkök nemzetsége volt. Miután a frankok bebarangolván Ázsiát, és több csatát végigkűzdve átvonultak rajta, Európába érkeztek; itt egy részük a Duna folyó partjánál az Oceanus és Thrácia között letelepedett. Ezek királyt választottak, név szerint Torquotót, akiről ez a nép a türk nevet kapta."

A tudomány ma legáltalánosabban elterjedt felfogása szerint (Wattenbach-Levison: Geschichtsquellen 110—111.) a a Fredegarius neve alatt fennmaradt krónika több egymást átdolgozó és kiegészítő szerző, illetve redaktor munkája eredményeként kapta jelenlegi formáját. Közülük a legkorábbi 612—613 tájáig haladt az események elbeszélésében és még nem ismerte a frankok a trójaiaktól való leszármaztatásának mondáját. Ezt az első fogalmazást az események leírásával 642-ig bővítette a következő redaktor, aki a közel három évtized eseménytörténetének csatolásán túl-

menően a munka korábbi szövegén is változtatásokat hajtott végre. Ennek az átdolgózónak tulajdonítható a frankok trójai leszármaztatásának mondája, és abban a türkök szerepeltetése. A tudós kitalálás, nyilvánvaló célja, hogy az Európa történelmében egyre döntőbb szerephez jutó frankok történeti előkelőségét bizonyítsa. Valami olyasfélét sugalmaz a szerző, hogy a trójaiak közül azok, akik nem estek áldozatul Odüsszeusz és társai mészárlásának, függetlenségüket minden áron megőrizni kívánó népekké lettek. Ezek Európába érkezvén két részre váltak, az egyik, amelyet királyukról Francóról frankoknak neveznek, a Rajnán túl talált végleges hazára, a másik a Dunánál letelepedvén foglalt hont és királyáról, Torquotoról (a másik változatban Torcothról) a türk (thorci, thurcus) nevet kapta.

A szöveg ezen adatai másképp nem magyarázhatóak, csak úgy, hogy amikor a trójai leszármaztatás mondája megfogalmazódott, akkor a szerzőnek tudomása volt türkök előfordulásáról valahol a Trákiához közeli folyók mentén. Természetesen ez nem a mai Trákia területe, hanem Thrakia dioikésisé, amely magába foglalta Skythia Minor, Moesia Inferior, Tracia provinciakat stb. (G. Kazanow: Thraké in Paulys Real-Encyclopädie VI. 456–58.)

A középkori források a türk elnevezést többféle népre alkalmazták. (Moravcsik B. T. II. 320–27.), ezek közül azonban 642 táján, amikor a legendát megfogalmazták, az Al-Duna környékén megforduló

népként csak a kök-türkök jöhetnek számításba, a kazárokat ugyanis Kovrat Nagy Bulgáriája, amely ekkoriban független hatalom, semmiképpen sem engedi az Al-Dunáig hatolni.

A türkök Al-Duna közeli tartózkodását más források is megerősítik, így 584-ben az avar kagán a türkök avar törzsországhoz közeli tartózkodása miatt sietve abbahagyja Ankhialos ostromát és visszavonul Sirmiumba. Ez a részlet Fredegár-krónikájának passzusait erősíti, a türkök akkori lokalizációjával kapcsolatban.

A makedónok, frankok és türkök trójai származásának a mondájában van egy történelmi elem. Az állítólagos (ki)vándorlás végállomása az a hely, ahol a szerző, a VII. század eleji Fredegarius a maga korában ismeri a kérdéses népet. Így a makedónok a szóban forgó időpontban a bizánci birodalom Makedónia nevű tartományának a lakói, a frankok „ad Renum" „inter Renum vel Danuvium et mare" (a Rajnánál, illetve a Duna forrásvidéke és az Északi tenger közt) települtek meg, a türkök pedig „inter Ocianum et Traciam", tehát a dioecesis Thraciarum határát alkotó Al-Duna felett („super litore Danuviae fluminis") az Oceanus részét képező Balti ill. Jeges tengerig, értsd a mai román, ukrán és orosz síkságon voltak jelen. Ezt a történelmileg érthető, ill. értelmezhető elemet egészíti ki a mondai elem arról, hogy milyen (valójában soha meg nem járt) úton kerültek a népek Trójából ill. Phrygiából

tényleges hazájukba. A frankok és türkök közös (még egymástól el nem vált) ősei Trójából először Ázsiába vették az irányt („partem Asiae vastans", „Asiam pervacantis"). Ez ellentmondásban áll azzal a vergiliusi szemlélettel, miszerint a menekülő trójaiak először Thracia földjére mentek (hajóztak). A mondai elemben a merő fantáziálás mellett nem Vergilius hatását lehet meglelni tehát (akit Fredegár közvetlenül biztosan nem ismert, nem olvasott legfeljebb másod-, harmadkézből juthatott hozzá a klasszikus költő anyaga); itt legelsősorban Hieronymus krónikájával való összecsengéseket gyaníthatunk, hiszen a makedónok, frankok és türkök eredetéről szóló rege Hieronymustól átvett anyag közepébe beszúrt exkurzus. Krusch Fredegar forrásairól szóló fejtegetésében (Neues Archiv 7. [1882] 473—475) meggyőzően mutatja ki, hogy a frankok trójai származásáról tudosító mondába hogyan került a félreértett Hieronymusból Pompeius alakja, mint a frankok legyőzőjéé (Caesar helyett, aki a valódi galliai hódító volt). Azt is helyesn ismeri fel Krusch, hogy a türkök névadó királya Torquotus ~ Turquotus tulajdonképpen a Hieronymusnál a makedón hősökkel (Philippus, Alexander) együtt említett Torquatus római consul torz reminiszcenciája.

A megfogalmazásban a legbizonytalanabb pont az Ocianum kifejezés.

Az antik földrajz nem egyedüli, de messze legelterjedtebb teoriája szerint, amely a humanizmus koráig a középkor európai világában is fennmaradt, a földet az Ókeanos vize veszi körül. Bizonyos nagy folyók az Ókeanosból erednek. Ilyenként tekintetették egyesek pl. a Nílust meg a Dont (Tanaist). Theophanésnél ez utóbbi elgondolásnak egy változata ismerhető fel, miután a Volga (Atel) és a Don vizének egyesüléséről vél tudni. Így az Ókeanosból eredő Volga habjai ömlenek az Azovi-tengerbe (a Maiótisba); ám a Volga a Donnal egyesülve az utóbbi vizét is az Azovi tengerbe viszi. (Az antik-középkori Ókeanos-elgondolásról rövid, de a lényeget kiemelő áttekintést ad F. Lasserre, Okeanos: Der kleine Pauly. Lexikon der Antike IV., Stuttgart 1972, 267–270, főleg 268.) Fredegarius Ocianum kifejezésében tehát legvalószínübben az Északi Jeges tengertől délre eső területek szárazföldjeit gondolhatjuk.

Az, hogy a szerző, csak évtizedekkel az események történése (584–85) után említi meg a türköket nem probléma, hiszen közismert, hogy az információterjedés lassúsága miatt a kora középkori szerzőknek sohasem voltak naprakész információik a hazájuktól távol eső területekről. Évtizedek, ha nem évszázadok múltán értesültek az ezeken a területeken történt eseményekről és a lakosság tekintetében beállt változásokról. Így könnyen érthető, hogy a 642 táján alkotó frank

redaktor a távoleső al-dunai vidék esetében egy évtizedekkel korábbi állapotot tükröztet, amikor a türk hatalom uralta az Al-Duna vidékét. Természetesen 642-re ez a hegemónia már jelentősen hanyatlott, nyugati hódításait rég elvesztette, a kazárság vette át szerepét a steppén.

Vajon, mi lehetett az oka annak, hogy a VII. száazdi krónikaíró a türköket ennyire pozitív szinten tünteti fel, és helyezi el az egyik legelőkelőbb etnogenezisben (a frankok rokonának gondolva őket). Mi úgy gondoljuk, hogy ez nem választható el a VII. század avar ellenes európai gondolkodásmódjával. Lehetséges, hogy a türkök felértékelése azok avar ellenes tevékenységével hozható kapcsolatba, a nyugat-európai krónikások a türkökben természetes szövetségest láttak az avarok ellenében.

2/III. 2. 10-11.

„Közülük egy hátramaradó rész, amely a Duna folyó partja fölött visszamaradt, királyt választott név szerint Torcothot akiről őket turchusoknak nevezik."

A passzus az előző rész lerövidítetett változata.

3/IV. 66. 21–25.

„Aeraglius követséget küldött a Kaspi (ad portas Cypias) kapukhoz, amelyeket Macedón Nagy Sándor ércből készíttetett, és bezáratott, azon kegyetlen nemzetek hömpölygése miatt, amelyek a Kaukázus hegyein túl élnek, Aeraglius elrendelte ezen kapuk megnyítását, és aranyat kifizetvén ezen keresztül 150 ezer (kazár) harcost kért fel segítségül a perzsák ellen harcolni."

Fredegár passzusa a perzsák elleni 626-os hadjáratra vonatkozik, amikor is türkök fennhatósága alatt álló kazárok siettek a bizánciak megsegítésére. A szöveg romlott, nem tartjuk valószínűnek a kazár harcosok számának mennyiségét inkább arról lehet szó, hogy a 150 ezer az aranyra vonatkozhat, ezt más Fredegárból illetve különféle auktorokból merítő középlatin forások ezt említő adatai is bizonyítják. (l. erre Glossár. Serie A. III. Band. 75–88. o.)

Mindenestre a Kaspi kapuk említése azt azért tanúsítja, hogy a türkök Kaukázus felől érkeztek a perzsa harctérre, hegemóniájuk, illetve hadseregük hatóereje (akciórádiusza) a Volgáig terjedhetett. (Kaspi kapukra l. H. Treider: Portae Caspiae R. E. 43. (1953) 322–333, valamint Andrew Runni Anderson, Alexander's Gate, Gog and Magog and the Inclosed Nations, Cambridge Massachusetts 1932., 51.)

Auctor Incertus

Narratio brevis de adventu Persarum et avarorum (Sternbach: Analecta Avarica 335.)

„Herakleios császár szövetségesként megszerezvén a türköket a lázokat és ibéreket behatolt Perzsiába."

626-ban játszódó esemény Herakleios császár perzsiai expedicióját idézi fel. A bizánci császár II. Chosroés Konstantinápoly elleni készülődésére reagálva vezette hadjáratát, viszont a fővárost így „szinte" védtelenül hagyva alkalmat adott az avar kagánnak, hogy perzsák szövetségeseként megtámadja Konstantinápolyt. Az idézett passzus és más források (Theophanés, Kedrénos) tanúsítják, hogy Herakleios Bizánca, és a türkök között létezhetett kapcsolat 626-ot megelőzően is, hiszen a szövetségesi kapcsolat megszerzése élénk megelőző érintkezést és időt igényelt. Az „*Ιστορια συντομος*"-t amelyben ez a forráshely szerepel a szakirodalom Theodoros Synkellos homiliája kívonatának tartja (Moravcsik BT. I. 294.). Ezzel kapcsolatban, azonban még meg kell jegyezni, hogy a „Rövid beszéd" 12. századi szerzője Symeon Metaphrastés „Utilis Narratio"-jának passzusait használta a műve egyes részleteinek megírásánál, másfelől az is bizonyítható, hogy egy más Metaphrastés – félénél bővebb Theodoros Synkellos kivonatot is használt,

vagy éppen Theodoros Synkellos teljes szövegét olvasta eredeti formában.

Pseudo Methodios Patarensis

Περὶ τῆς βασιλείας τῶν ἐθνῶν καὶ εἰς τοὺς ἐσχάτους καιροὺς ἀκριβὴς ἀπόδειξις
1-2. red. 10, 5, 3. red 10, 5.

„...Ugyanígy az egyiptomiak is elpusztultak, a babyloniakat és Izrael fiait is lenyelte a római császárság... Ám a rómaiak lenyelték a barbárok királyait is, azaz a türkökét és az avarokét (bulgarokét)."

A VII. században keletkezett arabellenes, eredetileg szír nyelvű apokaliptikus munka görög változatai négy redakcióban maradtak az utókorra. Ezekben tükröződik a keresztény skolasztika azon elképzelése, amely a világot egymást váltó nagyhatalmak történelmeként és országaként fogja fel. Ezek közül egyedül a római birodalom marad fenn az utolsó ítélet napjáig (azaz a világ végéig), a többi elpusztul. Ennek alátámasztására a rómaiak győzelmeit hirdetik. A munka kronológiai azonosítása nem lehetséges, a türk szó jelentheti a kök-türköket, és a kazárokat is egyaránt. A türk népnév az első három redakcióban egyaránt előfordul, az avarok helyett a 3. redakció bolgárokat említ.

Eclogae historiae ecclesiasticae

1/114. 10—13

„Ugyanebben az évben a saját földjükről elfutó avarok Skythia és Mysia tájára jöttek."

Az 557„58-ra datálható mondat „a saját földjükről elfutó szavai utalnak az avarság türk uralom alóli menekülésére ebben a VII-VIII. sz-ban keletkezett névtelen egyháztörténeti mű kivonatában.

Stephanos Alexandrinos

Apotelesmatiké pragmateia (Usener 22.)

„A szaracén nép kiűzte a római népet egész Szíriából és más földekről és leigázta, kiírtotta és elnéptelenítette Kilikiát, teljesen ki akarta pusztítani Kappadókiát a Mars helyzete miatt. Azonban az nem akarta a magát a rómaiak császárságát megrendíteni... Ezért, mivel ő az ég közepén van, az ő hatalma alatt van a népek császársága, vagyis a rómaiak császársága a türköké, a kazároké, a bolgároké és más ezekhez hasonlóké."

A VII. sz második felében (775) keletkezett *„Αποτελεσματικὴ πραγματεία"* passzusa történelmi szempontból kiaknázhatatlan, kronológiailag

azonosítható adatai az arab támadások a 634-641 közötti időszakára vonatkoznak, amikor már a türk kaganatus hatalma megszűnt a Bizánc látókörébe eső területeken. Mindenesetre a türkök Mars hadisten alatt való szerepeltetése a horoszkópikus munkában, a bizánci hadi eseményekben való részvételüknek az emléke.

Chronicon Universale 741.

MGM. SS XIII. (1881) Waitz 14.

„Heraclius követséget küldvén a Kaspi kapukhoz, amelyeket a macedón Nagy Sándor ércből készíttetett és lezáratott a Kaspi-tengertől északra azon kegyetlen nemzetek beözönlése miatt, amelyek a Kaukázus hegyein túl élnek, ezeket a kapukat ő megnyitotta és ezután 150 ezer (kazár) harcost, miután arannyal fizetett értük, küldött csatába a szaracénok (perzsák) ellen a nagy sokaságú birodalmának valamennyi tartományából származó összes katonájával együtt."

A 775 táján íródott krónika Fredegárius művéből vette információit.

Theophanés Homologétés (Confessor)

1/Chronographia a. m. 6050. p. 232, 6–13.

„Ezek (avarok) saját földjükről elfutva jöttek Skythia és Mysia részeire és követeket küldtek Iustinianoshoz..."

A passzus „a saját földjükről elfutva" szavai utalnak az avarság türk uralom alóli menekülésére.

2/a. m. 6055 (239, 20, 23.)

„Ugyanabban a hónapban (júliusban) Konstantinupolisba követek jöttek Askéltól, a herméchiónok királyától, amely nép a barbárokon belül él közel az Ókeanoshoz."

A passzusban szereplő Askél, nagy valószínűséggel a Corippusnál található Enscultorral azonos, akit a szakirodalom általában a kínai források A -hsi-chie névalakjával azonosít (D. Sinor. in Early Inner Asia 302). A herméchionokról Theophanes Byzantinos állítja, hogy perzsa nyelven ők a türkök. Ezt a nyelvtudomány is megerősíti, amikor a népnevet a középperzsa Karmîr Xiyŏn (vörös hun) névalakkal hozza kapcsolatba. (P. B. Golden Introduction 80–81.)

A Theophanes világkrónikáját lefordító Anastasius Bibliothecarius „ermichionus" alakot

hoz, s ez lehet egy aspirálatlan népnévalak lehetőségét is. W. Pohl (Die Awaren 273) talán ezt felhasználván a hermechion alakot a bolgár fejedelmi lista „Ärmi" nemzetségével együtt említi. Mi magunk a kapcsolat lehetőségét elvetjük, legfeljebb annyit engedünk meg, hogy a perzsa (iráni) vörös szó több más török nyelvbe is átkerülhetett kölcsönszóként.

A passzus földrajzi lokalizációjánál a szakirodalom egy része elfogadva C. de Boor a Theophanes kiadás kritikai apparátusában (p. 239.) felvetett ötletét a khermikhionok földjét az „avarokon belül" helyezte el. (pl. Szádeczky-Kardoss: Az avar történelem I. 26.) Magunk részéről elfogadhatóbbnak tartjuk a *„βαρβάρων"* kézirati hagyományban kizárólag megörződött olvasatot. Tesszük ezt azért, mert nem látjuk kielégítőnek az emendáció alapját képező érvet: a kéziratokat másoló későbbi szerzetesek sokszor írtak az *„αβαρος"* szó helyett *„βαρβαρος"*-t, mert ez nem jelenti azt, hogy minden esetben ez meg is történt. Véleményünket Theophanes Anastasius Bibliothecarius kezétől származó latin fordítása is alátámasztja, ugyanis ott is „barbarus" kifejezés szerepel. A latin parafrázis kronológiai közelsége, tudniillik pár évtizeddel készült a görög eredeti után, szinte teljesen kizárja a másolat elírás, félreértelmezés lehetőségét, a könyvtáros fordító Theophanes majdnem eredeti,

másoló által szinte nem érintett, torzítatlan szövegét láthatta.

De a történelmi körülmények sem kényszerítenek emendálásra. Theophanes forrásai bizánciak, a konstantinápolyi udvar látószögéből vizsgálják az eseményeket. Ebből kifolyólag az *„εσωθεν βαρβάρων"* olyan területet jelölhetett volna csak, amely avar fennhatóság alatt áll, vagy pedig olyat, amely az avar szállásterület és bizánci határok között helyezkedik el. Amennyiben, és amint ezt bizonyítottnak látjuk, a türkök identifikálhatóak a khermekhionokkal, akkor ez a lokalizáció nem tartható, a türkök bizonyítottan nem élhettek a jelölt területeken. Természetesen, a kutatók között akadnak olyanok, akik figyelmen kívül hagyják a khermekhion-türk azonosítást, és Askélt mint avart képzelik el. (Stein, Bas-Empire 2, 545., Altheim Hunnen: 1, 26.). Ezt azonban nem fogadjuk el, Corippus (III. 390–92.) II. Iustinos szájába adott szavakkal nem jelölné külön uralkodóként Enscultort és az avar kagánt.

Összefoglalva tehát a khermékhionok királya a bizánci köztudatban Barbaricumnak tekintett (elnevezett) területén élt a Volgához közel, s ez a lokalizáció más források adataival is összhangban áll. Az Ókeános földrajzi megjelölés Theophanés rendszerében nem ad számunkra segítséget, mert tartalmazza azt az ókori teoriát, amely szerint a földet az Ókeános vize veszi körül. Emellett a hitvalló kronográfusnál az

Ókeánosból eredő Volga habjai ömlenek az Azovi tengerbe (Maiótisba),így ez azt bizonyítja, hogy Theophanés a Volga és a Don vizének egyesüléséről vél tudni. (Az antik középkori Ókeános elgondolásról rövid, de a lényegről kiemelő áttekintést ad F. Lasserre, Okeanos: Der kleine Pauly. Lexikon der Antike IV. Stuttgart 1972, 267–270, főleg 268.) Az uralkodó nevét a szakirodalom és a kiadás is Askélnak jelöli. Véleményünket Corippus III. 390. soraival kapcsolatosan már előadtuk, itt érvelésünket azzal toldjuk csak meg az „Askéltur régos" haplográfia értelmezésről, hogy amint ezt Theophanés párhuzamos helye (p. 228, 21.) a *„μετα Τοτίλα ῥηγὸς"* tanúsítja a hitvalló történész az indeclinabile idegen eredetű nevek és a „régos" között nem használja a *„του"* névelőgenitivust.

3/a.m. 6064 (245, 14–16)

„A hunok ugyanis, akiket mi türköknek is szoktunk nevezni, követségbe mennek Iustinoshoz, őket küldték az alánok országán át. Ettől megijedve Chosroés az örmények ellenlépését, hogy szövetségre léptek Iustinossal rosszallotta és követelte a szökevényeket."

A világ 6064 éve a mi időszámításunk szerint Kr. u. 571–572 évnek felel meg. Theophanés tehát egy 570-es évek elején lezajlott türk követséget említ. Zémarkhos követsége, tudjuk 571-ben tért

vissza az alánok országán keresztül, Maniakh fiának és Tagma tarchannak a kíséretében. Úgy látszik, tehát, az útvonal egyezése miatt Zémarkhos visszaútjáról lehet szó.

Theophanés itt nem beszél a perzsák türkök elleni terveiről, amint azt Menandros és Iohannes Epiphaniensis tette, hanem új információként az örmények mozgolódását is megemlíti, amely Chosroes Zoroasztrianizmust Arméniára rákényszerítő határozata elleni válaszlépés volt. Első Chosroes felkarolta a tűzimádó vallás meghonosítását Persarmeniában ez háborította fel az elsöprő többségükben a keresztény örményeket, akik emiatt pártoltak át II. Iustinos bizánci császárhoz. Theophanés krónikája tükröz egy türk-bizánci örmény szövetség lehetőségét is, amelytől a perzsa uralkodó joggal tarthatott. Az örmény felkelés 572 februárjában robbant ki, Theophanés annyit mindenesetre elárul, hogy a türk követség útja 572 februárja előtt lehetett. (l. ehhez Euagrios Hist. Eccl. 5, 7., Blockley Menander Guardsman 268–69. n. 166.)

4/a.m. 6080. (262, 16-19)

„Ezt (Szuaniát) váratlanul támadta meg, miután a türköket a perzsák legyőzték, Hormisdas annyira megnövelte hatalmát, hogy 40 ezer aranyat kapott a türköktől, holott korábban ő fizetett ugyanennyit nekik ..."

Theophanés 6080 éve Maurikios uralmának 6. évének felel meg (587. augusztus 14 — 588. augusztus 13). A hitvalló kronográfiaszerző adatait szinte teljes egészében Theophylaktos-tól veszi, így önálló forrásértéke nincsen. Szuania a suanok által lakott kaukázusbeli állam, amely a VI. század folyamán többször állott Láziké fennhatósága alatt.

5/a. m. 6080. (264, 21—25)

„Hormisdas emlékeztette a perzsákat, hogy nem szabad ilyen hibákat elkövetni királyaikkal szemben, és arra, hogy mekkora jótéteményeket tett a perzsákkal, mikor a türkökkel adót fizettetett, a perzsákkal és a rómaiakkal megszerettette a békét, és Martyropolist elfoglalta."

A Theophanés passzus alapját Theophyaktos Simokattes párhuzamos helye képezte (Hist. IV. 4. 17.). Hormisdas beszédét azonban a hitvalló krónográfus Theophylaktoshoz képest átdolgozta, és pontosította, ugyanis ott a perzsa uralkodó érvei között nem szerepelt Martyropolis elfoglalása, amely 589 első felében történt.

6/ a. m. 6080. (p. 265, 17—18.)

„Chosroes nem tudta mit cselekedjék, egyesek azt tanácsolták neki, hogy a türkökhöz távozzon el, mások pedig azt hogy a rómaiakhoz."

Theophanés kis változtatással Theophylaktos (IV. 10. 1.) sorait írja ki, Simokattésnél a második javaslat a Kaukázus és nem a rómaiak.

7/a. m. 6081. (266, 29–267, 4.)

„Narsés pedig ellenállhatatlanul folytatva az üldözést elpusztította a perzsákat, hatezret pedig elfogván, megkötözve Chosroéshez küldte őket. Akik ezek közül türkök voltak, a király Bizáncba küldte az ottani uralkodóhoz. Mivel a türkök homlokukon kereszt alakú, fekete tetoválást viseltek, az uralkodó megkérdezte tőlük; miért viselik ezt magukon, a türkök azt felelték, hogy sok évvel ezelőtt Turkiában pestisjárvány tört ki. Ekkor a köztük levő keresztények közül egyesek azt javasolták, hogy ezt (tetoválást) tegyék, és ezután országuk megmenekült a pestistől."

Theophylaktos V. 10, 13–15. sorainak átvétele.

8/a. m. 6117. 315. 11–16.

„A császár ezt megtudván, hadseregét három részre osztotta, egyeseket a város őrzésére küldött, másokat édestestvére Theodoros alá rendelt s parancsot adott, hogy Sain ellen viseljenek hadat. A harmadik részt a maga parancsnoksága alá rendelte és Lazikébe vonult. Itt tartózkodása közben a keleti türköket, akiket kazároknak neveznek, szövetségesei közé vonta be."

A passzus keretét a perzsa uralkodó 626. évi Bizánc elleni hadjáratra készülődése adja, Sarbaros nevű vezérét Konstantinápoly ellen küldte, a többit pedig vezérének, Sainnak a parancsnoksága alá rendelte. A veszélyhelyzetet Herakleios is érzékelte és belső haderőátcsoportosításon kívül külső szövetségeseket is keresett magának. Ehhez pont kapóra jöttek a kazárok, akik a Kaukázustól északra éltek. A keleti türk szó („εκ της εως") itt nem a keleti türk birodalmat jelenti, hanem csak annyit, hogy a Bizánctól (észak)keletre élő népről van szó.

A szakirodalomban óriási a vita, hogy a kazárok önálló népként, vagy még a nyugati türk kaganátus részeként vettek-e részt a katonai akcióban. Dolgozatunk szempontjából ez sorsdöntő kérdés: ugyanis ha a kazárok alávetettsége bizonyítható, akkor tulajdonképpen Herakleios szövetségeseként a nyugati türk kaganátus vett részt egyik néprészével a perzsák elleni támadásban. A bizánci források a probléma megoldására nem adnak lehetőséget más nyelvű forrásokhoz kell nyúlni.

A szakirodalomban mindkét véleménynek vannak képviselői. Az utóbbi időben azonban mind többen képviselik a kazárok alávetettségét hirdető nézetet. Czeglédi Károly alapos filológiai érvekkel igyekezett bizonyítani, Ziebel személyiségét (Hérakleios török szövetségesei, Magyar Nyelv 49., 1953., 319–323, főleg 322.). Véleménye szerint a nyugati türk birodalom fejedelme Ton

yebgu kagán volt. Fennhatósága alá tartoztak a kazárok is. Az utóbbiak élén nyugati türk főfejedelem birodalmában a második rangot viselő testvére Ziebel (J̌ebgu kagán) állott. Czeglédi nézetét D. Ludwig (Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches, Münster 1982., I. 348–54, főleg 354) is támogatja, aki szerint Ziebel kilétére vonatkozóan Czeglédi Károly nézetét kell elfogadni. Denis Sinor véleménye is csaknem ugyanez, (In Early Inner Asia 308–309.), ő is a nyugati türk kaganátus eseményei közé sorolta be a Herakleios oldalán végrehajtott katonai akciókat.

Mi magunk mivel más nyelvű források kutatásában nem vagyunk kompetensek, elfogadjuk a legújabb kutatások eredményeit.

A lazikéi szövetségkötés, ámbár a történelmi helyzet miatt rövid idő alatt született meg, mégis hogy ilyen gyorsan létrejött annak előfeltétele lehetett, egy előzetes kapcsolattartás. Herakleios 622 óta vezette csapatait Perzsia ellen. Ehhez nagy valószínűséggel diplomáciai lépéseket is tett, s ezeknek az előzetes egyeztetéseknek köszönhetően jöhetett létre az a tifliszi találkozó, amelynek során Herakleios Eudokia leányát ígérvén Ziebelnek, megszerezte a türkök segítségét. (l. ehhez Niképhoros Patriarcha. Breviarium 12. 54–56)

9/a. m. 6117. 315, 26–316, 16.

„A kazárok átszakítván a Kaspi-kapukat, Perzsia földjén Azerbajdzsán vidékére törtek be vezérükkel, Ziebellel együtt, aki a kagán után rangban a második méltóságot viselte. Amely területeken végighaladtak, ott foglyul ejtették a perzsákat, a városokat és a falvakat lángba borították. A császár Lazikéből felkerekedve találkozott velük. Ziebel meglátván a császárt elébe sietett, a nyakát megcsókolta, és leborulással köszöntötte, miközben mindezt a perzsák Tiflisz városából végignézték. A türkök egész népe előre a földre hullott, arcra borulva olyan tiszteletadással illette a császárt, ami más népek számára idegen. Hasonlóképpen vezéreik is sziklákra másztak fel és ugyanazon a módon, leborulással tisztelegtek előtte. Ziebel elhozta pelyhedző állú fiát is, gyönyörködött a császár szavaiban, meghatódott látásától és bölcsességétől. Ziebel nemes emberei közül negyvenezret választott ki, és adott szövetségesül a császárnak, ő maga pedig visszatért saját földjére. A császár ezeket maga mellé vette és Chosroés ellen vonult."

A tifliszi találkozó leírása nyilvánvalóan egy olyan korabeli forrásból ered, amely egy Herakleiost dicsőítő panegyrikushoz hasonlítható leginkább. A találkozásért és segítségadásért egyébként a bizánci udvarnak dinasztikus házassági ígéreteken kívül jelentős pénzjuttatást is kellett fizetnie, erről nyugati kútfők bőségesen tanúskodnak.

Ziebellel kapcsolatban az előző passzusnál már szóltunk. Itt annyit kell csupán említeni, hogy szinte a teljes szakirodalom a „yabgu" szóból magyarázza (Moravcsik BT. II. 136–137.), a személy identifikálásával kapcsolatosan azonban megoszlanak a vélemények. (l. erről Czeglédi Török szövetségesek D. Ludwig, Struktur und Gesellschaft ... 348–354.)

10/a. m. 6118.

„Ebben az évben szeptember hónaptól kezdve, tél idején Herakleios váratlanul betört Perzsiába a türkökkel együtt és ez, mihelyt értesült róla megdöbbentette Chosroést. A türkök észlelték a téli időjárást és a perzsák folytonos támadásait és nem tudták elviselni a császárral való együttműködés nehézségeinek további folytatását, kezdtek apránként visszavonulni, s aztán mindannyian cserbenhagyva az uralkodót, eltávoztak a harctérről. A császár beszélt a maga hadinépéhez és így szólt: „Lássátok testvéreim, hogy senki sem akar velünk együtt harcolni, csakis az isten és az őt szeplőtelenül szülő szűzanya."

Theophanés passzusa Herakleios császár 17. uralkodói évére (626. október 5. – 627. október 4.) datálható, és a császár tulajdonképpen sikertelen téli offenzíváját foglalja össze panegyrikus stílusban. Pedig az offenzíva időzítése tökéletes volt, hiszen az ókori és kora- középkori harcászati gyakorlat szerint

ősztől tavaszig (októbertől márciusig), a téli időszakban nem folytak csatározások. Ezért lepődött meg Chosroés is. Nem volt azonban az időpont megfelelő a türköknek. Maurikios hadimunkája is jelezte, hogy a steppei népek lóállománya a tél viszontagságai következtében elgyengül, ezért hadseregeik ekkor könnyen sebezhetőek (Stratégicon VII. 1., 33–37.). A türkök elvonulása mindenesetre a türk-bizánci viszonyt nem rontotta meg, hiszen Hérakleios továbbra is érvényesnek tekintette Eudokia leányának házassági ígéretét, másrészt a következő passzusban citált Chosroés ellenes perzsa összesküvés idején nem vetődhetett volna fel a kazárokkal (türkökkel) kötendő különbéke gondolata. Ebből arra gondolhatunk, hogy a türkök fennhatósága alatt élő kazárok 627 tavaszán (március körül) visszatértek a perzsa hadszíntérre és teljesítették továbbra is szövetségesi kötelességeiket.

11/a. m. 6118. 325, 25–326, 3.

„És akkor Siroés azt írta neki (Gundabusasnak): „Ismered, hogyan pusztult el a perzsák állama egy rossz ember, Chosroes által, és hogy ő Merdasast akarja utódául megkoronáztatni, engemet, elsőszülött fiát pedig semmibe sem vesz. Ha elbeszélgetéssel ráveszed a katonákat, hogy engem fogadjanak el (uralkodóul), akkor megnövelhetem a zsoldjukat és békét kötök a rómaiak császárával és a türkökkel, és jól élhetünk."

A részlet 627 elejére datálható, amikor is II. Chosroes fiainak vezetésével hatalmi harc robbant ki az uralkodói elit tagjai között. II. Chosroés legidősebb fia Kabadés (Kavad) volt, Mária nevű feleségétől született, akit Siroésnek is neveztek. (l. minderre Oxford Dictionary of Byzantium 1117 s. v. Kavad-Shiruya és Stratos I. p. 225–234, 379–383; A. Christensen, L' Iran sous les Sassanides, Copenhague 1944. 492–497.). Ellenfele a szövegben említett Merdasas perzsa nevén Mardanshah II. Chosroes Sirin nevű kedvenc feleségétől született, akit az apja az első szülött Kavad mellőzésével a perzsa trónra szállt. (Neve Christensennél Mardānshāh. A passzus a türk történelem szempontjából is tartalmaz adatot, tanúsítja, hogy 627-ben türk támadástól tartott a perzsa államvezetés egy része, és esetleg kisérletet tett azok kikapcsolására a harcokból.

A lázadás végül Siroés győzelmével végződött, aki 628-ban II. Shiroe Kavadh néven trónra lépett.

Niképhoros Patriarcha

Breviarium 12. (Mango 54-59)

„Herakleios az ügyek intézését Bónos patrikiosra bízta, ő maga pedig felkerekedett a Fekete-tengeren át és Lazikén keresztül megkísérelte megtámadni Perzsiát... Innen Lazikéből ajándékokat küldött a türkök fejedelméhez, és perzsák elleni szövetségkötésre szólította fel őt. A fejedelem az ajándékokat szívesen fogadta és megígérte, hogy együtt harcol (a rómaiakkal). Hérakleios megörült ennek s maga is elindult hozzá; és az pedig amint meghallotta, hogy a császár jelen van, a türkök nagy sokaságával elébe ment a császárnak, leszállt a lováról és a földre borult a császár előtt. Ugyanezt tette az egész vele lévő embertömeg is. A császár meglátván a tiszteletadás ekkora túláradását kinyilvánította neki, hogy ha a barátsága szilárd, lóháton is közeledhet; egyszersmind saját gyermekének nevezte őt. Tehát így üdvözölte őt szeretettel a császár. A császár pedig azt a koronát, amely a saját fejét övezte, fogta és rátette a türk vezér fejére, majd együtt lakomázott vele s a lakoma felszolgálásánál használt étkészletet egy királyi palásttal és gyöngyökkel ékesített fülbevalókkal egyetemben neki ajándékozta. Azután pedig a türk fejedelem kíséretében lévő főembereket díszítette fel saját kezével hasonló fülbevalókkal. Félvén attól, hogy majd őtőle (a türk kagántól) is ugyanazokat fogja elszenvedni, mint amiket az avar kagántól elszenvedett, a vele kötendő szövetséget szorosabbá teszi, megmutatja neki leánya Eudokia arcképét és így szól hozzá: „Az isten összekötött minket, és téged a mi gyermekünkké

testt. Nézd, ez az én leányom a rómaiak Augustája. Ha most összefogsz velem, és segítesz nekem ellenségeim ellenében, akkor őt, a lányomat feleségül adom hozzád." A kép szépsége, és az ábrázoltat környező ékesség hatására szerelem nyíla sebezte meg a türköt a festményen látható nő irányában, s ezért még inkább törekedett a szövetkezés megvalósítására. Tüsténт a türkök egy vezetőjét és népes csapatát bocsátotta a császár rendelkezésére. Az pedig ezekkel együtt betört Perzsiába, városokat kerített a hatalmába, és tűzimádó templomokat forgatott fel.

Miután Chosroes értesült minderről és arról, hogy a türkök együtt harcolnak Herakleiossal, mindezt levelében értésére adta Sarbarosnak, és azt is, hogy emiatt gyorsan vonuljon vissza a rómaiak országából és verje vissza Hérakleios támadását, mert ő nem képes egyedül arra, hogy ellenszegüljön a császár nagy tömeg katonájának. A levél elakadt, és Hérakleios kezébe került. Ő pedig miután megismerte az írás tartalmát megsemmisítette azt, és egy másik levelet hamisított, mintha Chosroéstól való lenne. Ezt az ő (Chosroés) pecsétjével hitelesítve adatta ki Sarbarosnak. Tartalma a következő volt: „A rómaiak császára a türkökkel szövetkezett és behatolt egészen az Azerbajdzsánnak nevezett helyig. Ellene küldtem egy hadsereget, s megsemmisítő vereséget mértem rá és a türkökre; akik pedig életben maradtak, azok elmenekültek. Ezért ne távozz a rómaiak földjéről, és támadd meg Chalkédónt."

A 806—815 között konstantinápolyi patriarcha Niképhoros más, a tényeket bizonyos fokig pontosabban tükröző forrást használt, mint

Theophanes Confessor. A szakirodalom szerint (l. erre Mangó, Niképhoros, Patriarch 12–13.) adatainak egy része Iohannes Antiochenus adataival azonosítható, egy másik rész a Chronicon Paschale használatát tükrözi, de Theophanes forrásának információival is kapcsolatba hozható. Külön említést érdemel Orosz L. véleménye, bár másokkal egyetemben Mangó elutasítja (The London Manuscript 11-12.), aki szerint Niképhoros Georgios Pisidés egy azóta elveszett költeményét használta műve megírásánál. Mangó ezen kívül felveti a lehetőségét egy vulgáris görög nyelven írt krónika használatának, amely 610-nél tovább is tartalmazta az eseményeket.

Az idézett passzus kronológiája bizonytalan, úgy tűnik, hogy ez a 12. fejezet több év eseménytörténetét foglalja össze. Az idézett hely előtti mondatokban Hérakleios intézkedéseiről, az egyházak kincseinek eladásáról, Sergios főpap, és Bónos patrikios megbízásáról beszél a szerző. Ezt az eseményt más források (l. Theophanés Homologétés a. m. 6113. p. 302, 32-303, 10) adataira támaszkodva 622–623-ra helyezi a kutatás (l. Szádeczky - Kardoss: Az avar történelem II. 163-164., Mangó Niképhoros 180.). Herakleios bizánci tevékenységének felsorolása után viszont olyan eseményeket idéz, amelyek 626-nál előtt nem történhettek. Így értesít, habár expressis verbis nem is fejezi ki, a tifliszi találkozóról,

és tájékoztat Chosroés elfogott levelének történetéről. Az utóbbi cselekményt más nyelvű források is tartalmazzák. Stratos szerint (I. p. 153.) a hamisított levélküldés Sarbaraznak „many chroniclers such as Theophanes Zonaras, Cedranos, Tabari, Agapios, Michael the Syrian and so on" elbeszélésében felbukkan. Ezek a fejezet adatainak megbízhatóságát más szempontból is igazolhatják, bár némi problémát okoz, hogy Stratos szerint a levélküldés még a türkökkel való szövetkezés előttre esett, valamint hogy Michael Syrus (XI. 3., trad. Chabot vol. II. p. 408–409) tud a hamisított levélről, de annak apropója, tartalma és kronológiája tökéletesen eltér attól, amit Niképhorosnál olvasunk.

A türk történelemre vonatkozó adatokat a kagánnal való találkozó leírása tartalmaz. Az összejövetel adatainak nagy része Theophanés Homologétésnél is olvasható, Niképhoros csak retorikus hangvételű citátumokkal egészíti ki. Van azonban egy olyan közlés benne, amelyet sem a türk, sem az avar történelem kutatói, számunkra úgy tűnik, nem aknáznak ki. (Így nem dolgozza fel többek között W. Pohl. Die Awaren, Szádeczky Kardoss Samu: Az avar történelem, Artamonov Istorija Hazár).

Ez pedig az a közlés, hogy Herakleios attól félt, hogy a türk (kazár) kagántól is elszenvedi mindazt, amit az avar kagántól. Ez az adat azzal hozható kapcsolatba, hogy a császár 620 óta a

perzsa haderő elleni készülődés miatt igyekezett semlegesíteni ezt a barbár (avar) népcsoportot, s békét kötött többször is vele. Ezen szerződés fejében jelentős pénzösszeg (200 ezer arany) juttatására is hajlandó volt, és nemes főemberek fiait is túszként az avaroknak adta. A barbár fejedelem ennek ellenére a békeszerződéseket felrúgta és többször megtámadta a birodalmat.

Niképhoros patriarcha és más e korra vonatkozó források összevetése azonban fontos következtetésekre adhat alkalmat. A konstantinápolyi főpap leírása, ámbár tartalmaz hiteles információkat is, azonban retorikus stílusa miatt pontatlan és hiányos. Ezt alighanem bizonyítani sem szükséges, azért nyilvánvalóan nem valószínű, hogy a barbár fejedelem asztali díszes étkészletért és ékszerekért (mégha jelentős mennyiségűek is), ekkora mértékű katonai segítséget adott volna. Kellett tehát valami másnak is lennie. Mint láttuk a bizánci diplomácia szövetségkötési tevékenységének eszköztárába a túszok adása és az évpénzjuttatás is beletartozott. Különösen a pénzadományok érdemelnek külön figyelmet, hiszen évtizedekig ezzel tartották távol az avarokat a birodalmi határoktól. Theophylaktos adatai bizonyítják, hogy perzsa-türk viszonylatban ugyanaz volt a helyzet (Hist. III. 6, 9–16.) A legvalószínűbb lehetőség tehát a türk alattvaló kazár vezér megnyerésére a pénzjuttatás volt, amit nagy valószínűséggel

Herakleios is megadott. Ezt bizonyítják a nyugati források is (Fredegarius és felhasználói), amikor az „aranyért" alkalmazott kazár katonákról beszélnek.

A bizánci diplomácia tevékenységének vizsgálata azonban ennél pontosabb következtetések levonására is alkalmas. Az egyre erősebben dúló perzsa-bizánci háború a kelet-római udvar számára létfontosságúvá változtatta egyes ellenfeleinek semlegesítését és szövetségesek szerzését. Ezért erre a konstantinápolyi adminisztráció minden anyagi áldozatra hajlandó volt. Az anyagi fedezet előteremtése érdekében például elkoboztatta 621–22-ben a bizánci templomok kincseit (Theophanes Confessor a. m. 6113. p. 302, 32–303,10).

Konkrét, számszerű adatot 623–24-re datálhatóan adnak a források, ekkor kettőszázezer arany (évi) fizetését ígérte a császári kormányzat az avaroknak (Niképhoros patriarcha 13, 3–4 Mangó 58) béke fejében. A türk szövetség kialakításakor a császári diplomácia lehetséges, hogy az avarokra alkalmazott szövetségkötési feltételeket alkalmazta, mert Hérakleios ijedelmének leírásában a forrás nem véletlenül említi az avar szövetségi kondiciókat, s ez esetben a türk fejedelemnek felajánlott összeg is többé kevésbé meghatározható, közel lehetett a 200 ezer aranyhoz. A számadatot pontosan egyik forrás sem közli. A latin forrásainknak azonban

van egy olyan információja, amely esetleg kapcsolatba hozható a türköknek felajánlott pénzösszeggel. Fredegarius és kivonatolói ugyanis azt állítják, hogy a császár segítségére 150 ezer kazár katona érkezett. Ez az adat nyilvánvalóan téves, a türk kaganátus egyáltalán soha nem tudott kiállítani ennyi katonát, a hitelesebb számadatot Theophanes Confessor adja, aki a türk segédhaderő számát 40 ezerben állapítja meg (Chronographia a. m. 6117. p.)

A latin források 150 ezres adata tehát haderő létszámot nem jelenthet, ám ha figyelembe vesszük, hogy a nyugat-európai krónikások, a hazájuktól távol eső területekről torz és pontatlan információkat is kaphattak, akkor a latin források, és a bizánci diplomáciai évpénzjuttatás százezres nagyságrendű adatának összecsengése talán nem véletlen.

2/18. 4–7. (Mango 66.)

„Hérakleios leányát Eudokiát utasította a Bizáncból való távozásra miután eljegyezte őt a türk fejedelemmel, de miután értesült arról, hogy a türk vezér gyilkosság áldozatául esett, elrendelte leánya visszatérését."

A passzusban lejegyzett esemény a türk vezér meggyilkolásának szakirodalom általi datálása bizonytalan. Általában 629–631. évek közé helyezik el a kutatók. (629; Czeglédy: Hérakleios török

szövetségesei 323, 631; Artamonov: Istorija 155.). D. Ludwig (I, 354) Czeglédi nézetét pártfogolja, szerinte Ziebel 629-ben halt meg. Ugyanő a (II, 175–176/49 lábjegyzet) a fenti datáláshoz a következőket fűzi hozzá: Das Datum ist nicht ganz sicher. Niképhoros ... berichtet davon im Anschluß an den Bericht über den Friedenschluß zwischen Herakleios und Šahrbarāz (629) und die Rückgabe des Heiligen Kreuzes aus Jerusalem durch die Perser. Der Aufbruch der Kaisertochter zu den Türken mag sich aber durchaus noch etwas verzögert haben, möglicherweise bis 630 oder 631. Ein genaues Datum für den Tod Ziebels wird man daraus nicht gewinnen wollen. M. I. Artamonov, Očerki (1936) 78 vertrat noch die Ansicht, daß Eudokia für T'ong Yabgu Qaghan bestimmt gewesen sei, nur eventuell für Ziebel. Er ist darauf in seiner Darstellung von 1962 nicht mehr zurückgekommen." (Očerki drevnejšej istorii chazar, Leningrad 1936). Mindenesetre az kiolvasható a passzusból: Hérakleios intézkedésére azért került sor, mert a bizánci türk (kazár) viszony a 626-30 közötti években sem romlott meg, a türkök mindvégig segítették a konstantinápolyi uralkodót. A türk méltóság halála a türk hegemónia végnapjait jelentette, 630-ban már Ton Yebgu nyugati türk kagán sem volt életben.

Anastasius Bibliothecarius

1/Chronographia Tripertita (ed C. de Boor p. 146. 8–10)

„Ők maguk (avarok) elmenekülvén saját országukból Scythia és Mysia részére jöttek."

Anastasius Bibliothecarius Theophanés Confessor (am, 6050. p. 232, 10–13) idézett helyét fordította le.

2/ p. 148, 19–21.

„Ugyanabban az évben követek jöttek Konstantinápolyba, Ascéltusból az ermichionusok királyától, aki a barbárok népén belül az Óceanushoz közel helyezkedett el."

A Theophanés Confessor (a. m. 6055. p. 239, 21–23) parafrázis, megerősíti a hitvalló citálásakor elmondottakat az Askéltur névalakra és a „barbár" szóval kapcsolatban. Az, hogy a kritikai apparátusban fellelhető egy „hermichionus", amely a görög eredeti (khermikhionón) alakjához közelebb áll, különösebb következtetés levonására nem ad lehetőséget, mert a kézirati hagyomány struktúrájában a H kódex nem mérvadó, mivel nem is igazi Anastasius kódex, hanem Landolfus Sagax Historia Miscellanea műve foglalja magába.

3/ p. 151, 9–12.

„Ebben az időben a Hunnusok pedig, akiket Turcusoknak szoktunk mondani, követséget vezetnek Iustinushoz az alánok országán át küldvén őket. Ettől félvén Chosrohes vádjait kiterjesztette az örmények ellene indított felkelésére is."

Theophanes (a. m. 6064. p. 245, 14–16.) helyének hozzávetőleges fordítása ez a passzus.

4/p. 161. 4–8.

„Ide (Suaniaba) váratlanul betőrve az Araxes folyónál állította fel táborát, mivel hogy a perzsák legyőzték a turcusokat. Hormisdas helyzete annyira megerősödött, hogy a turcusoktól negyvenezer arany mennyiségű adót kapott, amennyit azelőtt maga a turcusoknak fizetett."

Theophanes (a. m. 6080. p. 262, 16–19.) fordítása ez a részlet.

5/p. 162, 23–27.

„Hormisdas figyelmeztette a perzsákat, hogy nem szabad ilyenfajta dolgokat elkövetni a királyaik ellen, és arra, hogy mennyiszer győzedelmeskedett, amióta ő uralkodik, s hogy ebben az időszakban jótéteményeket vitt véghez a perzsáknak, amikor hasonlóképp adót fizettetett a turcusokkal, békére kényszerítette a rómaiakat, Martyropolist elfoglalta."

Theophanes (a. m. 6080. p. 264, 21–25) passzusát használta fel itt Anastasius.

6/p. 163. 12–16.

„Chosrohes nem tudta eldönteni, hogy mit kell csinálnia, s mikor néhányan azt a tanácsot adták, hogy a turcusokhoz távozzon, néhányan pedig azt, hogy a rómaiakhoz, ő a lovára felszállt, annak gyeplőjét megeresztette, és megparancsolta mindenkinek, hogy a ló mozgását kövessék."

Theophanes (a. m. 6080. p. 265, 17–18) feldolgozása ez az Anastasius passzus.

7/ p. 164. 7–13.

„(Chosrohes)...pedig amennyi turcus csak volt, azokat Bizáncba küldte a császárhoz. Miután a turcusok a homlokukon kereszt jelét viselték, a császár megkérdezte tőlük, hogy miért van a homlokukon ez a jel. Erre a türkök azt felelték, hogy Turciában sok évvel ezelőtt pestis keletkezett, és a keresztények közül néhányan ezt ajánlották, és ezáltal a hazájukban gyógyulás következett be."

Theophanes a. m. 6080. (p. 266, 29, 267, 4) átvétele.

8/p. 195, 34, 196, 22

„Maga Heraclius pedig egy kisebb, maga alá rendelt hadseregrésszel együtt Lazicaba sietett, és itt tartózkodván a turcusokat, akiket chazarusoknak neveznek, keletről segítségül hívta. Továbbá chazarusok, miután áttörték a Caspi kapukat Perzsiába jöttek Azerbajdzsán környékére, vezérükkel Zihebillel együtt, aki méltóság tekintetében a caganus mögött a másodiknak számított, amely területeken végighaladtak, azokon megannyi perzsát ejtettek foglyul, és mind a városokat, mind a falvakat tűzzel égették fel. A császár eltávozván Lazicaból, találkozott velük. Zihebil pedig, miután meglátta, odasietett hozzá, átölelte a nyakát és köszöntötte őt, miközben ezt látták a város perzsái is. A turcusok egész népe földre borulva, előrehajolva tekintetüket felfelé merevítve olyan tiszteletadással üdvözölte a császárt, amely más népeknél idegen. Zihebil pedig saját elsőszülött fiát is bemutatta a császárnak, annak beszédétől meghatódva és csodálva tekintetét és bölcsességét, miután Zihebil kiválasztott negyvenezer bátor harcost és azokat a császárnak adta segítségül, maga pedig visszatért saját országába. A császár pedig miután ezeket megkapta, Chosrohes ellen vonult."

Theophanes (a. m. 6117 315, 26–316) sorainak felhasználásával készült Anastasius passzusa.

9/p. 196, 35—197, 6.

„Saját uralmának 17. évében Heraclius szeptember hónaptól kezdve betört Perzsiába váratlanul a turcusokkal együtt és ez a tél miatt megdöbbentette Chosrohest, miután ezt meghallotta. A turcusok megunva a tél és a perzsák állandó támadásait, nem viselvén el a császárral való együtt fáradozást, kezdtek lassanként visszavonulni, és cserbenhagyva őt mindannyian eltávoztak. A császár pedig saját hadinépéhez intézve szavait így szólt: „tudjátok meg testvéreim, hogy senki sem akar nekünk segíteni csak az Isten."

Theophanes (a. m. 6118 p. 317, 1) sorait fordította le Anastasius.

10/p. 203, 17—23.

„És akkor Siroes azt írta neki (Gundabusasnak): ismered, hogyan pusztult el a Perzsák állama egy rossz ember Chosroes által, és hogy ő Merdasast akarja utódául megkoronáztatni, engemet, elsőszülött fiát pedig semmibe sem vesz. Ha barátian elbeszélgetsz a katonákkal, hogy engemet fogadjanak el királyuknak, akkor, ígérem, azoknak a zsoldját megnövelem és békét kötök a rómaiak császárával és a türkökkel, és jól fogunk élni."

Theophanes a. m. 6118 (p. 325, 25, 326, 3) sorainak fordítása.

Leon Sophos

1/Problemata II. 4.

„A régiek betartották ezt, drungosokba vagyis részekre és különböző egységekre osztották szükség szerint a sereget, miként most az avarok és a türkök rendeződnek a harcra, betartván ezt az alakzatot, és ebből kifolyólag gyorsan helyrehozzák a csatában a velük megtörténő részleges megfutamodásokat."

Bölcs Leó ebben a művében Maurikios Stratégiconját kivonatolta, így a benne szereplő szkíta népek azonosak a Mauriciosnál említettekkel. Mivel ugyanarról van szó, a jegyzetanyagot l. annak megfelelő idézeteinél! Ez a részlet a Strategicon II. 19–28. (Dennis 110 átvétele.).

2/IV. 4.

„Hogyan csinálják a szkíták a lesvetést?
Mások a hadsereg egy részét lesállásba rendelik, éspedig nem a nagyobbik, hanem a kisebbik részét. Az összecsapáskor az előreállítottak szándékosan megfutamodnak, és mikor az őket rendezetlenül üldöző ellenség a leshely mellett elhaladt, az elrejtőzöttek előjönnek, és az ellenfél hátába kerülnek, majd a menekülők is visszafordulnak, és így két tűz közé fogják az ellenséget. Általában így járnak el a szkíta népek."

A Strategicon IV. 2. (Dennis 194.) feldolgozása ez a passzus.

3/VI. 2.

„Milyen a szkíta (katonai alakzat)?
Ezen elrendezés sajátossága, hogy nem különbözteti meg a zászlóaljakat, azaz az előbbiek értelmében, nem különül támadókra és védőkre. Egyetlen egy csatarendbe kell tehát rendezni őket és nem három, hanem csak két ezredre bontani. A hadosztály két szárnya, mintegy bekerítésre mozdul, és egymás felé hajlik, majd egy megfelelő területet körülfog: a jobb szárny kívül, a bal belül kerül, körvonalban haladnak el egymás mellett, közben egymással ellentétes irányban hajtanak. Így játszottak márciusban valaha a lovasok a téli táborokban. "

Bölcs Leó itt Maurikios (VI. 1. Dennis 218) passzusát írja át. A haditudós bizánci császár egy helyen változtatott a szövegen: Maurikios „Mars mezőjét" „március" hónapra változtatta át.

4/XI. 13—24.

„A szkítákról. — Milyen életmódúak és berendezkedésűek a szkíta népek?
A szkíta népek, szó ami szó, azonos életmódúak és berendezkedésűek, sok fő alatt állanak, a dolgok iránt közönyösek.
Közülük kik törődnek gondosan hadiberendezkedésükkel?

Egyedül a türkök és az avarok törődnek gondosan a hadiberendezkedésükkel. Ezek közülük a legerősebbek, és gondosan vívják meg az ember ember elleni harcokat.

Mi különbözteti meg a türköket és az avarokat?

A türkök népe férfiakban gazdag és szabad, távol áll tőle a többféle dologban való ügyeskedés és jártasság; másban nincs gyakorlata, mint hogy vitézül viselkedjék ellenfeleivel szemben...

Miért viselik el a fáradalmakat és nehézségeket oly derekasan a szkíta népek?

Ezek a népek, nem úgy, mint akik egy fő alatt állanak, feljebbvalóiktól kemény büntetéseket szenvednek el vétkeikért, és nem a szeretet, hanem a félelem tartja őket féken. Ezért viselik a fáradalmakat és nehézségeket. Elviselik a forróságot, a fagyot és a szükségesekben való egyéb nélkülözést, mint afféle nomád népek. Sürgölődők és színlelők, barátságtalanok és megbízhatatlanok, telhetetlen kincsszomj rabjai, semmibe veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak be, sem pedig ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem még mielőtt az adottat elfogadnák, fondorlaton és az egyezségek megszegésén törik a fejüket. Ügyesen kilesik a kedvező alkalmakat, s azokat haladéktalanul kihasználják, ellenségeiket nem annyira karjukkal, mint inkább cselekkel, rajtaütésekkel, és a szükségesekben való megszorítással igyekeznek leküzdeni.

Milyen fegyverekkel vannak felszerelve a szkíták?

Fegyverzetük bőrvért, kard, íj és kopja, s így harcokban többségük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség úgy kívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Nemcsak ők maguk

viselnek fegyverzetet, hanem az előkelők lovait is vas vagy nemez fedi szügyüknél.

Miért követi a szkítákat lovak tömege?

Nagy csapat hím és nőstény ló követi őket, részint táplálékul, részint pedig a sokaság látványának keltése végett.

Hogyan táboroznak?

Nem ütnek körülárkolt tábort, mint a perzsák vagy rómaiak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legeltetik lovaikat télen-nyáron. Akkor, pedig azokat, amelyekre szükségük van, maguk mellett tartva és béklyóba verve őrzik sátraik közelében a csatarendbe állás idejéig. A csatarendbe álláshoz éjszaka kezdenek.

Hogyan rendezik őrszemeiket?

Őrszemeiket távol, sűrün egymás mellé állítják fel, nehogy egykönnyen rajtaütés érje őket. A harcban nem három hadosztályban állítják fel a sereget, miként a perzsák és a rómaiak, hanem különböző ezredekben, tömören egymással összekötve ezeket, hogy valamiképpen egyetlen csatasornak látszódjanak. A derékhadon kívül van tartalékhaderejük is, akiket kiküldenek lesbe állni azok ellen, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy pedig szorongatott csapatrész megsegítésére tartogatnak.

Hogyan tartják vezetéklovaikat?

Vezetéklovaik a csatasor mögött a közelben vannak, s úgyszintén a málha is a csatasortól jobbra vagy balra, egy vagy két mérföldre, kellő őrizet alatt.

Hogyan alakítják ki a csatarend mélységét?

A rendek mélységét előre meg nem határozva alakítják úgy, ahogy jön. Inkább a mélységre fordítják a gondot, s az arcvonalat egyenletessé és tömörré teszik. Távolharcban, les-

benállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt megfutamodásban és visszafordulásban s az ék alakú, azaz szétszóródó harci alakzatokban lelik kedvüket.

Hogyan üldözik ellenségeiket, ha azok, mint várható, megfutamodnak?

Ellenfeleiket megfutamítván minden egyebet másodrendűnek tekintenek, és nem elégednek meg, miként a perzsák vagy a rómaiak, az ellenség ideig-óráig való üldözésével és prédaszerzéssel, hanem mindaddig nyomukban vannak, míg teljesen fel nem morzsolják őket; minden eszközt felhasználnak e célra. Ha pedig valamely ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan kipuhatolván, hogy akár a lovak, akár az emberek miben szenvednek hiányt, mindent elkövessenek, hogy ezekben való megszorítás útján ellenfeleiket kézre kerítsék.

Mi van ellenükre?

Hátrányos nekik a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát. Ütközet idején a hadirendben álló gyalogos alakulat ellenükre van. Ugyanígy a lapályos és puszta terep is, valamint a lovasság sűrű csatasora, amely osztatlanul van nyomukban; a kézi tusa, azaz a közelharc. Az éjjeli támadások is, amelyek biztos sikerűek, feltéve, hogy az egyik rész hadirendben bocsátkozik harcba, a másik pedig lesben áll. Kedvüket szegi a szökevények átállása, mert minthogy állhatatlan természetűek, haszonlesők és sok törzsből tevődtek össze, nincsenek tekintettel a rokonokra és az egymás közötti egyetértésre. Ha egyesek megkezdik az átpártolást, és szíves fogadtatásban részesülnek, egész tömeg követi őket."

Strategicon XI. 2. (Dennis 360–368.) sorainak átdolgozása ez a bölcs Leó részlet.

5/XI. 31.

„Hogyan kell alkalmazkodni a szkítákhoz?
Szükséges tehát, ha harci szándékkal közelednek, mindenekelőtt egymást bizonyos távolságokban sűrűn követő őrsöket körültekintően felállítani. Azután gondos előkészületeket tenni balszerencse bekövetkeztére, megerősített helyet kiszemlélni."

Ez a passzus szintén a maurikiosi Strategicon XI. 2. fejezetéből való (24. §.).

Konstantinos Porphyrogennétos

1/Excerpta

„Hogyan kell harcolni a szkítákkal? Mi jellemző a türkökre, az avarokra és a többi hun népre?
A szkíta népeknek, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van. Sok fő alatt állanak, és a dolgokkal szemben közönyösek. Csupán a türkök és az avarok fordítanak gondot a hadirendre, amely így náluk erősebb a többi együttélő népekénél, amidőn csatasorba állva vívják az ütközeteket. A türkök népe férfiakban gazdag és szabad, távol áll tőle az egyéb dolgokban való ügyeskedés, másban nincs gyakorlata, mint hogy vitézül viselkedjék ellenfeleivel szemben... Ezek

a népek képesek elviselni a fáradalmakat és nehézségeket, a forróságot és fagyot, meg az élelem szűkösségét. Fürkészők és színlelők, telhetetlen kincsszomj rabjai. Emiatt semmibe veszik a szerződéseket, nem ügyelnek a barátságra, s ajándékokkal nem elégszenek meg, mielőtt még az adottat elfogadnák, az egyezségek megszegésén törik a fejüket. Ügyesen kilesik a kedvező alkalmakat, és azokat haladéktalanul kihasználják. Ellenségeiket igyekeznek nem annyira karjukkal, mint inkább csellel és rajtaütésekkel legyőzni. Leginkább lóhátról való nyilazásban jártasak, követi őket nagy csapat ló, hogy táplálékul szolgáljon és hogy sokaság látványát keltsék. A háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szerteszét élnek, őrszemeiket távol, sűrün egymás mellé állítják fel, nehogy könnyen rajtaütés érje őket, nekünk is így kell eljárnunk velük szemben.

Szokásuk, hogy a háborús összecsapás alkalmával a megütköző csatasoron kívül némi tartalékhaderőt is külön felállítsanak. Ezt küldik aztán lesvetésre vagy cselvetésre azok ellen, akik kellő előrelátás nélkül szállnak szembe velük. Tartalékhaderőt használnak a nehézséggel küszködő csapatrészük megsegítésére is. A csatasorba állást már éjszaka megkezdik. A harcban nem mint a rómaiak és a perzsák, három hadosztályban állítják fel a sereget, hanem különböző ezredekbe tömören összekötve ezeket, hogy valamiképpen egyetlen csatasornak látszódjanak. Vezetéklovaikat a csatasor mögött helyezik el, és ugyanitt a málhát is a csatasortól balra vagy jobbra, egy vagy két mérföldre kellő őrizet alatt. Gyakran egy kötélre fogják a felesleges lovakat, és a csatasor hátában, annak védelmére helyezik el. A háborúban inkább a mélységre fordítanak gondot, és az arcvonalat egyenletessé

és tömörré teszik. Kedvüket lelik a távolharcban, a lesbenállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és az ék alakú, azaz szétszóródó harci alakzatokban; megfutamítván ellenségeiket minden egyebet másodrendűnek tekintve nem elégszenek meg, miként a perzsák és a rómaiak, az ellenfél ideig-óráig való üldözésével, hanem mindaddig nyomukban vannak, amíg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget minden eszközt felhasználva e célra. Ha pedig valamely ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan felderítsék hiányt szenvednek-e? Céljuk a megszorítással és szűkölködésre szorítással kézrekeríteni ellenfeleiket, vagy legalábbis rászorítani őket arra, hogy az ő akaratuknak megfelelően cselekedjenek."

Konstantinos ezt a katonai művét, miként Bölcs Leó is, Maurikios Stratégiconjából ollózta. Ezért a jegyzeteket l. ott.

Symeon Magistros Logothetés

1/Chronographia p 150, 21—151, 2.

„Hérakleios kezébe vette urunk és istenünk nem emberkéz formálta istenemberi képét, és hajókkal a Fekete-tengeren át a perzsák ellen szállt hadba, a türkök és más népek sokaságát szövetségébe vonva; tekintélyes haderejével lendületesen indult a perzsák ellen."

Symeon Magistros személyével kapcsolatban a szaktudomány álláspontja bizonytalan, Symeon Metaphrastés személyével hozzák kapcsolatba ezen krónikaszerzőt, akár úgy, hogy identifikálják vele, akár úgy, hogy különbséget tesznek köztük. Mindenesetre az valószínűsíthető, hogy a chronographia itt citált passzusa kapcsolatba hozható az Epithomé de Akathisto Symeon Metaphrastés korában a menologiumokban már minden bizonnyal meglévő szövegével, ahol isten nem emberkéz alkotta képmásának említése szintén megtalálható (Sternbach 335.).

A bizánci legenda szerint Kamoulianai kappadokiai városban Diocletianus idején Krisztus földi látogatása alkalmával egy nem emberkéz alkotta Krisztus-képmás jött létre. A megváltó megmosdott, majd megtörülközött és a törülközőn ott maradt a képe (l. A. Kazhdan, Oxford Dictionary of Byzantium, New York-Oxford 1991. 1099. s. v. Kamoulianai.). Ezt a legtekintélyesebb acheiropoiétos Jézus-képet, amely a keletrómai birodalom palládiumának számított, vitte magával Hérakleios a győzelemmel végződő Perzsia elleni hadjáratára. Egy másik acheiropoiétos Krisztus-kép Bizáncban Tiberios császár korában Mária patriciusné betegsége alkalmával jött létre csodás módon. Mária gyógyulása után a Meliténében lévő apácakolostornak ajándékozta ezt a nem emberkéz alkotta képmást. S ez (a képmás) Meliténéből a perzsák elől Konstantinápolyba

menekült apácákkal visszakerült a császárvárosba (l. Jan Louis van Dieten, Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. Geschichte der griechischen Patriarchen von Konstantinopel. Teil 4., Amsterdam 1972.). Ezt a képet vihette körmenetben a császárváros avar-perzsa ostroma idején Sergios pátriárcha.

(A kivonat Symeon kora előtti datálására l. Erhard, Überlieferung und Bestand ... 688.)

Chronicon Monembasiae

1/p. 4, 14–19 (Iv. c.)

„Ezek (avarok) – miként Euagrios elmondja egyháztörténeti művének V. könyvében –... miután a velük szomszédos türköktől bajt szenvedtek el, elmenekültek előlük..."

A Chronicon Monembasiae a X–XI. századi krónika szövegét három kéziratban őrizte meg a hagyomány. Ezek közül a torinói (Tc.) és az Athos-hegyi Kutlumusios nevét viselő kolostorban őrzött (Kc.) kódexek egy XIII–XIV. században átdolgozott redakciót tartalmaznak. Az eredeti XI. századi variánst az Athos-hegyi Ibéron (Ivirón) kolostor egyik kódexe (Iv. c.) tartotta fenn legépebben. A Chronicon szerzője adatait Euagrios egyháztörténeti művéből kölcsönzi csaknem változatlan

formában, így a passzusok külön megjegyzéseket nem igényelnek.

2/p. 4, 25–29 (Tc.)

„Ezek (avarok) ... miután bajt szenvedtek el a velük határos türköktől, elmenekültek előlük."

3/p. 4, 33–36 (K.c.)

Ezek (avarok) ... miután bajt szenvedtek el a velük szomszédos türköktől, elmenekültek előlük.

Chronicon Bruxellense

1/p. 25, 14–16.

„Ugyanebben az esztendőben az avarok elmenekültek saját földjeikről és Mysia meg Skythia tájára jöttek."

Az 558-ra datálható eseménynek „saját földjeikről elmenekültek" szavai vonatkoznak az avarok türk fennhatóság alóli távozására a XI. században keletkezett krónikában. (l. ehhez Szádeczky-Kardoss: Az avar történelem I. 18.)

2/p. 29, 24–27.

„Hérakleios pedig elment a türkökhöz, és azoknak a fejedelmétől segítőtársakat kapott, betört Perzsiába és visszaverte Chosroést."

A Theophanes chronografiáját előképül használó ismeretlen auctor kisebb változtatásokkal adja vissza a 626–27-es évek történetét.

Georgios Kedrénos

1/Synopsis Historión I. 719, 5–10

„(Hérakleios) kezébe vette urunk és istenünk nem emberkéz alkotta istenember képét, és hajókkal a perzsák ellen vonult hadjáratra a Fekete-tengeren át, szövetségébe vonva a türkök és más népek sokaságát. Felkerekedvén a császárvárosból Perzsia irányába haladt és a római themákon áthaladva seregeket gyűjtött táborába.

A XI. század második felében alkotó Kedrénos ezen adatait Symeon Logothetés chronográphiájából vette át változtatás nélkül.

2/I. 727. 19–21.

„A császár a harmadik hadseregrészt magához vette és ezzel Lazikének vonult, szövetségesül hívta keletről a türköket, akiket kazároknak neveznek."

Kedrénos itt Theophanés adatait változatlan formában írja át.

3/I. 728, 5–14.

„A kazárok átszakították a Kaspi kapukat és Azerbajdzsán területén Perzsiába törtek, a hadvezérük Ziebeél volt, rangban második a kagán után. Azokon a helyeken, amelyeken áthaladtak, perzsákat ejtettek foglyul, s a falvakat meg a városokat lángba borították. A császár felkerekedett Lazikéből, és találkozott velük. Ziebeél nagy szeretettel és örömmel üdvözölte a császárt meg a kiséretében lévőket. Elhozta fiát is a császár szövetségeséül, ő maga pedig visszatért saját országába."

Kedrénos itt Theophanés Homologétés passzusát írja itt ki csaknem változatlan formában (Chron. a. m. 6117, 315, 26–316, 26.)

4/I. 729, 21–730.

„Hérakleios uralkodásának 17. esztendejében a Hérakleios a türkök csapataival együtt a tél folyamán váratlanul betört

Perzsiába, s ezzel megdöbbentette Chosroést. Egyébként a türkök látván a telet és a perzsák állandó támadásait nem voltak képesek tovább elviselni a császár oldalán a háborúzás fáradalmait. Kezdtek apránként visszavonulni, s aztán mindnyájan otthagyván őt, visszafordultak. A császár beszédet intézett hadi népéhez így szólva: Látjátok testvéreim, senki sem akar szövetségesünkként harcolni csak az isten."

Theophanés Homologétés (Chron. a. m. 6118. 317, 1.) mondatainak szinte változatlan átültetése ez Kedrénosnál.

Chronicon Vedastinum

MGH. SS. XIII. (1881) Waitz. 692.

„Az imperator (Heraclius) 150 ezer (kazár), aranyért fogadott harcost saját segédcsapataival összevonta, őket a szaracénok (perzsák) ellen vezette, miután egy légiót küldött a Kaspi kapukhoz, amelyeket a macedón Nagy Sándor a Caspi-tengertől északra ércből készítetett el, azon pogányok kegyetlensége miatt, akik a Kaukázus hegyén túl laknak, lezáratott, és ezeket a kapukat ő megnyítatta."

A XI. sz. krónika szerzője, Fredegarius adatait átstrukturálva állította össze munkáját.

Sigebertus Gemblacensis

Chronogrphia sive Chronica MGH. SS. VI. (1844) L. C. Bethmann 322.

„Heraclius imperator a hunokkal szövetséget kötött."

Az 1033–1112 között élt szerző, egy olyan forrást használhatott, amelyben a kazárokat hunoknak nevezték.

Ekkehardus

Chronicon universale MGH. SS. VI. (1844) Waitz. 153.

„A Caspi kapukat, amelyeket a macedón Nagy Sándor a Kaspi-tengertől északra készíttetett és a legkegyetlenebb nemzetek sokasága miatt lezárni rendelt, Heraclius megnyitotta, és ezután 150 ezer, aranyért felfegyverkezett harcost küldött a szaracénok (perzsák) ellen csatába az összes tartománya minden katonájával együtt."

Az 1125-ben elhunyt szerzetes világkrónikája Fredegarius illetve felhasználóinak adatait vette át.

Chronicon Wirziburgense

MGH. SS. VI. (1844) Waitz 25.

„Heraclius megnyitotta azokat a Kaspi-kapukat, amelyeket makedón Nagy Sándor a Kaspi-tenger felett készíttetett és az igen kegyetlen nemzetek beözönlése miatt őriztetni rendelt, és az ezen keresztül aranyért felfegyverkezett 150 ezer kazárt az ő valamennyi provinciájából származó összes katonájával a perzsák ellen küldte, hogy harcoljanak."

A szerzetes Ekkehard munkájának tartott Würzburgi krónika Fredegár parafrázisát másolta ki.

Chronicon Hugonis monachi Vendurnensis

MGH. SS. VIII. (1844) Pertz. 323.

„Héraclius követséget küldvén azokat a kapukat, amelyeket Nagy Sándor a Kaspi-tengertől északra ércből emeltetett és lezáratott azon kegyetlen nemzetek beözönlése miatt, amelyek a Kaukázus csúcsain túl laknak, megnyitni rendelte el, és ezeken keresztül 150 ezer kazár harcost, amelyeket aranyért bérbevett, küldött harcolni a perzsák (szaracénok) ellen."

Az 1141-ben meghalt tudós teológus krónikájának adatai Fredegárra vezethetők vissza.

Zonaras

Epitomé historiarum XIV. 12, 38–39.

„Akik a fogságba esettek között a türk szövetségesei voltak Baramnak, azokat Maurikioshoz küldötte. Sokan közülük a kereszt jelét viselték magukon homlokukba tetoválva, és fekete festékkel kiszínezve (kiöntve). Amidőn erről kérdést intéztek hozzájuk, azt mondták, hogy sok évvel ezelőtt nemzetségük pestistől pusztult; a náluk lévő keresztények közül egyesek ezt javasolták tenni, és az ezt végrehajtók közül egy sem került halálos veszedelembe a pestistől."

Zonaras Theophanéstől vette adatait, az viszont Theophylactustól. A jegyzetet l. annál a passzusnál, ahol Simokattés erről beszél. (VI. 10, 13–15.)

Otto Frisingensis

Chronica sive historia de duabus civitatibus MGH. SS. rerun in usu scholarum (XLV. 1912) Hofmeister 242.

„Ezen ok miatt, miután a Caspi kapukat megnyították, Heraclius elvezette és harcra felállította az igen kegyetlen nemzeteket, akiket már féktelenségük miatt Nagy Sándor a Kaspi tengertől északra kizárt."

Freisingi Ottó forrásainak szövegét a 626–27-es eseményekre vonatkozóan torzítva adja vissza.

Chronicon Epternacense

MGH SS. (1881) Weiland 45.

„Végül, miután a provinciáktól egy másik hadsereg gyűlt össze, Heraclius kinyittatta azokat a Caspi kapukat, is amelyeket Nagy Sándor érckapukkal (sic!) elzárt, és miután ezeken keresztül 150 ezer kazár összegyűlt, nem késlekedett ismét háborúba lépni."

XII. sz-i krónika Fredegar, vagy egy őt felhasználó krónika adatait alapul véve írta meg 627. év eseményeit.

Annales Palidenses

MGH. SS. XVI. (1859) Pertz 55.

„A turcus... visszatért."

Az 1182-ig vezetett krónika 627-nél feltüntetett eseménye töredékes, forrása nem megállapítható.

Annales Magdeburgenses

MGH SS. XVI. (1859) 129.

„Heraclius a Caspi kapukat, amelyeket Makedón Nagy Sándor a Kaspi-tenger felett építtetett, és a legkegyetlenebb nemesetek sokasága miatt őriztetni rendelt, megnyitotta, és az ezen átjött, aranyért felfegyverkezett 100 ezer kazárt valamennyi tartomány összes fegyveresével együtt csatába küldte a perzsák ellen."

A XII. sz. végén keletkezett Annales Magdeburgenses írója Fredegarius világkrónikáját használta fel történeti műve összeállításánál.

Radulfus de Diceto Lundoniensis

1/Abbreviationes chronicorum. Rerum britannicarum SS. 68, 1 (1876) W. Stubbs. 108.

„Ez (Heraclius) a Caspi-kapukat, amelyeket a macedón Sándor lezárt, kinyitotta, és 150 ezer (kazár), aranyért bérelt harcosnak, szaracénok, akik 200 ezren voltak, ellenében történő vezetésével akart háborúzni."

Az 1120/30–1202 között élő párizsi archidiakonus és londoni dékán történelmi kompilációját, Fredegárra visszavezethető források alapján készítette el.

Alexander Halesiensis

Expositio quattuor magistrorum super regulam Ordinis fratrum minorum. (ed. Oliger 1950.) 278–279.

„Ezután azok ellen, akik a Kaspi-tenger felett voltak, egy millió százötvenezer katonát szerelt fel (Heraclius).”

Az 1245-ben meghalt angliai származású ferences tanító ferences rendi regulakommentárja az eseményeket teljesen eltorzítva írta le.

Niképhoros Kallistos Xanthopulos

1/Historia Ecclesiastica XVII. col 305.

„Szekérlakó szkíták az avarok. Amely (nagy) síkságok a Kaukázus felett vannak, azokat lakják. Tömegesen váltak földönfutókká a hyperboreus perzsák nyomására. Azok részéről ugyanis bajt szenvedtek el, (ezért) menekülésbe fogtak, és a Fekete-tenger partjait elhagyva a Bosporos környékére érkeztek.”

A XIV. század első felében (1317 körül) alkotó egyháztörténész Euagrios egyháztörténetének munkájából vette az adatait kisebb módosításokkal. A „hyperboreus perzsák” kifejezés itt nem jelenthet mást, mint a türköket, mivel Euagrios megfelelő helyén is „türkök” szó szerepel.

2. XVIII. col. 354.

„Ott (Nisibisben) gyűltek össze (perzsa katonák) és a Hormisdas elleni trónbitorlás kirobbantásának a gondolatával foglalkoztak. Ezt tanácsolta nekik Baramés is, a perzsák hadvezére, aki kísérőivel a türkök elleni összecsapásból tért vissza, miként minderről lejjebb szólni fogok."

Baram türkök feletti győzelméről Theophylaktosnál és Theophanésnél is olvashatunk.

3. XVIII. col. 398–369

„... (mikor is) Narsés vezette a rómaiakat, aki a perzsákkal megütközve csak hatvanezret fogott el élve. Ezeket Chosroés elé vezetve dárdával megölette; csak akik közülük türkök voltak, azokat küldötte Bizáncba a császárhoz Chosroés. ... A császár meglátta, hogy a Chosroéstől Bizáncba küldött perzsák homlokukon olvasztott fekete festékkel tetovált kereszteket viselnek, és mgkérdezte, hogyha ezeket (a keresztek) nem részesítik vallásos tiszteletben, akkor mi okból viselik magukon. Erre (válaszolva) elmondották, hogy sokkal korábban súlyos éhhalál tört rá Perzsiára. Midőn ettől sokan elpusztultak, egyes ottani keresztények jó tanácsként mondották, hogy ezt cselekedve menekülést szerezhetnek maguknak, és területük a csapásoktól érintetlenné válik. S (valóban) ez is történt."

Nikephoros Kallistos ezen passzusának előképe Theophyl Sim., Hist. V. 10. 12–15 közvetve;

közvetlenül pedig Theophanes a. m. 6081 p. 266., 29–267, 4. Egyébként Xanthopulos Theophylaktost eredetiben is olvashatta. (l. erre G. Gentz – F. Winkellmann, Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen, Berlin 1966. 173. Xanthopulos szövegében Mígnenél limos = éhhalál áll, Theophylaktos és Theophanes Boor-féle kiadásában viszont loimos = dögvész, pestis. Ez utóbbi tekintendő történetileg hitelesnek. A bizánci görög nyelv az oi diftongust is i-nek ejtette ki (itacizmus); talán ez az oka a Xanthopulosnál olvasható variáns kifejezésnek, de ugyancsak lehetséges az egyszerű elírás és sajtóhiba is Mignenél, aki a latin fordításban maga is a pestis szót használja.

4. XVIII. col. 385–390.

„Miután említést tettünk az északra fordult kaukázusi szkítákról, adjuk itt elő néhány, velük összefüggő mondanivalónkat... Néhány évvel ezelőtt az a keleti férfi, akit a türkök kagánként magasztalnak, legyőzte erővel az abdelosok fejedelmét (ezeket hephtalitáknak is mondják), és ezután e nép uralmát megszerezte. Miután ez a győzelem magasba emelte, és Stemeiskagant szövetségesévé tette, az avarokat is meghódította... Miután az avarok a kagántól vereséget szenvedtek, Taugast lakóihoz menekültek. Taugast türk város, az indusok határán épült. Ennek népe igen bátor, és egyedül áll a lakott világ népeinek sorában... A kagán belevágva a szogor népet is leigázta, amely valamennyi közül a leg-

erősebb és a legnagyobb létszámú volt. Ők a Til folyónál laktak, amit a türkök Feketének neveznek... Ogorlia legyőzése után a türk kagán a Tukoch népvezért is kardélre hányatta... Miután ilyen fényes viadalt aratott, a türkökre polgárháború szakadt. Turun, aki a kagán nemzetségéhez közel állott, lázadást tervezett. Miután nagy hadat gyűjtött össze, immár hatalmasabb volt a kagánnál is. Ez másik három kagánt hívott maga mellé és a bitorló ellen vonult. Az Ikar nevű területen volt az összecsapásuk. Itt a kagán nagy vérontás után megölte a bitorlót, és így ismét ura lett országának. E győzelmi híreket másokhoz is, így Maurikioshoz is eljuttatta, a bevezetésben a következőket írván: „A rómaiak császárának a hét nemzetség nagyura, és az oikumené hét világtájának az uralkodója". Az Ikar hegyet a perzsák Aranyhegynek is nevezik, s ez Keleten fekszik. Így nevezik a rajta termő gyümölcsösök bősége miatt, és azért, mert tele van állatokkal, különösen hátasállatokkal. Egyébként a perzsáknál az a szokás, hogy az Aranyhegyet átadják a leghatalmasabb kagánnak. Egészében két dologgal dícsekednek a perzsák: azzal, hogy még soha nem láttak ragályos vészt országukban, és hogy területükön ritka a földrengés... A türkök egyébként legjobban a tüzet tisztelik; a levegőt és vizet is tiszteletben részesítik, himnuszba foglalják a földet, és leborulni, csak az előtt borulnak le, és istennek nevezik a föld és ég teremtőjét. Neki lovat, marhát, bárányt áldoznak. Olyan papjaik vannak, akik úgy látszik a jövöt is megjósolják.... Ez idő tájt avar és chunni törzseken kívül mások is megszöktek a türköktől.... Miután a türkök kagánja keleten véget vetett a polgárháborúnak, igen szerencsésen intézte ügyeit. Követséget küldött a Taugast lakóihoz, és

becsületes szerződést kötött velük, és ez által vitathatatlanná tette hatalmát."

A XIV. századi egyháztörténész itt Theophylaktos Simokattés Szkíta exkurzusát (Hist. VII. 7., 6–9, 12.) adja vissza töménytelen durva torzítással. A kérdéssel részletesen foglalkozik G. Gentz – F. Winkellmann, Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen, Berlin 1966., 175–176.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Artamonov: Istorija – M. N. I. Artamonov: Istorija Hazar. Leningrad, 1962.

Altheim: F. Altheim – Geschichte der Hunnen I–IV. Berlin 1962–75.

Aussaresses: L' armée – F. Aussaresses: L' Armée byzantine á la fin du VI. ^{e}. siecle d' Apres le Strategicon de l' empereur Maurice, Bordeaux, 1909.

Bury: The Turcs – J. B. Bury: The Turcs in the Sixth Century E. H. R. 12. (1897.) 417–26.

Cahun: Introduction: – L. Cahun: Introduction à l'. histoire de l' Asie, Turcs et Mongols des origines a 1405., Paris, 1896.

Chavannes: Documents – E. Chavannes: Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux, recueillis et commentés suivi de Notes Additionelles St. Petersburg, 1903.

Czeglédi: Nomádnépek – Czeglédi K: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig, Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8., Budapest 1969.

Czeglédi: Török szövetségesek – Czeglédi K.: Herakleios török szövetségesei. Magyar Nyelv. 49. 1953. 329–323.

Dawson: Mission – C. Dawson: Mission to Asia. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries London/New York, 1966.

Erhard: Überlieferung — A. Erhard: Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche I—III. Leipzig, 1937—52.

Golden P. B.: Introduction — Peter B. Golden: Introduction to the history of the Turkic peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East, Wiesbaden, 1992.

Gombocz: Árpádkori — Gombocz Z.: Árpádkori török személyneveink. Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei 16. Bp. 1915.

Grousset: Empire — R. Grousset: The Empire of the Steppes. A History of Central Asia. New Brunswick — New Jersey, 1970.

Gumiljev: Biografija — L. N: Gumiljev Biografija tjurskogo hana v. „Istorii" Feofilakta Simokatty v dejstvitel' nosti VV 26 (1965) pp. 67—76.

Gumiljev: Drevnije tjurki — L. N. Gumiljev: Drevnije tjurki. Moskva, 1967.

Haussig: Überlegungen — H. W. Haussig: Überlegungen zum Namen der Türken. Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12. October 1987. Istanbul, 1987., 45—50.

Haussig: Theophylaktos Exkurs — H. W. Haussig: Theophylaktos Exkurs über die skytischen Völker Byzantion 234 (1953) 275—462.

Inan: Samanizm — A. Inan: Tarihte ve bugün Samanizm. Ankara, 1954.

Kőhalmi: A steppék nomádja — Kőhalmi Katalin: A steppék nomádja lóháton, fegyverben, Budapest, 1972.

Krusch: Neues Archives — B. Kruschek: Die Chronicae des sogenannten Fredegar: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 7(1882) 433—435.

Latysev: Sbornik — Latysev: Sbornik grečeskich nadpisej chiristianskich vremen iz Juznoj Rossii St. Petersburg, 1896.

Ludwig: Struktur und Gesellschaft — D. Ludwig: Struktur und Geschellschaft des Chasaren Reiches, Münster, 1982.

Marquart: Streifzüge — J. Marquart: Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge Leipzig 1903., repr. Hildesheim, 1961.

MEH A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Szerk.: Györffy György, Budapest, 1986.

Moravcsik: BT — Gy. Moravcsik: Bizantinoturcica I—II. Berlin 1958. (Neudruck 1985.)

Olajos: Ein Beitrag — T. Olajos: Ein Beitrag zur Frage der nachjustinianischen politischen Propaganda Oikumené 4. (1983) 259—265.

Olajos: La chronologie — Olajos T.: La Chronologie de la dynastie de Baian. Revue des Etudes Byzantines 34. (1976) 151—58.

Orosz L.: The London Manuscript: The London Manuscript of Nikephoros „Breviarium", edited, vith an Introduction by L. Orosz Magyar-görög tanulmányok Ουγγροελληνικαι Μελεται, 28 Budapest, 1949.

Oxford-Dictionary: A. Kazhdan – N. Oikonomides. The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford, 1991.

Pohl W.: Die Awaren – W. Pohl: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822. n. Chr. München, 1988.

Roux: Religion – J-P. Roux: La religion des Turcs et des Mongols. Payot, Paris 1984.

Schreiner: Theophylaktos – Theophylaktos Simokates: Geschichte, übersetzt und erläutert von P. Schreiner, Stuttgart, 1985.

Sinor D.: In Early Inner Asia – The Cambridge History of Early Inner Asia, edited D. Sinor Taipei, 1990.

Stein: Studien – E. Stein: Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II. u. Tiberius Constantinus. Stuttgart, 1919.

Stein: Bas Empire – E. Stein: Histoire du Bas Empire II. Publié par R-J. Palanque, Paris, 1949.

Stratos: A. N. Stratos – Byzantium in the seventh Century I. 602–634, Amsterdam, 1968.

Szádeczky-Kardoss: Az avar történelem – Szádeczky Kardoss S.: Az avar történelem forrásai I. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 1992.

Vásáry: A régi Belső Ázsia – Vásáry István: A régi Belső Ázsia története. Magyar Őstörténeti Könyvtár Szeged, 1993.

Vryonis: Evidence – Jr. S. Vryonis: Evidence of Human Sacrifice amongst the Early Ottoman Turks Journal of Asian History 5. (1971) 140–46.

Wattenbach Levison: Geschichtsquellen – Wattenbach Levison Deutschland Geschichtsquellen im Mittelalter Vorzeit und Karolinger I. Weimar 1952.

Whitby: The History – Met M. et M. Whitby: The History of Theophylakt Simokatta. An English Translation with Introduction and Notes, Oxford, 1986.

Wiita: The Ethnika: J. E. Wiita – The Ethnika in Byzantine Military Treatises, University Minnesota 1977. (University Microfilmes International Ann Arbor, Michigan 48 106, 1978.)

FORRÁSOK FELHASZNÁLT KIADÁSAI

1./ Corippus

Corippe, Éloge de l'Empereur Iustin II. Texte etabli et traduit par S. Antes. Paris, 1981.

(Az 1985-ben Sevillában megjelent A. R. Verger kiadást ellenôriztük, mivel azonban újdonságot szövegeinkkel kapcsolatban nem tartalmazott, ezért nem használtuk fel.)

2./ Agathias Myrenaios

Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque, Recensuit. R. Keydell. Berolini, 1967.

(Az 1969-ben Messinában megjelent Agathiae Myrenaei Historiarum libri quinque. Rec. S. Constanza, a Keydell-kiadáshoz képest jobb szöveghagyománnyal nem szolgál,

ezért az általunk felhasznált kiadás napjainkig megtartotta idôszerûségét és számít mérvadó kiadásnak.

3./ Theophanes Byzantinus apud Photium.

Photius, Bibliothéque. Tome I. (Codicés 1¼84). Texte etabli et traduit par H. Henry. Paris, 1959. p. 76¼79.

4./ Menandros Protector

The History of Menander the Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation, and Historiographical Notes by R. C. Blockley. Liverpool, 1985.

5./ Iohannes Epiphaniensis

Historici Graeci Minores vol. I. edidit L. Dindorf Lipsiae 1870. pp. 376¼382.

6./ Euagrios

The Ecclesiastical History of Euagrius edited With Introduction, Critical Notes and Indices by J. Bidez and L. Parmentier, London, 1898. repr. 1964.

7./ Maurikios

Das Strategikon des Maurikios. Einführung, Edition und Indices von G. T. Denis. Übersetzung von E. Gamillschegg. (Corpus Fontium Historiae Bizantinae XVII.) Wien, 1981.

8./ Georgios Pisides

Giorgio de Pisidia. Poemi I. Panegirici Epici, Edizione

critica, traduzione e commento a cura di A. Pertusi. Ettal, 1959.

9./ Theodoros Synkellos

F. Makk: Traduction et commentaire de l'homelie écrite probablement par Theodore le Syncelle sur le siége de Constantinople en 626. Appendice: Analecta Avarica de L. Sternbach. (Opuscula Bizantina III.) Szeged, 1975.

10./ Theophylaktos Simokattés

Theophylacti Simocatta Historiae. Edidit C. de Boor. Editionem correctiorem curavit explicationibusque recentioribus adornavit P. Wirth. Lipsiae, 1972.

11./ Isidorus Hispalensis

Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX. Recognovit W. M. Lindsay I¼II. Oxonii, 1911. repr. 1962.

12./ Chronicae quae dicuntur Fredegarii

Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum continuationibus. Edidit B. Krusch. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum II. Hannoverae, 1888. (repr. 1956.) 1¼193.

13./ Auctor Incertus

Narratio brevis de adventu Persarum et Avarorum (e codice Gr. Vindobonensi Histor. 45.) Sternbach: Analecta Avarica 334¼336. Repr. F. Makk: Traduction... 110¼112.

14./ Pseudo Methodios Patarensis

V. Istrin: Otkrovenije Mefodija Patarskago. Moskva, 1897.

15./ Eclogae historiae ecclesiasticae

J. A. Cramer, Anecdota Graeca e codd. manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis II. Oxonii, 1839. pp. 87¼114.

16./ Stephanos Alexandrinos

H. Usener: Stephani Alexandrini quod fertur opusculum apotelesmaticum, Index scholarum... in universitate Fridericia Guilelmia Rhenana per menses hibernos anni 1879/80. Bonnae 17¼32.

17./ Chronicon universale

Chronicon universale 741. ed G. Waitz. MGH. SS. XIII. Hannoverae, 1881.

18./ Theophanes Homologétés

Theophanis Chronographia. Recensuit C. de Boor I¼II. Lipsiae 1883, 1885., repr. 1963.

19./ Nikephoros Patriarcha

Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short history. Text, Translation and Commentary by C. Mango. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae vol. XIII.) Washington, 1990.

20./ Anastasius Bibliothecarius

Theophanis Chronographia Recensuit C. de Boor Vol. II. Theophanis vitas, Anastasii Bibliothecarii Historiam tripertitam, dissertationem de codicibus operis Theophanei indices continens. Lipsiae, 1885. pp. 31¼346.

21./ Leon Sophos

Leonis VI. Sapientis problemata, nunc primum edidit adnotatione critica et indice auxit A. Dain. Paris, 1935.

22./ Konstantinos Porphyrogennétos

Ioannis Meursii operum volumen sextum ex recensione Ioannis Lami. Florentiae, 1745. pp. 1409¼1418.

23./ Symeon Magistros Logothetes

Symeon Magister Logotheta, Chronographia usque ad annum 813 (ex codice Parisino Graeco 854. saec. XIII.) descripta. in: Leonis Grammatici Chronographia, ex rec. I. Bekkeri, Bonnae, 1842., pp. 1¼228.

24./ Chronicon Monembasiae

Chronaca di Monemvasia. Introduzione, testo critico, traduzione e note a cura di I. Dujčev. Palermo, 1976.

25./ Chronicon Bruxellense

Chroniques byzantines du manuscrit 11376. (Anecdota Bruxellensia I.) par F. Cumont. Gand, 1894.

26./ Georgios Kedrénos

Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab. I. Bekkero suppletus et emendatus, I¼II. Bonnae, 1838¼39.

27./ Chronicon Vedastinum

Chronicon Vedastinum ed G. Waitz: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum (továbbiakban MGH. SS.) XIII. Hannoverae, 1881. (repr. 1963) pp. 674¼709.

28./ Sigebertus Gemblacensis

Chronographia sive Chronica Sigeberti Gemblacensis ed. L. C. Bethmann. MGH. SS. VI. Hannoverae, 1844.

29./ Ekkehardus

Ekkehardi Chronicon universale ed G. Waitz, MGH. SS. VI. Hannoverae, 1844.

30./ Chronicon Wirziburgense

Chronicon Wirziburgense, ed. G. Waitz, MGH. SS. VI. Hannoverae, 1844.

31./ Chronicon Hugonis monachi Vendurnensis

Chronicon Hugonis monachi Vendurnensis. ed. G. H. Pertz MGH. SS. VIII. Hannoverae, 1844.

32./ Zonaras

Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri XIII¼XVIII, ed. Theodorus Büttner-Wobst, Bonnae, 1897.

33./ Otto Frisingiensis

Chronica sive historica de duabus civitatibus Ottonis Frisingiensis ed. E. Hofmeister. MGH. SS. rerum in usu scholarum XIV. Hannoverae, 1912.

34./ Chronicon Epternacense

Chronicon Epternacense, ed. Weiland, MGH. SS. XIII. Hannoverae, 1881.

35./ Annales Palidenses

Annales Palidenses ed. G. H. Pertz. MGH. SS. XVI. Hannoverae, 1859.

36./ Annales Magdeburgenses

Annales Magdeburgenses ed. G. H. Pertz. MGH. SS. XVI. Hannoverae, 1859.

37./ Radulfus de Diceto Lundoniensis

Abbreviations chronicarum. Rerum britannicarum scriptores 68, 1. ed. W. Stubbs. Londonium, 1876.

38./ Alexander Halesiensis

Alexandri Halesiensis Expositio quattuor magistrorum super regulam Ordinis fratrum minorum. ed. Oliger, 1950.

39./ Niképhoros Kallistos Xanthopulos

Nicephori Callisti Xanthopuli Ecclesiasticae historiae libri XVIII. accurante et denuo recognoscente J. P. Migne, III. (Patrologiae Graecae tomus (XLVII.) Paris, 1865.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Aalto, P.— Pekkanen, T.: Latin sources on North-Eastern Eurasia I—II, Asiatische Forschungen 44; Wiesbaden, 1975.

Allen, P.: Euagrius Scholasticus the Church Historian (Spicilégium Sacrum Lovaniense Etudes et Documents. Fasc. 41.) Louvain, 1981.

Avenarius, A.: Die Awaren in Europa. Bratislava, 1974.

Bombaci, A.: Qui était Jebu xak'an? Turcica 2. (1970) pp. 7—24.

Cannata, Patrizia: Profilo storico del l°Impero turco (metà VI—metà VII. secolo): Instituto di Studi dell India e dell' Asia Orientale. Roma, 1981.

Chabot, J. B.: Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche I—IV. Paris, 1899—1924.

Christensen, A.: Romanen om Bahrâm Tschôbîn (Romans sur Bahrâm Tscôbîn. Coppenhague, 1907.

Czeglédy K.: Bahram Čobin and the Persian Apocalyptic Literature. AOH. 8 (1958) pp. 21—43.

Czeglédy K.: IV–IX. századi népmozgalmak a steppén. Budapest, 1954.

Doblhofer, E.: Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren. Aus den Excerpta de legationibus des Konstantinos Porpkyrogennetos ausgewählte Abschnitte des Priskos und Menander Protektor. Graz, 1955.

Doerfer, G.: Zur Bezeichnung der Westtürken. Central Asiatic Journal 7 (1962) 256–63.

Dunlop, D. M.: The History of the Jewish Khazars. Princeton, 1957.

Enoki Kazuo: The Origin of the White Huns or Hephtalites East and West 6 (1955) 231–37.

Gibbon-Bury: The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. London, 1908.

Giraud, R.: L'Empire des Turcs Célestes, Paris, 1960.

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Serie A. Lateinische Namen 1977–; Serie B. Griechische Namen 1980– Wiesbaden

Golden, P. B.: Khazar Studies. An historico-philological inquiri into the origins of the Khazars.

Bibliotheca Orientalis Hungarica XXV. Budapest, 1980.

Goubert, P.: Byzance avant l'Islam II. Byzance et l'Occident. Paris, 1955.

Gumiljev, L. N.: Otkrytie Khazarii. Moskva, 1966.

Hannestad, K.: Les relations de Byzance avec la Transcaucasie el l'Asie Centrale aux 5e et 6e siecles Byzantion 25–7 (1955–57) 421–56.

Kljaštornij, S. G.: Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki kak istočnik po istorii Sredneĭ Azii. Moskva, 1964.

Kollautz A.– Miyakawa Hisayuki: Geschichte und Kulur einer völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleurope. Klagenfurt, 1970.

Kulakovskij: Istorija Vizantii II–III. Kiev, 1913, 1915. Repr. London, 1973.

Liu, Mau-tsai: Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken (T'u-küe) I–II. Göttinger Asiatische Forschungen 10. Wiesbaden, 1958.

Macartney, C. A.: On the Greek Sources for the History of the Turks in BSOAS 11 (1943–46) pp. 266–75.

Marquart, J.: Die Chronologie der alttürkeschen Inschriften. Leipzig, 1898.

Minorsky, V.: The Khazars and the Turks in the Akām al-Marjān BSOAS. 9. (1937–9)

Mošin, V.: Les Khazares et les Byzantins d'après l'anonyme de Cambridge. Byzantion 6 (1931) pp. 309–25.

Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. Bővítésekkel újra kiadva. Budapest, 1990.

Obolensky, D.: The Byzantine Commonwealth. Eastern Europa 500-1453, New York-Washington, 1971.

Obolensky, D.: The principles and Methods of Byzantine Diplomacy. Acts of the Twelfth Congres of Byzantine Studies Ohrid (1961) I. 45–61.

Olajos T.: Theophylaktos Simokattés, a történetíró. Szeged, 1977.

Olajos T.: Thephylaktos Simokattés és történetíró elődje Menandros Protéktor. Acta Univ. Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica 66 (1979) 3–13.

Ostrogorski: Geschichte de byzantinischen Staates. München, 1963.

Piguljevskaja, N.: Vizantija i Irán v rubezhe IV i VII vekov. Moskva-Leningrad, 1946.

Pletneva, S. A.: Khazary. Moskva, 1976.

Radloff, W.: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Zweite Folge. St. Petersburg, 1899.

Sinor, D.: Introduction à l'etude de l'Eurasie Centrale. Wiesbaden, 1963.

Sinor, D.: Some conponents of the civilization of the Turks (6th to 8th Century a.d.) in Altaistic Studies. Papers Presented at the 25th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference at Uppsala June 7—11, 1982 edited by G. Jarring and Staffan Rosén p. 145—159.

Stache, U. J.: Flavius Cresconius Corippus: In laudem Iustini Minoris. Ein kommentar. Berlin, 1976.

Szádeczky-Kardoss S.: Ein Versuch zur Sammlung und Chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von andersschprochigen Quellen. Opuscula Byzantina I. Szeged, 1972.

Ter-Mkrtichjan, L. Kh.: Armjanskie istochniki o Srednej Azii V—VII. vv. Moskva, 1979.

Vailhé, S.: Project d'alliance turco-byzantine au VI. siécle. Echos d'Orient 12 (1909) 206–14.

Widengren, G.: Xosrau Anōšurvān, les Hephtalites et les peuples turcs. Etude préliminaire des sources. Orientalica Sueciana. 1. (1952) 69–94.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....1

Flavius Cresconius Corippus: In laudem Iustini Minoris.....4

Agathias Myrenaios: Historiae.....12

Theophanes Byzantinus: Historiae in Photii Bibliotheca....14

Menandros Protector: Historiae 18

Iohannes Epiphaniensis: Historiae.....51

Euagrios: Historia Ecclesiastica.....54

Maurikios: Strategicon.....57

Georgios Pisides:1/Bellum Avaricum 74

2/In Bonum patricium 74

Theodoros Synkellos: Homilia de acathisto 75

Theophylaktos Simokattes: Historiae 76

Isidorus Hispalensis: Etymologiae sive Origines 94

Chronicae quae dicuntur Fredegarii.....95

Auctor Incertus: Narratio brevis de adventu

Persarum et avarorum

(Sternbach Analecta Avarica 335.)..... 102

Pseudo Methodios Patarensis: *Περι της βασιλειας των εθνων και εις τους εσχατους καιρους ακριβης αποδειξις.* 103

Eclogae historiae ecclesiasticae

Stephanos Alexandrinos: Apotelesmatiké pragmateia..... 104

Chronicon Universale 741..... 105

Theophanés Homologétés (Confessor): Chronographia.....106

Niképhoros Patriarcha: Breviarium.....119

Anastasius Bibliothecarius: Chronographia Tripertita.....127

Leon Sophos: Problemata.....132

Konstantinos Porphyrogennétos: Excerpta.....137

Symeon Magistros Logothetés: Chronographia.....139
Chronicon Monembasiae.....141
Chronicon Bruxellense.....142
Georgios Kedrénos: Synopsis Historión.....143
Chronicon Vedastinum.....145
Sigebertus Gemblacensis: Chronographia sive Chronica.....146
Ekkehardus: Chronicon universale.....146
Chronicon Wirziburgense.....147
Chronicon Hugonis monachi Vendurnensis.....147
Zonaras: Epitomé historiarum.....148
Otto Frisingensis: Chronica sive historia.....148
Chronicon Epternacense.....149
Annales Palidenses.....149
Annales Magdeburgenses.....150
Radulfus de Diceto Lundoniensis:
Abbreviationes chronicorum.....150
Alexander Halesiensis: Expositio ... .151
Niképhoros Kallistos Xanthopulos: Historia Ecclesiastica.151
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK.....156
FORRÁSOK FELHASZNÁLT KIADÁSAI.....160
VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA.....167
TARTALOMJEGYZÉK.....173